MYKOLAS VAITKUS

MILŽINŲ RUNGTYNĖSE

1940 — 1944

ATSIMINIMAI

VIII TOMAS

KAINA: 3 dol. arba 0,90 svaro.
Nariams 2 dol. arba 0,60 svaro.
Kietais viršeliais — 0,50 dol.
arba 0,15 svaro daugiau.
Užjūriams taikomos JAV dolerių
kainos, Europoje— svarų.

Nidos Knygų Klubo leidinys Nr. 86. 1972

Printed by: NIDA PRESS,
2 Ladbroke Gardens, London, W11 2PU
Great Britain

KYLA JUODAS DEBESIS

Buvo tai 1939 m. rugpiūtis, įtemptai saulėtas, slopiai karštas. Atsileidę gyvavome Palangoj. Tirpome saulėje. Delfinais taškėmės mielojoj Baltijoj.

Bet ir skaitėme. Daugiausia laikraščius. Ne vien paplūdimy, o ir savo viloj, Baltojoj Komodoj, pačiam pajūry, sumanios ponios Daumantienės vedamoj.

O ir buvo ko skaityti, nes laikai buvo gūdžiai reikšmingi.

Lenkija po pirmojo Pasaulinio karo ėmė dingotis esanti wielkie mocarstwo - didelė galybė. Taip tvirtai žemaitis Pilsudskis Juozas pastatė ją ant kojų. Bet jis mirė 1935 m. Ėmė savarankiškai viešpatauti jo epigonai, mažiukai pilsudskiukai, o jų priešaky pulkininkas Józef Beck, 1932 - 1939 Lenkijos užsienių reikalų ministeris. Ypač smarkavo šis ponaitis. 1938 m. jis pateikė Lietuvai ultimatą, kad užmegztume su Lenkija santykius, suteiktume lenkams mūsų Klaipėdos uoste ypatingas teises bei laisvą susisiekimą su Klaipėda ir tt. Apie

tą pat laiką, kada Hitleris dorojo Čekoslovakiją, lenkai atsikirpo sau gražų Čekijos lopelį Tiešiną (len. Cieszyn) vardan kažkokių ten teisių: ar lenkiškos daugumos, ar istorinės priklausomybės.

Bet, apsvaigę nuo savo tariamos militarinės galybės, Beckai ir šiaipjau lenkai pamiršo ar stengės pamiršti, kad ir jiems patiems gresia labai didelis pavojus būti apkarpytiems ar ir visai sudorotiems dviejų milžinų — Vokietijos ir Rusijos. Tačiau lenkai ramino save dviem ramintuvais — sutartimis su Bolševikija bei Nacija. O jei šie nesilaikys sutarčių, tai šaunioji Lenkijos armija parodys Stalinui ir Hitleriui, kas yra lenkas! O jei šitai nepartrenktų jų žemėn, tai juos lamdyte sulamdys Lenkijos sąjungininkės: Prancūzija, Anglija, na, prireikus ir JAV. O kas prieš šiuos galiūnus Vokietis ar Maskolius ar net ir abudu kupetoj?!

Reikia vien stebėtis, kaip optimistiškai vertino lenkai savo ginkluotąsias jėgas ir iš viso savo politinę bei militarinę padėtį pasaulio galybių sietyne. Net toks nekvailas valstybės naczelnik - vadas Juozas Pilsudskis pasiūlė savo sąjungininkams Vakaruos pradėti preventyvinį karą prieš Hitlerį, nes ką reiškia vokiečių šimto tūkstančių armija prieš nepalyginti stipresnes Lenkijos, Prancūzijos ir Anglijos sujungtas jėgas! Versalio diktatas buvo labai griežtas Vokietijai, o senoviniai jos priešai prancūzai atsidėję sekė, ar vokiečiai tiksliai

laikos. Nors šie visokiais būdais bandė aplenkti drakoniškus „taikos" nuostatus, neką tegalėjo padaryti, nes kaip paslėpsi nuo budrios šnipų akies bei ausies blizgančius bei žvangančius militarinius žygius? Tad 100 tūkstančių armijos organizatoriui generolui von Seektui, kad ir labai sumaniam, liko tobulint ir tobulint tą leistąjį dailų, miklų, pavojingą žaisliuką.

Kad tas „žaisliukas" buvo tikrai rimtas ir pavojingas, man teko sužinoti iš vieno įdomaus šaltinio: Čekoslovakijos Prahoje buvo susispietęs būrys rusų antibolševikų, pabėgusių nuo Stalino priespaudos. Tarp kitko, jie Prahoj leido karo mokslo laikraštį, prirašomą karo specialistų. Viename numery radau įdomų straipsnį apie aną vokiečių šimtatūkstantinę armiją. Ruso specialisto nuomone, tai esanti puiki militarinė mašinerija, galinti atstoti daug didesnę normalinę armiją. Kadangi visiem buvo aišku, jog vokiečiams teks anksčiau ar vėliau kariauti su lenkais dėl Versalio nuostatu jiems užleistų vokiškų žemių, tai šis specialistas palietė savo straipsny ir šį dalyką. Jo nuomone, lenkų armija, nors daug gausesnė ir tariamai daug galingesnė, būtų greitai nugalėta, ir vokiečiai po dviejų savaičių paimtų Varšuvą.

Na, o kaip manė lenkai? Jų nuomonę man tais 1939 metais Palangoj pasakė ponia grafienė Tyškevičienė, karšta lenkų patriotė, turinti santykių su aukščiausiais Varšuvos

sluoksniais: lenkų armija esanti tokia puiki, jog karo su vokiečiais atveju lenkams užtektų dviejų savaičių paimti Berlynui. Į tai aš mandagiai, bet ne be piktdžiugio, papasakojau, ką skaitęs aname rusų specialistų karininkų laikrašty. Ponia kiek nustebo, bet, matyti, savo įsitikinimo neprarado.

Hitleris juoba, tik, žinoma, atbula kryptim. Ir kur gi ne! Susidarė pajėgią partiją, buvo išrinktas į parlamentą, ten įsigijo daugumą; pagal demokratijos dėsnius liko prezidento Hindenburgo (dešiniojo konservatoriaus!) paskirtas Reicho kancleriu, o Hindenburgui mirus (1934 m.), tauta dar išrinko jį ir prezidentu, o Reichstagas suteikė jam nepaprastus įgaliojimus, kaip kokiam diktatoriui bėdos laikais. Ir ėmė jis laisvai bei gausiai naudotis savo galiomis, kai kur gerai, kai kur blogai. Prieš jam įsigalint, Vokietijoj žiauriai viešpatavo nedarbas — tarp 7 ir 9 milijonų bedarbių. Hitleris aprūpino juos beveik visus darbu, butais, labai daugelį namukais su darželiu bei mažu automobiliu, tuo būdu daug atitraukė nuo komunizmo ir padarė karštais savo šalininkais. Komunistų partiją mažne mirtinai aptriuškino bei suvarė likučius į gilų pogrindį. Galingai Vokietijos socialdemokratijai nulenkė išdidų sprandą. Beje, anuomet aš abejojau, begu Hitleriui pasiseks nugalėti socialdemokratus, ir dėl to vieną kartą, susitikęs mūsų socialdemokratų vadą profesorių Steponą Kairį, paklausiau jį, kaip jis mano: ar vokiečių

socialdemokratija pasiduos Hitlerio nugalima? Kairys, kukliai šiltai šypsodamas, kaip paprastai, valandėlę pamąstė ir man tarė: man rodos, ten socialdemokratai nepasiduos. Juoba nulenkė diktatorius kitas partijas, net katalikų Centrą, ypač kad pirmieji Hitlerio žingsniai atrodė vokiečiams praktiški bei tautai naudingi. Ką ir bekalbėt apie konservatorius ar šiaipjau karštus patriotus tautininkus. Ką gi! Juk Hitleris atėjo į valdžią ir įsigalėjo konstituciniu keliu, jų daugumos buvo laisvai išrinktas ir įgaliojimais apdovanotas! Juk net ir Vatikanas (Pijus XI per savo atstovą Berlyne Pacelli, būsimąjį Pijų XII) pripažino Hitlerio vyriausybę teisėta ir sudarė su ja konkordatą. Vokiečiai suprantamai džiūgavo, kai jų vadas savavališkai ėmė po kits kito laužyti Versalio taikos nuostatus (ir kiekviena kita valstybė panašioj padėty būtų taip pat elgusis): nemokėti vokiečiams uždėtosios bekraštės atlyginimų naštos — šimto su viršum milijardų; greičiau atgauti Ruhro sritį, grąžinti Saaro žemę; imt organizuot didelę armiją, žemės, jūros ir oro; atgauti Klaipėdos kraštą; sujungti vokiškąją Austriją su Reichu; išlaisvint iš Čekoslovakijos Sudetų žemes; paimt visą Čekoslovakiją, kaip pirmiau ilgai buvusią Austrijos dalį; grąžinti atimtas kolonijas; na, o galop grąžint Vokietijai Dancigo sritelę ir vadinamąjį koridorių, kuris skaldo Vokietiją į dvi dalis; galų gale prieš Prancūziją pasistatyt vadinamąją

Siegfriedo liniją, kaip kad prancūzai pasistatė prieš vokiečius savo Maginot'o liniją.

1939 m. vasarą vokiečiams beliko išspręst su lenkais klausimą dėl anų nedidelių sričių — Dancigo ir koridoriaus. Pasaulio nusistatymas dėl tų sklypų buvo jau susidaręs beveik ištisai aiškus: anksčiau ar vėliau Dancigą ir koridorių reiks grąžinti Vokietijai — to reikalavo visuotinai Vakaruos pripažintas dėsnis: laisvas tautų apsisprendimas, o beveik niekas rimtai neabejojo, kad Dancigas ir koridorius nori prisidėti prie Vokietijos.

Hitleriui reikėjo tik truputį kantrybės, truputį palaukti ir derybomis, be karo, laimėti tą bylą. Fuehreris turėjo suprasti, jog panašiose derybose toks kozyris, kaip Dancigas su koridorium, alijantams teikė vilties šį bei tą iš vokiečių išsilygti. Ir jis, ar nuoširdžiai, ar apsimesdamas, bandė su lenkais tartis: jie turį Dancigui suteikti visišką autonomiją, o per koridorių leisti vokiečiams pasistatyti tilto pobūdžio kelią, kuriuo šie galėtų visiškai laisvai susisiekti su Rytprūsiais.

Tos sąlygos, anuomet daugeliui atrodė, visai priimtinos Lenkijai. Bet, kas gerai pažino lenkus, suprato, jog jie nenusileis: visas pasaulis žinojo, kad jie yra urapatriotai, net šovinistai, o giliai įsitikinę, jog jų mocarstwo yra labai galinga, kad net galinti atsverti maždaug pusę Hitlerio jėgų (juk gi lenkų valstybė turi 34 milijonus gyventojų prieš vokiečių su austrais apie 70 milijonų, o už jų — visa milžiniš-

ka prancūzų bei anglų jėga! O prireikus visu svoriu parems juos JAV gigantas. Ir dar: daugelis Europos specialistų manė visą Hitlerio šurumburum esant vien tuščią blefą. Ir aš, nespecialistas, jauste jaučiau, kad čia yra kažkas stipriai perdėta, vadinas, tam tikro laipsnio blefas. Bet kažkokia kirmėlė giliai pasąmony, net ir sąmonėj, neleido nurimti: juk plačiai manoma, kad, jei vokiečiai ką daro, tai duoda gero garo. Tačiau net ir nespecialistui buvo aišku, kad, nors tu būk ir supravokietis, o geros didelės armijos per kelerius metus nesukursi, ypač karininkų kadrų, nei generaliteto, nei generalinio štabo. O kur oro laivynas? Gal pačias mašinas ir gana greit sukursi, o kur tinkami lakūnai? Jų iš piršto neišlauši. Ką bekalbėt apie laivyną! Čia ne vien karo laivų per keletą mėnesių nepastatysi, o ir gerų specialistų jūrininkų ūmai neišmiklinsi.

Anuomet atsidėjęs sekiau įvairių tautų sau prieinamus laikraščius, ypač prancūzų ir anglų, šalia savųjų lietuviškųjų, dar ir rusų, lenkų, vokiečių. Rusai į padėtį žiūrėjo rimtai; lenkai ryžtai entuziazmingai; vokiečiai nedžiugiai; anglai skeptiškai; prancūzai suskilę. Šių pastarųjų man anuomet buvo itin įdomus „Grengoir“, opozicininkų, buvusių senatorių, ministerių, parlamento atstovų organas. Žinoma, ir jis iš principo laikėsi nuomonės, kad Lenkijos byloj su Hitlerio Vokietija reikėtų prancūzams paremti savo ištikimą sąjungininkę, nors ir neaukštai tevertinamą. Bet ar tai

įmanoma? Jei karas iškiltų, ar Lenkija galės ilgėliau išsilaikyti? Prancūzijai tektų griautis per Siegfriedo liniją, o tai atsieitų Prancūzijai gal apie milijoną jaunų vyrų sukimšt į tą mirties malūną. O ar būtų ne per vėlu? Lenkija greičiausiai jau būtų vokiečių visai sudorota.

Radau tame laikrašty ir vieną ne tokį pesimistinį straipsnį, kurs pareiškė mintį, kad, girdi, Hitleris einąs į savo pražūtį. Tą straipsnį atviro laiško forma Hitleriui pranašiškai parašė žinomas prancūzų rašytojas, Prancūzų Akademijos narys, Rosny. Tas atvirlaiškis skambėjo maždaug šitaip:

— Monsieur Hitler, nemanykit, jog aš esu Jūsų nepriętelis. Ne, aš esu Jūsų admiratorius: per trumpą laiką Jūs padarėt savo tautai tiek daug gera, kiek niekas kitas iš visos Jūsų istorijos. Sustokit ir nebesiveržkit toliau. Kas žino, kas ateity? Jūs esate tragiško tipo asmuo: galit pasilikti garbingas visam, arba prarasti visa ir pats žūti ir tautą pražudyti!.. Bet suprantu ir bijau: Jūs manęs nepaklausysit, o nueisit skirtuoju Jums keliu į skirtąjį Jums tragišką galą. Sudie!

Tuo laiku Europoj buvo pakankamas kiekis valstybės vyrų, kurie taip pat manė, kaip ir Rosny: Hitleris eina ir būtinai eis savo keliu, tad jau metas imtis griežtų priemonių, kad jis nueitų ne į laimėjimą, o į pražūtį. Tad galas nuolaidoms! Ir britai formaliai pasižadėjo visom jėgom remti lenkų reikalus ir griežtai laikytis savo teisių. Galingiausioji pasaulyje mi-

litarinė jėga Prancūzija yra Lenkijos sąjungininkė ir ištesės savo pareigą. Britanijos oro laivynas beveik lygus Hitlerio oro jėgai, o vandens laivynas nepalyginamai pranašesnis už Vokietijos, kuri šituo atžvilgiu yra prieš Angliją tiesiog nulis: ši užblokuos Vokietiją ir išmarins ją. Lieka dar sudaryti prieš Hitlerį Rytuos antrąjį frontą, nes viena Lenkija neišsilaikys ilgai: reikia Rusiją įtraukti į karą prieš Vokiečius.

Stalinas rankas trynė iš džiaugsmo: tokia puiki proga daug laimėti! Tad ir ėmė lygtis bei užsiprašinėti. Svarbiausia — kad sąjungininkai sutiktų užleisti Bolševikijai Estiją, Latviją, Lietuvą ir baltgudiškąsias bei ukrainietiškąsias Lenkijos sritis, kurias ši užgrobė po pirmojo Pasaulinio karo. O kaip į tokį reikalavimą žiūrės Anglija su Prancūzija? Šioms gėda sutikti. Ką pasakys laisvasis pasaulis! Tad bandė atkalbėti Staliną nuo tokio nedemokratiško dalyko. Siūlė įvairias kitas išeitis. Bet kur tau Stalinas sutiks! Derybose jis buvo beveik nenugalimas. Ne ir ne! Tikrai plienas, kaip ir jo pavardėj! Ir kam jam daryti nuolaidas? Ana, Hitleris jo pageidavimus priima. Ar ilgam? Stalinas supranta. Ir vien stališkai šėtoniškai šypsosi. Ten pažiūrėsim pamatysim!.. Ir Hitleris plėšriu žvilgiu po trumpais savo ūsiukais sardoniškai vypso. Ir siunčia savo užsienių ministerį Joachimą Ribbentropą Rusų-Vokiečių sąjunginės sutarties sudaryti.

Buvau tuomet Palangoj, atostogose. Vasa-

ra buvo graži, karšta. Naktimis Klaipėdos pusėj gūdžiai švysčiodavo prožektorių liežuviai, tartum ieškodami neregimo priešo praryti. O vieną naktį pietuose, užu Kretingos, žioravo didelio gaisro žaros. Tai degė mano mylimi Gargždai, šalia Klaipėdos. Ir kaip tik degė ir visiškai nudegė žydiškoji Klaipėdos gatvė.

Tačiau Palangoj, nuostabioj jos jūroj, pusiau atvėsdavo visi rūpesčiai, netgi susidomėjimas: ar pasiseks Hitleriui sudaryti sutartį su Stalinu?..

Ir štai vieną rugpiūčio dieną trenkė žaibas: naciai su bolševikais susitarė!—

Na, dabar bus karas!

FINIS POLONIAE!

1939 metų rugsėjo 1 dieną, 6 valandą ryto, Hitlerio vokiečių armijos, plienu šarvuotos, žeme bei oru įsiveržė į Lenkiją visu ilgu frontu ir ėmė greitai žygiuoti pirmyn, triuškinte triuškindamos naujosios mocarstvos jėgas.

Sutikau tą karą tirštai miglotais jausmais. Ateitis neįspėjama. Vienas Dievas težino, ką ji pasauliui atneš. O Lietuvai?

Vienas dalykas man atrodė tikras: Hitleris tą karą turėtų pralaimėti. Jėgos perdaug jau nelygios. Dar gerai atsiminiau pirmąjį Pasaulinį karą. Nebent koks stebuklas galėtų Vokietiją išgelbėti. Nebent šėtonas su visom savo jėgom stotų Hitleriui padėti. Įdomu, kad vokie-

čių tautos nuotaika toli gražu nebuvo entuziazminga, kaip kad pirmojo karo pradžioj. Matyti, jog vokiečių masės jautė Hitlerį prakišiant.

Hitlerio gyvas garsiakalbis Goebbels drąsiai garsino pasauliui, kaip nuostabiai vokiečiams sekąsi lenkų fronte. Iš pradžių nei platusis pasaulis, nei mes, nei net patys vokiečiai tuo nevisiškai tetikėjo, ypač kad ir lenkai (žinomasis pagyrų puodas) ėmė skleisti per radiją žinias, kaip sėkmingai jie priešinąsi užpuolikams. Vieną kartą aptikau lenkų oficialų karo pranešimą, kad jie, girdi, kažkur ten sumušę ar visai sunaikinę vokiečių generolo von Prittwitz Gaffrono diviziją. Beturį neblogą atmintį: pirmajame Pasauliniame kare, pat pradžioj, vokiečių rytų fronte buvo toks generolas, net viso rytų fronto vadas, kurs išsigando milžiniškų priešo armijų, vedamų generolo Samsonovo ir Rennenkampfo, prašė vyriausiąjį vokiečių karo vadą leisti jam atsitraukti iki Vislos upės ir tuo būdu užleisti rusams visus Rytprūsius. O atsiųstieji padėties gelbėti generolai Hindenburgas su Ludendorffu ne tik nesitraukė lig Vislos, o dar ir visai sutriuškino anas Samsonovo bei Rennenkampfo armijas.

Tikrumoj dabar pasirodė, jog vokiečiai iš tiesų žaibiškai žygiuoja visur priekin. Po septynių karo dienų vokiečių tankų korpas pasiekė Varšuvos priemiesčius, kiti daliniai persikėlė per Vislą ir beregint giliai nužygiavo į rytus; kitos vokiečių armijos dalys irgi. Kai tuo būdu

Lenkija jau buvo iš esmės nugalėta, tuokart iš užpakalio užpuolė ją rugsėjo 17 dieną Stalino ordos. Lenkų vyriausybė išbėgo į Rumuniją, palikus savo pulkus kariauti, kaip kas išmano, iki galo. Bet galas jau buvo įvykęs.

O ką Lenkijos sąjungininkai? Prancūzai pasistūmėjo apie pusantro kilometro nuo savo Maginot linijos vokiečių Siegfriedo linijos link, tartum sakyte sakydami: Na, na! nedrįskit iš čia imti savo dalinių ir siųsti juos į Rytus lenkų triuškinti! Atminkit: mes esam čia!

Ar tai buvo didvyriška? Ką gi! Pirmojo karo metu prancūzai gausiai liejo kraują ne vien už save, o ir už lenkus. Tegu dabar lenkai palieja kiek savo kraujo už prancūzus!.. Ir tai nelabai didvyriška. Juk būtų galėję bent dalį savo su britų galingos aviacijos pasiųsti į Rytus sumažinti vokiečių spaudimui ir tuo būdu padėti lenkams gintis ir atsispirti: juk lenkų karinės pajėgos, pagal žinovų apskaičiavimus, buvo nedaug mažesnės už visas vokiečių pajėgas, drauge paimtas; tik lenkų aviacija buvo silpna, kaip ir tankų daliniai.

Negeresni herojai pasirodė besą ir britai. Prieš karą jie tyčia pasiskelbė ginsią Lenkiją visom jėgom nuo Hitlerio pasikėsinimų. O dabar? Nei savo stiprios aviacijos nepasiuntė triuškint vokiečių tankų, nei visagalinčio savo jūrių laivyno į Baltijos jūrą laikyt atvirą lenkų pajūrį bei Gdynės uostą, paremti kairįjį lenkų sparną ir sudaryt grėsmę vokiečių užnugariui.

Vadinas, vokiečiai su rusais vėl pasidalijo Lenkiją.

Hitlerio vyriausybė kurstė Lietuvą paskelbti karą Lenkijai, eiti išvien ir jėga atsiimti Vilnių. Bet Lietuva atsisakė. Karo pradžioj buvo pasiskelbus pasiliksianti neutrali ir žodį išlaikė. Tad, karo laimei galutinai pakrypus į vokiečių pusę ir lenkų civiliams gyventojams bei sugriuvusios armijos daliniams ėmus bėgti į neutralius kraštus, Lietuva neužtrenkė palankių durų savo priešams lenkams ir gailestingai įsileido tiek civilius, tiek karius į savo kraštą, suteikdama jiems reikiamos paramos.

Kiek man teko sužinoti, lenkų bėgliai karininkai draugiškumu ar dėkingumu ypačiai nepasižymėjo. Rodos, ir pagarsėjusioji kino artistė Jadvyga Smosarska. Ką gi! ilgai gi buvome nusistatę priešiškai, o dar lenkai į mus juk veizdėjo iš aukšto, kaip į mužikų kultūros žmones.

Apsidirbę su Lenkija, rusai bolševikai Katyne sušaudė keliolika tūkstančių belaisvių lenkų karininkų, užkasė ilgose giliose duobėse, o viršuj apsodino medeliais, kad užaugtų giraitė ir paslėptų nuo pasaulio tą baisų nusikaltimą. O jei kada pasaulis surastų tą gūdų kapinyną, rusai pasakytų, kad tai nacių darbas. Tačiau pasaulis vis tiek sužinojo tikrą tiesą, bet Stalinui su jo budeliais nė pikto žodžio nepasakė. Priešingai, kai Hitleris 1941 m. užpuolė Bolševikiją, Vakarų alijantai sudarė su

Stalinu sąjunginę sutartį, ligi karo galo visom jėgom jį rėmė, laikė tą seną plėšrų vilką savo bičiuliu ir išgelbėjo jį su visa Bolševikija nuo pražūties. O kitas senas verteiva, Winston Churchill, prieš sudarydamas aną sąjunginę sutartį, viešai pareiškė, kad prieš Hitlerį jis sudarytų sutartį net ir su pačiu Šėtonu!

Savo žygdarbius Stalinas ėmė vykdyti toliau. Dabar atėjo Lietuvos, Latvijos ir Estijos eilė.

1939 m. spalio mėnesį Maskva pareikalavo iš mūsų vyriausybės, kad sudarytume su Rusija „savitarpinės pagalbos" sutartį gintis nuo Vokietijos, jeigu ji bandytų per Lietuvą brautis į Rusiją. Už maloningą pagalbą Lietuva turėjo leisti Bolševikijai įkurti Lietuvoj aviacijos bazes ir joms ginti kitų rūšių kariuomenės dalinius. Lietuvai nebuvo kitos išeities (be karo su Rusija), vien sutikti. Įleidom į savo Tėvynę slibiną. Už tokį gražų nuolaidumą Stalinas maloningai užleido geruoju mums Vilnių su Vilnijos dalim, žinodamas, ką vėliau padarysiąs.

Ką veiksim nepriėmę Vilniaus, apie kurį ilgesingai svajojome, kurio taip širdingai troškome! Tad visa dūšia džiaugėmės. Nors toliau žiūrintieji pakankamai suprato, kad rusas nedovanai mums grąžino mūsų senąją gražiąją sostinę, tačiau nuoširdžiai džiaugėmės ir kažkaip rimtai negalvojome apie gresiančias galimybes: Vilnius mūsų, o mes rusų...

Suėmęs į savo rieškutę, be Lietuvos, dar ir

Latviją su Estija, Stalinas ryžos apdoroti ir Suomiją. Ką tai reiškia milžinui apsidirbti su nykštuku! Dėl to Stalinas pasiuntė Suomijos paklupdyti neužtenkamą armiją: sprigs sprigį — ir mažutė kaimynė byrėte subyrės!

Betgi diktatorius skaudžiai apsiriko: mažutė Suomių tauta besanti didvyrių kraujo.

Pirmasis stambių Rusijos ginkluotų jėgų puolimas buvo suomių ne vien sėkmingai atremtas, o ir skaudžiai sulamdytas. Visas pasaulis nustebo, o laisvės šalininkai visur neapsakomai nudžiugo. Anglija ir Prancūzija pradėjo net svarstyti klausimą, be nebūtų verta per Norvegiją pasiųsti karo ekspedicinę armiją padėti suomiams atremti rusų puolimą, o vienkart atkirsti Hitleriui susisiekimo kelius su Švedija, iš kur vokiečiai apsčiai gaudavo geležies rūdos ir kitų karui reikalingų reikmenų. Tačiau greitai ir ryžtingai neįvykdė savo sumanymo, tik neatsargiai išgarsino ruošiamąjį žygį, ir Hitleris užbėgo už akių: skubiu ir energingu manevru balandžio 8 dieną vokiečiai nutūpė Norvegijoj, o anglai pradėjo savo žygį tik 12 d. Žinoma, Suomijos nebeišgelbėjo: ši pasidavė rusams jau kovo 13 d., kadangi puikiai įrengtąją suomių Mannerheimo liniją rusų masės jau buvo pralaužusios ir ėmė lietis į krašto vidų.

Nors suomiai karą pralaimėjo, bet laimėjo viso laisvojo pasaulio nuostabą bei entuziazmingą pagarbą už nepaprastą herojišką drąsą, ryžtą, sugebėjimus ir ištvermę. Didelę dalį

nuopelnų nusipelnė puikus jų vadas, generolas Mannerheim, kuris suomiams pasiliks legendiniu tautos didvyriu.

O kai atėjo mūsų eilė 1940 metų birželio 14 d., ar mes parodėm bent mažą suomių heroizmo dalelytę, kad išlaikytume savo garbę amžiams nesuteptą ir duotume pasauliui neabejotiną įrodymą, kad tik per kruviną prievartą Rusas okupavo Lietuvą ir prijungė prie Rusijos? O juk turėjom laiko apsigalvot ir pasiruošt! Turėjom daugiau nei 30 generolų ne be galvų. Juk didžiulei armijai išlaikyti vien paprastoms išlaidoms skirdavom apie pusę valstybinio metinio biudžeto! Ir mūsų karo mokykla net mokė savo auklėtinius, kad mes esą tiek stipriai įsitvirtinę net prieš Hitlerio Vokietiją, jog įstengtume sėkmingai spirtis prieš jos armiją Taip pasakojo mano seserėnas Mykolas Vojevodskis, kuris prieš pat karą mokės toj mokykloj. Žinoma, tąja nuomone aš visiškai netikėjau. Bet, mat, būta tokių optimistų patriotų.

Praėjus pirmom džiaugsmo bangom atgavus Vilnių, vėl ėmėm snūduriuoti ir be ypatingo susirūpinimo sekti Stalino žygius Suomijoj ir Hitlerio Norvegijoj. Norėdamas saugiai įsitvirtinti tame krašte, jis turėjo pirma paimti Daniją, kad čia anglai su prancūzais neišsodintų stipraus desanto, neįsiveržtų į Baltijos jūrą, neužblokuotų visiškai Vaterlando ir neatkirstų vokiečių karinių dalinių, paėmusių Norvegijos uostus. Hitleris tai ir padarė: oku-

pavo Daniją ir sunkiomis pastangomis išstūmė atgal į jūrą anglų bei prancūzų dalinius, atvykusius paimti Norvegijos į savo globą.

O Vakaruos, prancūzų fronte, viešpatavo keista tyla. Prancūzų kareiviai, žinomi juokdariai, tokį nepaprastą karą pavadino drole de guerre (juokų karu).

Šiaipjau gana apatiškai stūmėmės per rudenį bei žiemą į fatališkus 1940 metus. Apie Kalėdas apsirgau nesunkia gripo forma. Atsimenu, ateina pas mane vieną sykį Metropolito kurijos kancleris kan. Juozas Byla ir ima prašyti, kad jiems išversčiau iš lotynų kalbos kurią ten svarbią popiežiaus Pijaus XII encikliką (o besanti ilga). Nors jaučiaus nekaip, tačiau sutikau: ir kaip gi nesutiksi, kad toks rimtas ir mielas prelatas prašo, o ypač senas bičiulis.

Taip tatai grūmiaus su gripu ir enciklika. Ir atėjo Kūčių vakaras, visuomet toks savas, toks mielas. O anuomet toks vienišas, toks graudus, toks nuojautų pilnas, nuojautų čia viltingų, čia grėsmingų, čia ilgesingų. O galop atėjo nuostabiai gražus išgyvenimas.

Kai baigės dienos ir vakaro darbai ir žygiai ir plačiai po Europą pasigirdo „Stille Nacht, heilige Nacht“, o mūsų Tėvynėj — žavūs berneliai, mano Mendės aparatas oriu balsu pranešė: o dabar girdėsite kilniųjų katedrų didingus varpus, pradedant nuo vakarinės Šiaurės jūros, einant pietų link Pareiniais, paskui Rytų link Padūnojais, o paskui Šiaurės link į Baltiją.

Ir štai pradėjo paeiliui skambėti po kits kito senųjų katedrų bokštai-varpinės, paslaptingai giedodami savo garbingais varpais Dievui garbę.

Skamba ir skamba varpai iš tylios tolybės, iš praeities gelmių, taip netikroviškai, taip paslaptingai. Kyla iš amžinkapių šešėlių šešėliai. Čia žemės valdovai su aukso karūnom, čia taurūs vyskupai su aukštom mitrom ir ganytojo lazdom, čia narsūs karžygiai šarvais blizgą, čia uolūs misininkai su kryžium ant krūtinės ir evangelijom rankoj, čia kuklūs vienuoliai ir šventos merginos, dvasios kilnumu pagarsėję, čia šiurpūs nusikaltėliai, kadais dangų šturmavę, nūn liūdnai nuleidę galvą, čia kaip brangakmeniai šventieji už saulę skaisčiau švytį, o paskui neapžvelgiamos minios žemės mažųjų, kur daug vargę bei kentėję... Visi jie buvo gyvi, veikė plušėjo, atliko skirtą sau kelią ir nukeliavo amžinybėn į sau skirtą vietą. O katedrų varpai skamba ir skamba.

BRĖKŠTA DIDIS PAVOJUS

O mes?.. Kol kas gyvuojam, nes dar gyvi esam. Uždangstydavom užmaršties skudurais savo būgštavimus ir šiaip taip gyvenom kasdienį pilką savo gyvenimą ant gyvo vulkano. Aš — Kazimiero draugijoj, naujoj Meno akademijoj ir kunigų seminarijoj. Apie šias dvi pastarąsias gal dar rasiu progos papasakoti.

O kol kas trumpai paminėsiu vieną kitą asmenį, vieną kitą įvykį, ne tokį baugų.

Bene 1939 metais vasarojau Palangoj ir gyvenau vadinamoj baltojoj Komodoj, kur tos vasaros pensijoną laikė plungiškė ponia Daumantienė, sumani ir energinga. Komoda buvo pilna svečių vasarotojų. Ir štai vieną gražią dieną pasirodė viloj dar du svečiai, jauni kunigai, Vilkaviškio kunigų seminarijos profesoriai, dvigubi mokslų daktarai (vėliau sužinojau): vienas aukštokas, lieknas kaip nendrė, nedideliu veiduku, dailiais bruožais, blizgančiom akutėm, nuo saulės apdegusia veido oda, tamsiais plaukais; pavarde Vincas Brizgys; antras už jį žemesnis ir kresnesnis, riebiu veiduku, irgi dailus kunigėlis, gana ryškiais bruožais, didokom akim ir burna, kur taip mielai šypsosi, jog net duobikės skruostuose pasirodo ir dar pagyvina šypsulį; ir jo vardas Vincas, o pavardė Padolskis (tur būt, praeity buvo Pakalnis ar Pakalniškis). Juodu vis laikės drauge, skyrium nuo kitų vasarotojų ir taip natūraliai, jog rodės, kad taip ir turi būti naujoj vietoj. Takto pamoka mums, Vaižganto klano žmogiukam, kurie, kur vien pasirodo, tuoj sukelia bendrą šurum burum. Tačiau neilgai juodu mums akis tedžiugino: kaip netikėtai pasirodė, taip ir apleido mus ūmai. Ir beteko susitikti juos visai skirtingose aplinkybėse.

Rodos, tais pat metais ūmai pasirodė Lietuvoj didis asmuo, nelyginant didžiulė kregždė — baltu abitu žmogysta su juodu apsiaustu.

Buvo tai tėvas dominikonas, pavarde Pelletier, š. tėvo atsiųstas pakratyti kunigų seminarijų Lenkijoj, Lietuvoj ir kitur Rytų Europoj, kur būta katalikų ir turėta seminarijų. Jis buvo prancūzas, bet mokėjo lenkiškai. Kauno seminariją jis inkvizitoriškai kamantinėjo. Mat, skraidė aplinkui liežuviai, kad stingą seminarijai tikslesnio dvasinio auklėjimo ir pats rektorius, prelatas profesorius istorikas Pranas Penkauskas, esąs tai esąs doras kunigas, geras administratorius, praktiškas, veiklus, tik jam stipriai trūkstą pedagoginio takto ir autoriteto auklėtinių tarpe.

Vadinas, tėvas inkvizitorius užsimojo plačiai patardyti galimus liudininkus. Klausinėjo klierikus, kokius trūkumus jie matą seminarijos gyvenime: auklėtinių elgesy, viršininkų veikime, ypač rektoriaus valdyme bei pedagoginėj įtakoj. Apklausinėjo ir profesorius. Net pasikvietė ir mane, nors gyvenau ir veikiau gana nuošaliai nuo seminarijos.

Baltasis tardytojas besąs nedidelis pietietiško tipo prancūziukas, judrus, tamsiaveidis, trumpais juodais plaukais, aštria nosyte, tamsiom, nedidelėm, gyvom akutėm, nesikoncentruojančiom tavo žvilgyje, o bėgiojančiom aplinkui. Svečio išvaizda inteligentinga. Šneka diplomatiška. Pasišnekėjom apie reikalą gana maloniai, bet ne per ilgai, apie dvidešimt minučių. Stengiaus pavaizduoti dalyką nuoširdžiai ir bešališkai: auklėtinių moralė bei mokslo rezultatai esą visai patenkinami, disciplina

neperdėta, auklėtojai rimti, o toks, sakysim, prel. Jokūbauskas, net tobulas; finansiniai seminarijos reikalai visiškai tvarkingi; administracija veikia, kaip gera mašina; vyriausiasis administratorius prel. Penkauskas puikus — praktiškas, energingas, sumanus, tik, kaip vyriausiasis seminarijos pedagogas, kartais naivus savo santykiuose su auklėtiniais ir savo posakiuose, užtat neturįs klierikuose reikiamo autoriteto; bet, kaip kunigas, labai geras, o kaip žmogus — aukso širdis.

Tėvas Pelletier aplankė, žinoma, ir Vilkaviškio seminariją, kur kaip tik tuomet profesoriavo kunigai daktarai Brizgys ir Padolskis. Jie ten susipažino ir suartėjo. Baltajam Inkvizitoriui labai patiko šie du jaunieji šaunieji kunigai: abu simpatingi, europietiškai išsimokslinę bei išsilavinę, abu pažangūs, abu estetiškai elegantiški ir dar kas — gi moką, tarp kitų Europos kalbų, ir paties Pelletiero kalbą— prancūziškąją. Kadangi anuomet Roma baudėsi paskirti Kauno bei Vilkaviškio vyskupijoms po jauną vyskupą-padėjėją, tai įtakingas ten tėvas dominikonas šnibžtelėjo Romoj, kur reikiant, tas dvi simpatingas pavardes — Brizgio ir Padolskio. Na, ir neilgai trukus sužinojom, jog tuodu vertingi kunigai profesoriai yra nominuoti augziliarais: pirma Vincentas Brizgys Kauno metropolito Juozapo Skvirecko padėjėju, o paskui Vincentas Padolskis Vilkaviškio vyskupo Antano Karoso padėjėju.

Anksčiau, kol tie paskyrimai dar buvo ne-

žinomi, Kauno metropolitinės arkivyskupijos kunigija manė, jog metropolito padėjėju bus paskirtas jo paties arkivyskupijos kunigas ir jo paties pristatytas Romos Kurijai kaip kandidatas. Kauniškiai kunigai spėliojo įvairiai: daugelis manė, jog arkivyskupas yra numatęs prelatą Praną Penkauską, kurį, kaip žinojome, metropolitas savo laiku stipriai mėgo; dauguma spėjome, jog daugiausia šansų turi veiklusis ir populiarusis Žaliakalnio klebonas Feliksas Kapočius. Na, o juk ir dar būta tinkamų kandidatų iš tos pat arkivyskupijos kunigų, įžymių ar mokslu, ar šventumu, ar uoliu veiklumu, ar keliomis tokiomis ypatybėmis drauge, sakysim, prel. Blažiejus Čėsnys, prel. Stasys Jokūbauskas, kan. Paulius Dogelis, jau nekalbant apie nebejaunus prel. Kazimierą Šaulį ir kan. Juozą Bylą.

Ir štai, kaip žaibas iš giedro dangaus, nustebino mus žinia: š. Sostas paskyrė Kauno metropolitui vyskupą padėjėją kun. prof. d-rą Vincą Brizgį! Prisipažįstu, ta žinia mane mažai tenustebino. Argi pirmiena, kad vyskupu paskiriamas asmuo iš svetimos vyskupijos? Gal ir nominatas Brizgys yra ne mažiau vertas už mūsų įžymybes. Romos Kurija paprastai esti neblogai informuota. Tad dvasioj ryžaus nominatą mūsiškiuose remti, kiek tai nuo manęs pareina.

Bet aplinkui, kunigijoj, tvino ne vien nepasitenkinimas, o ir pyktis ir ryžtas kuo nors tai pareikšti, žodžiu ir elgesiu. Apie boikotą ne-

galėjo būt šnekos, kadangi mūsų dvasininkija buvo disciplinuota.

Kas per priežastis tos priešiškos nuotaikos? Manau, kad pirmoji priežastis buvo ši: jau nuo seno vadinamieji suvalkiečiai kiek iš aukšto veizdėdavo į šiapus Nemuno gyvenančius lietuvius, nes manydavo turį aukštesnę kultūrą ir esą labiau pasiturį už šiuos, esą sumanesni, energingesni, veiklesni už šiuos, turį daugiau inteligentų, esą tinkamesni būti tautos vadais, o ir iš tikrųjų esą. Tad šiapusiškiai jautės, taip sakant, lyg pažeminti, įžeisti, ir nesakysiu, kad nekentė, tik nemėgo suvalkiškių brolių lietuvninkų. Bet šiuo atveju, būtent, augziliaro paskyrimo klausimu, neatsiklausiant ark. metropolito ir nesiskaitant su jo noru ir tuo būdu jį įžeidžiant, kauniškė kunigija pasijuto ir pati įžeista bei gyvai įskaudinta, ir nedyvai, kad karštai reagavo.

Atvykęs į Kauną, vyskupas nominatas, dar prieš savo konsekraciją, vizitavo mus, kauniškius kunigus. Nuostabus dalykas: ir aš susilaukiau jo apsilankant. Neabejojau, kad jis žino Kauniją esant priešiškai nusistačius, tad, norėdamas pateikti jam bent kiek moralinės paramos, nuoširdžiai pareiškiau, jog valia bei jausmu priimu jį, kaip mūsų pavyskupį ir, kiek įmanydamas, stengsiuos jį palaikyti pasišiaušusioje kunigijoj.

Pasižadėjimą ištesėjau. Bet nedaug pastangų ir tereikėjo, nes užėjo dideli įvykiai ir visai užtemdė mažuosius dalykus. Naujasis

vyskupas ramiai užėmė savo vietą ir ėmė sklandžiai veikti, kaip tikras kauniškės šeimos narys.

Atsimenu džiugią jo konsekracijos dieną. Pati konsekracija įvyko didingoj Kauno bazilikoj katedroj. Jaunasis vyskupas apeigų metu laikės estetiškai, rimtai, patraukliai. Vaišės svečiams buvo suruoštos didžiulėj seminarijos salėj. Dalyvavo ir Š. Sosto apaštališkasis nuncijus Luigi Centoz (Centoso). Šalia jo Kauno arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas, ką tik pakonsekruotasis vyskupas Vincentas Brizgys ir kiti Bažnyčios didžiūnai. Ypač atsimenu vieną to bankieto momentą.

Atsistojo apaštališkasis nuncijus sakyti sveikinamosios prakalbos. Visi smalsiai sužiurome: ką pasakys tas aukštas dignitorius? O jis, šalia kitų įprastinių bendrybių, iššovė tikrą sensaciją: jaunasis vyskupas energingas, veiklus, užsitarnaus pripažinimą Bažnyčioj. Kadangi katalikiškoji Lietuva verta gauti pagaliau savą kardinolą, galimas dalykas, kad Š. Sostas pakels vyskupą Vincentą Brizgį į kardinolo vertę ir padarys jį pirmuoju šiame amžiuj ir pirmuoju nepriklausomos Lietuvos kardinolu!

Mes visi, mažiukai ir didžiukai, į tai karštai suplojom. O aš sau pamąsčiau: gerai tai gerai, bet ką pajuto savo širdy čia pat sėdįs senasis metropolitas, senas tai senas, bet ne per senas būti kardinolu. Ir kaip toks diplomatas, apaštališkasis nuncijus, galėjo taip nediplo-

matiškai prasitarti?.. Po daug metų čia, jau Jungtinėse Valstybėse, neatsargiai pagalvojau, o dabar dar neatsargiau parašiau, ką galvojęs. Gal anas Centoz norėjo tyčia įdurti spilkute senajam metropolitui į šoną? Kas ten suvoks visus riestuosius diplomatijos takus takelius!

Gėrėjomės tuo pobūviu, nė nemanydami, jog greitai sudrebės žemė.

1940. VI.14 buvo seminarijos mokslo metų nuobaigos. Po pamaldų vėl toj pat seminarijos didžiojoj salėj pietūs — Bažnyčios, Valstybės, Universiteto, Seminarijos atstovai, studentai bei klierikai ir būrys kunigijos. Nuotaika šviesi. Niekas, rodos, nejaučia, kad raudonoji dalgė jau pakelta viršum mūsų visų galvų. Iškilminės prakalbos. Džiugios kalbos.

Po pietų einu į naujamiestį spaudos reikalais pas seną mokyklos draugą Juozą Avižonį, šiauliškio akių specialisto prof. Petro Avižonio brolį. Pakeliui sutinku pažįstamą ponią. Ji sustabdo mane ir stačiai sako: Ar žinote, kad tuoj įžygiuos į Lietuvą bolševikų armijos?.. Apie šeštą bus jau Kaune!..

Tartum koks labai sunkus svoris būtų griuvęs ant galvos, ne triuškinąs ir ne užmušąs, tik svaiginąs ir bukinąs. Tartum nejauti nei aštraus skausmo, nei baugios nelaimės, vien tuščia viduje ir tamsu ir bukai indiferentiška.

Pažvelgiau į ponios akis: jos tokios rūsčiai rimtos. Ji žiūri į mano akis: manau, ji randa

ten vien buką ir pilką tuštumą. Gal taip atrodo dar neįsisąmoninęs siaubas.

Ką čia viens antram bepasakysi? Tad be žodžių atsisveikinom ir nuėjom savo takais. Ji buvo bene Agutė Antanienė Milčiuvienė. Ir jiedviem grėsminga bedugnė ateity...

Vis tiek nuėjau pas Avižonį, be jokio entuziazmo. Bet reikalas yra reikalas. Atlikom jį. O apie daug svarbesnį reikalą — atūžiantį siaubą — nė kalbėti nesinori. Ir ką čia pasakysi? Griūna šniokšdama nuo kalno lavina, o mes esame jos kely, tad nebeišbėgsi. Ir gal tiesą skelbia vyriausybė: nepasiduokit panikai (nei vyriškam ryžtui?), laikykitės ramiai!

Vadinas, nieko nebandyk daryti, kaip ir tie mūsų išmintingos galvos! Vadinas, tykiai pasiduokit skerdžiami!

Ėjau namon, lyg nesavo kojom, lyg širdį praradęs. Tad vis tiek įvyko anas piktas pikčiausias košmaras, kurs mane per metų metus pakartotinai kankino sapnų vizijose. Pranašiškas košmaras. Štai ir mūsų Kazimiero rūmai, apšepę, nenusiprausę brangiem svečiam sutikti... Tačiau atkragiai, net akiplėšiškai spokso į gražuolę Baltąją Gulbę, kur ramiai grožisi savim ir giedrai veizdi į viską, kas vyksta viduj ir viršuj.

Jos laikrodis išmušė šešias. Ir štai netrukus iš Didžiosios Vilniaus gatvės į Rotušės Aikštę ėmė lietis apdulkėję, nusizulinę Raudonosios armijos tankai, po vieną, po vieną, labai dideli ir mažesni, su raudona penkiarage

žvaigžde kaktoj. Darda dešine aikštės šalim iš lėto pro Paramos krautuvę, pro Germapo vaistų gamyklą, pro šv. Kazimiero draugiją (vadinas, pro pat mano palangę) ir toliau pro š. Trejybės bažnyčią, seminarijos bei arkivyskupo rūmus aplink Baltąją Gulbę, pro tėvų Jėzuitų rūmus ir bažnyčią.

Kai tų bolševikinių monstrų dundesys bei brazdesys tolyje nutilo, išėjau į gatvę apsižvalgyti.

Aikštė visai tuščia. Bet kas ten prie knygų bei laikraščių kiosko, ten, kur D. Vilniaus gatvė įteka į Rotušės Aikštę?.. Einu arčiau. Gi vienas bolševikų tankas, vidutinio dydžio, įgulos mestas. Vargšas, pavargęs atsisakė toliau riedėt. Vėliau nemaža tokių aptikom ir kitur. Nepakėlę tolimos kelionės iš matuškos Rasėjos.

Ryžausi apeiti aplink visą Aikštę. Einu iš lėto, paskendęs liūdnose mintyse. Vadinas, esame kaip ir pražuvę. Kas mums padės išsilaisvinti? —Niekas. Hitleris yra susitaręs su Stalinu. Prancūzija atsidūrus mirtiname pavojuj. Britai dreba už savo kailį. Amerika? — Ar nepasivėlins...

Plati, miešina bolševizmo upė galingai įsiliejo į tylų Lietuvos Nemuną ir nesulaikomai liejas tolyn, tolyn... Nenorėdami nuskęsti, turim sutikti su tikrove ir, kaip įmanydami, plaukti, iki vis tiek žūsim ar palūžę šiaip taip plauksim pasroviui...

Priėjau Jėzuitų bažnyčią. Durys praviros.

Užeisiu, pasimelsiu. Kas kita yra mums likę?..

Įėjau. Bažnyčia tuščia. Apytamsu. Ties didžiuoju altorium spinksi raudona liepsnelė. Taip tylu ir ramu, nors taip neramu mano dvasioje bei širdyje.

Taip pasilsėjęs toj šventoj tyloj, kiek atsigavau, atsistojau ir išėjau vėl į rūstųjį pasaulį ir nedrąsiai grįžau namon. Ar ilgam? Kas bus rytoj?..

SKELDĖJA VISKAS

Tą naktį nakvojau dar savo bute, Kazimiero pastogėj. Buvau slėgte prislėgtas ir labai nuvargęs nuo tų nepaprastų įspūdžių. Atguliau anksčiau, nei paprastai, ir miegojau, kaip negyvas.

Savo laiku atėjo rytas, lyg niekur nieko, tartum nebūtų įvykę tos nežmoniškos permainos. Savo laiku nuėjau į Katedros bažnyčią atlaikyti š. mišių. Tai nūn veik vienintelė paguoda. Bet ar ilgai bus leista ja guostis?..

Didžiulėj skliaustoj zakristijoj tik trejetas patarnautojų ir vienas kitas kunigas, besiruošiąs mišioms ar jau atlaikęs. Reikšmingai pasižiūrim į kits kitą. Bet kalbėtis apie padėtį nesinori. Visus persunkęs kažkoks bukas nusiminimas, šaltai abejingas.

Kokia intencija atlaikiau tas mišias, dabar nebeatsimenu. Tur būt, kuria savo paties intencija: jau nemaža metų, kai, tautininkams

valdant šventąją Lietuvą, žmonės nebeįstengdavo sukrapštyti tų dvejeto litų mišių aukai už savo brangiuosius, ir man teko laikyti kasryt mišias savo privačia intencija. Dabar, tur būt, visai išnyks tos žmonių aukelės. O juk ir algos nūn Kazimiero draugijoj, kunigų seminarijoj ir meno akademijoj visai užtruks ir teks tiesiog dantis į gembinę pakabinti ir sau pačiam gyvam amžinatilsį pasakyti.

Bet gyvam būti taip dar noris. Tik ar ilgam užteks lėšų?.. Yra dar piniginėj mažutė suma. Meno akademija, žinoma, jau nebemokės algos. Seminarija irgi nebeįstengs mokėti. Tas pat ir su Kazimiero draugija. Yra ji man skolinga keliolika tūkstančių litų, kadangi stengdavaus iš jos neimti man priklausančių pinigų už savo vertimų knygas ar už šiaipjau atliktus ekstra darbus, kad neapsunkinčiau jos piniginės būklės, vien menkutę bene 240 litų mėnesinę algą. Tad atgal prie savo piniginės. Tą ten mažą sumą teks labai taupiai vartoti, kad kiek galima ilgiau galėčiau gyvas išlikti. O kas toliau bus, tai pavedu Dievo apvaizdai. Vadinas, reiks išsižadėt gerų pietų pas Čekanauskaitę Laisvės Alėjoj ir susirasti kuo pigiausią valgyklą.

O kol kas grįžtų į savo butą Kazimiere, kur mano senutė kuprelė Albinutė Jonuškaitė dar užkais arbatos su duonele ir gal sviestu, iki naujieji viešpačiai mudviejų dar neišvijo iš Kazimiero pastogės.

Susiradau senamiesty prastutę valgyklėlę,

ir nedidelę ir labai pigią. Šeimininkė maža, kupli, svari aukštaitė. Veido, nors užmušk, nebeprisimenu, matau vien liemenį, o viršuj kažkas neaišku — galva ne galva. Ar jos duktė ir sūnus, du šaunūs jaunuoliai (o gal jiem teta), veidu kaip tikri dvynukai; mergaitė tvirtu žvilgiu, savim pasitikinti, gal išdidi; vaikinas augalotas, stiprus, drąsiai, net aštriai žvelgiąs; abudu reikia įskaityt į gražių padarų kategoriją. Valgyklėlė, nors menkutė, bet patrauks šiais sunkiais laikais būrelį alkanų vyrų savo pigumu ir tos mergaitės akių kipšiukais, jei ne valgių prašmatnumu.

Papietavau pakankamai sočiai, nors ir labai kukliai, ir ryžaus čia kasdien pietauti, kol Dievas leis (ir mano kišenė).

Ar tą pirmąjį, ar kurį kitą kartą toj valgyklėlėj išgyvenau įdomų, bet pavojingą pokalbį.

Sėdžiu savo kampely ir valgau, kukliai ir tykiai, lyg čia manęs visai nė būte nebūtų. Mano dešinėj, prie lango, tai pat daro, tik ne taip tykiai bei kukliai, užnemunietis ūkininkas, stipriai išprusęs, ką rodo ir jo kalba, ir išvaizda, ir laikysena. Bet įdomiausia — aname valgyklos gale, vadinas, keletas metrų nuo mudviejų, pietauja kitas tipas, visai skirtingas: jaunas, liesas, rūstus, lyg nuskriaustas ir įžeistas, alkanai valgo, o dar alkaniau sekioja gosliu žvilgsniu aną valgyklos merginą, kuri gudriai mergiškai mūsų lyg nė paisyte nepaiso, vien aptarnauja, tartum iš aukštybių nusileis-

dama. O anas proletaras, ką veikęs, ko ne, nuodingu žvilgsniu aptraiško mudu.

Mano kaimynas ūkininkas neištūri neprakalbinęs ano įtartino jaunuolio. Užsimezgė tarp jųdviejų šneka, net aitrus ginčas, apie paskutiniųjų dienų įvykius, apie bolševizmo teoriją ir praktiką. Jaunasis proletaras ginčijas nuoširdžiai piktai. Ūkininkas kalba ramiai ir be neapykantos. Aš klausaus iš pradžių tyliai. Bet man aišku, kad mano kaimynas neria sau kilpą ant sprando. Kaip čia jį persergėjus? Nesugalvojau kitos išeities, vien įsikišti į tą pavojingą pašnekesį ir pasistengt apramint aistras. Kaip įmanydamas, laviruoju tarp tų dviejų peštukų nuomonių. Aiškiai numanau rizikuojąs ir pats įklimpti. Bet, puolęs į balą, sausas nekelsi. Tad pasistengiau kuo greičiausiai iš tos balos išbristi ir iš to bolševikėlio akių nykte išnykti. O tas vargšas naivus ūkininkas pasiliko besiginčijąs. Nabagas gaidžiukas atsitūps NKVD rūsiuose!..

Po keleto dienų valgyklos tetulė ateina pas mane su gūdžia žinia:

— Prašom nebeateiti pas mus pietų ir iš viso pas mus nebesirodyti. Atsimenat, vieną dieną Jūs valgėt pas mus su vienu suvalkiečiu ūkininku. Atėjo toks bolševikėlis bernas, ir Jūs visi trys ginčijotės dėl kažko. Jūs išėjote anksčiau, o anie du dar karštai ginčijos. Manau, kad tas ūkininkas liko suimtas. Antrą ar ką dieną gaunu kvietimą į NKVD. Manau sau: Dieve, kas dabar bus? Nesijaučiu kuo nusikal-

tus. Bet argi dabar to reikia, kad patektum į kalėjimą! Tad įžengiau į jų laukiamąjį kambarį, kurs besąs pogrindy. Virpėjau iš baimės, nelyginant epušės lapas. Bet kažkurs jų viršininkas ėmė mane raminti: nebijok, matuška (motinėle) — nieko blogo tau nedarysim, tik pasakyk vieną dalyką: prieš kelias dienas tavo valgykloj pietavo trys žmonės: senas kunigas, vidutinio amžiaus užnemunietis ūkininkas ir jaunas darbininkas. Pasakyk man, kuo pavarde tas kunigas? Juk savo valgytojus tikrai pažįsti, ypač kunigus. Aš tuoj supratau, kuo tai tamstai kvepia, ir atsakiau: Nežinau. Jis į tai: Kaip tatai nežinai? — ir ėmė mane kamantinėti. O aš vis — nežinau ir nežinau! Ir kaip galiu žinoti? Tiek žmonių atsitiktinai užeina į mano valgyklą. Nejaugi turėčiau juos klausinėti: kuo jūs pavarde? — Na, mano tas ponas galop pavargo ir pamojo ranka: Na, eik sau, matuška; matyti, tikrai nežinai. — Taip ir paleido mane, nė pirštu neužgavęs. Tik baimės tai įvarė!.. Tad pats matai, kunigėli, kad jie ant tamstos užmetė savo akį. Vadinas, saugokis ir nepakliūk į jų nagus!

Aš tuos žodžius rimtai paėmiau į mintį ir nebesilankiau pas gerąją moterėlę. Tik tas broliukas su sesute vieną kartą dar mane aplankė, ir išsiskyrėm visam. Tik po kelerių metų, kai su būriu draugų pakeliui į Vakarus važiavom iš Jurbarko į Tauragę didžiule giria, vienoj vietoj, bėglių tarpe, pamačiau ir aną brolį su sese. Kur jie nusidaužė, su ana tetule ar be

jos, ir kas juos ištiko, nieko nežinau, ypač kad ir jų pavardę aklinai užmiršau.

Kur bepietaudavau, iki seminarijos rektorius leido man ateidinėti pietų pas juos seminarijoj, dabar atminty juoda bedugnė.

Vieną rytą grįžtu po mišių iš bazilikos ir matau — prie laikraščių kiosko prel. Šaulys renkas laikraščių. To kiosko laikytojas visų mūsų senas pažįstamas, kone bičiulis, toks rubuiliukas totorius su gražuole dailiai nuaugusia žmona didelėm juodom akim. Ir aš priėjau — pasikalbėt, pasiguost su prelatu, kur toks rimtai malonus, o ypač dabar, kada Tėvynę ir jos sūnus tokia nelaimė slegia. Jis besąs labai susirūpinęs karo įvykiais, dabar besivystančiais Prancūzijoj. Nejaugi tie naciai ir nugalės ten sąjungininkus?! Aš su užuojauta pritariau: taip, atrodo, nugalės. Vargšas prelatas visas savo patriotines viltis buvo sudėjęs į Vakarų sąjungininkus: gal jie kaip nors gelbės mus... O dabar kas!.. Ką gi — sakau prelatui — matyt, bolševikai pastoviai įsitaisė Lietuvoj. Suiminėja ir kemša į kalėjimus daug įžymesniųjų lietuvių, naikina politines partijas ir opozicines organizacijas, uždarinėja nekomunistinius laikraščius, išvaro iš mokyklų kapelionus, draudžia kunigams mokyti vaikus tikybos dalykų, kol šie sukaks 18 m., ir tt. ir tt. Beje, tie kalėjimai! Kai raudonieji okupantai apžiūrėjo mūsų kalėjimus, jie neva sprendė: nagi, jūsų kalėjimai — ne kalėjimai, o poilsio namai! Mes jums parodysim, kokie turi būti kalėjimai!

Ir tie žmonių geradariai save pačius prašoko! Ana, atsimenate didžiulį gelsvą kalėjimo pastatą Mickevičiaus gatvėj? Taigi, labai ir labai sustiprino sargybą skaičium ir ginklais, prisagstė visokių kliūčių bei sunkenybių norintiems aplankyti kurį kalinį. Kalėjimo langus apgaubstė lentiniais gaubtais (kaip vasarom nuo saulės bando gintis poniški namų gyventojai ar krautuvių savininkai, elegantiškais gaubtais užvoždami langus), tuo būdu kalėjimo kameras padarydami beveik tamsiomis olomis; į kameras sukimšdami po tris keturis kartus daugiau kalinių, taip jog vargšai suimtieji jausdavos, lyg silkės statinėse. O tas oras ten, oras! — tartum tiršta smarvė. O priemonių švarai palaikyti kaip ir nesant, ir drabužių skalbimui ar dezinfekavimui virtus buržujų prietaru, nė nesvajok apie sumažinimą mažiukų kraugerių — blakių, blusų, utėlių — armijos kuri uoliai remia bolševizmo reikalą. O ką jau bekalbėt apie begalinius naktinius tardymus su ne labai diskrečiais, o labai sopulingais bei įmantriais kankinimais, nė neminint plačiau moralinių tortūrų — įžeidinėjimų, keikimų, grasinimų, mušimų, spardymų ir tt. ir tt.

Pačioj okupacijos pradžioj buvo bolševikų suimtas ir įkalintas mano artimas bičiulis Mikalojus Lipčius, finansų departamento direktorius. Vienas iš buvusių toj kameroj kalinių, kuriam pasisekė išsilaisvinti, vėliau pasakojo: kamera buvo pilnai prigrūsta kalinių; liepos mėnesio diena karšta; naujai įkimštuosius go-

džiai apniko mažutėliai kraugeriukai; tad ir švarutėliam džentelmenui Mikalojui teko tuoj stot į bendrą kovą su tais bolševizmo karžygiais; nusimesdamas švarką ir atsirišdamas kaklaraištį, estetas Lipčius tarė: na, dabar ta kultūros smulkmenėlė (kaklaraištėlis) nebebus mums daugiau reikalinga, ir, nusivilkęs marškinius, ėmęs gaudyti mažuosius kenkėjėlius ir galą jiems daryti.

Jo žmona Marytė kiek galima jį lankė ir bandė nunešti reikmenų. Mikalojus buvęs labai atsargus kalboj, vengęs skųstis; tik sykį ji pastebėjusi, kad jo ranka keistai sužalota; kai kankinys suprato ją tai pamačius, tuoj ranką atitraukęs, slėpdamas išdavikes žymes.

Marytė bandė gelbėt savo Niką. Ėjo net pas patį prokurorą. Buvo tai kažkoks Kaša (kirtis ant galo). Jis pareiškė Lipčienei, jog jos vyras esąs nusikaltęs sąmokslo ruošimu prieš valdžią. Ponia ėmė jam įrodinėti, jog jos vyras niekuomet nė manyte nemanęs apie kokį ten sąmokslą; ji gerai tai žinanti. Kaša jai į tai griežtai pareiškęs: Lipčius esąs tikrai nusikaltęs, kaltė esanti tikrai įrodyta, ir bausmė būsianti būtinai įvykdyta.

Taip ir įvyko: Mikalojus liko išvežtas kažkur į Rusijos gilumos kalėjimą ir mirė ar liko kuriuo nors būdu nužudytas kalėjimo režimo ar budelių rankos.

Mano nuomone, Lipčius buvo visai nekaltas. Po jaunų dienų klaipėdinės avantiūros Mikalojus jokiose kitose politinėse avantiūrose

nedalyvavo. Iš sau žinomų aukštesnių paslapčių jis man kartais papasakodavo, ko neprasitardavo niekam kitam. Manau, būtų neištūrėjęs nepasakęs man. Buvo romus bei ramus vyras, išmintingas bei darbštus. Šalia savo darbo, mėgo muziką, ypač operą, ypač kadangi jo žmonelė buvo operos dainininkė. Beje, labai mėgo medžioklę. Ką galėjo bolševikai jam prikišti? Matyt, nepamiršo fakto, kad savo karjeros pradžioj kurį laiką buvo žvalgybos skyriaus viršininkas ir turėdavo kartais nemeiliai paglostyti mūsų bolševikus, tačiau visuomet teisėtai bei korektiškai. Žinoma, anais laikais bolševikai buvo ypačiai nemaršūs, teisybės beveik nepaisė, o elgėsi su vadinamaisiais priešais labai žiauriai.

Kai anuomet prie totoriaus kiosko kalbėjaus su prelatu Šauliu, prisiminėm ir bolševikinį kalėjimą, nesgi ir mum tas rojus grėsė. Mėginau prelatą guosti (kadangi dar nežinojom tų komunistinių kalėjimų baisybių): juk netgi kalėjime esama pragiedrulių, jukgi galima su likimo bendrais pasišnekučiuoti, pasiguosti, pajuokauti, netgi susibičiuliauti. Tada dar nežinojau, kad aname pragare visur yra įterpti šnipai ir provokatoriai; net ir šiaipjau geros valios asmens, bet silpni, gali pasidaryt pavojingi: kai tardymo metu apsisuks aplink juos bizūnas ar raudona geležis, tai toks silpnuolis skubiai išgiedos visa, ką būsi kameroj kalbėjęs, o ir dar pridės, ko iš viso nebūsi

kalbėjęs, tad savo kameroj verčiau murksosi patylom, savo rūpesty paskendęs.

Įsigalėję vargšėj Lietuvoj, bolševikai netrukus paskelbė, kad visų mokyklų bei kariuomenės kapelionai tuoj pat paleidžiami iš tarnybos, neišmokant jiem net uždirbtų algų. Tad ir mane išstūmė iš ilgametės mano tarnybos meno mokykloj bei meno akademijoj. Nors ir maža buvo alga, betgi šiek tiek papildydavo pustuštę piniginę. Kunigų seminarija bei Kazimiero draugija, tur būt, irgi nukirs algeles. Tad kuo reikės misti ir kitus gyvenimo reikalus patenkinti? Žmonės katalikai irgi nekuo tegalės padėti. Na, bus, ką Dievas duos. O kol kas reikia darbuotis Kazimiero draugijoj, iki bolševikai ir iš ten išvarys.

Iš pradžių bolševikai į Kazimiero reikalus tiesiogiai nesikišo, jei nekalbėti apie bendrus nuostatus, įsakymus, aplinkraščius knygų leidimo reikalu. Sakysim, be bolševikinės cenzūros buvo draudžiama knygas leisti. Tad pat pradžioj teko susiremti su naujosios valdžios atstovais.

Kaip tik mūsų Kazimiero leidykla buvo jau surinkusi ir dalį bene išspausdinusi lietuviškai ark. Skvirecko išversto Naujojo Įstatymo naują leidimą. O ėjo gandai, jog netrukus panašias knygas bolševikai konfiskuos ir nuveždins į popieriaus fabrikus popieriaus košei gaminti. Reikėjo brangųjį leidinį gelbėti — eiti pas spaudos reikalams komisarą prašyti, kad leistų Šventąjį Raštą (Naująjį Įstatymą) baig-

ti išleisti. O tuo komisaru anuomet buvo kažkoks Kežinaitis. Ir man, Kazimiero draugijos pirmininkui, teko vykt pas tą aukštą komunistų poną.

Nuvykau kažkodėl be jokios baimės, vien truputį susinervinęs. To „draugo“ Kežinaičio įstaiga besanti kažkur Vytauto prospekte, vienaaukščiam namuke. Įžengiau į tą lemtingą kultūrai „šventyklą“ be jokių kliūčių, net neteko ilgai laukti pasirodant viešpatį. Įėjo iš galutinio kambario gana augalotas vyrukas, bene blondinas, dailia pilkšvai melsva eilute, apskritu nebolševikiškai maloniu veidu bei mandagia laikysena, kaip gana aukštam bolševikui, beveik nepritinkama nebaugia išvaizda. Net man šiokios tokios viltys pražydo, kaip išsireikšdavo romantikų poetai. Draugas direktorius sėdos ir (stebuklai) net mane paprašė sėstis ir paklausė, kuriuo reikalu aš atėjęs. Čia, iš pradžių kiek nedrąsiai, o paskui įsidrąsinęs, kaip lakštingala pragydau: girdi, gavome iš Jūsų įstaigos nurodymą, kad sustabdytume Šventojo Rašto Naujojo Įstatymo spausdinimą; tad, kaip š. Kazimiero draugijos pirmininkas, atėjau Jūsų prašyti, kad leistumėt tą veikalą baigti spausdinti, nes juk, pagal komunistinę konstituciją, visi piliečiai turi teisę laisvai išpažinti savo religiją ir ją praktikuoti pagal tos religijos dėsnius, kiek jie nesipriešina komunistinės valstybės bei konstitucijos įstatymams bei nuostatams. Gi kiekvienai kultūrinei religijai yra esminis dalykas tu-

rėti šventas knygas — Dievo žodį, pateiktą atitinkamai tautai; taip visuomet buvo, taip visuomet ir bus. Vadinas, pagal konstituciją ir mes, katalikai lietuviai, turim pilną teisę turėti savo Šventraštį, tad ir spausdinti sau jį!..

Kežinaitis valandėlę pagalvojo ir sako:

— Taip, atrodo, jog jūs, pagal konstituciją, turit teisę spausdinti ir laisvai naudot savo Šventraštį. Bet aš negaliu galutinio žodžio tarti: privalau atsiklausti partijos centrą, jie ten turi tą klausimą lemiamai išspręsti. Tad lūktérėkite porą trejetą dienų. Gavęs aš tą sprendimą Jums pranešiu.

Ir mandagiai atsisveikinome. Tikrai po dienos kitos „draugas" direktorius pranešė visai nedraugišką žinią: partijos centras nutaręs neleisti mums baigti Naujojo Testamento spausdinti!

Ką veiksi? Prieš tokį stiprų vėją nepapūsi! Ir mūsų šventoji knyga gaus atsidurti popieriaus fabrike ir virsti košė bolševikų popieriui.

Kad būtų galima išparduoti bent dalį mūsų leidinių, kol dar jų nepaglemžė bolševikai... Tačiau beveik nėra jokios vilties: juk prekyba kone visai sustojo — žmonėms ne knygos rūpi, o savoji rytdiena. Tik vienas asmuo nepamiršo knygos reikalo ir atėjo pas mane paprašyti, kad jam leisčiau už didesnę sumą pasirinkti knygų. Tai buvo Jėzuitų tėvas kun. Jonas Kipp, Jėzuitų gimnazijos direktorius, įžymus Jėzuitų vyras, atnaujinęs Lietuvoj Jėzuitų provinciją, įkūręs gimnaziją ir sėkmingai jai vadova-

vęs. Kaip aukštai jį vertino vokiečių tėvai Jėzuitai, rodo šis faktas: netrukus po pirmojo Pasaulinio karo būsimasis prelatas, seminarijos rektorius ir Teologijos fakulteto istorijos docentas, anuomet, 1922 - 23 m., studijavo istoriją Muencheno universitete ir turėjo progą susitikti įžymų Jėzuitų istoriką Hartmann Grisar'ą. Kadangi tuo metu ėjo derybos tarp Lietuvos kat. hierarchijos ir vokiečių Jėzuitų provincijos dėl Jėzuitų grąžinimo į Lietuvą, kun. Penkauskas paklausė, kaip Grisaras manąs apie tai, ar pasiseks atgaivinti Lietuvoj Jėzuitų provinciją. Grisaras į tai atsakė: Jėzuitų ordinui Lietuvoj atgaivinti yra paskirtas tėvas Jonas Kipp, vienas iš gabiausiųjų Vokietijos provincijos tėvų. Jeigu jam nepasisektų tą uždavinį atlikti, tai būtų ženklas, kad tas dalykas Lietuvoj, bent šiuo laiku, neįmanomas.

Tikrovėj pasirodė, jog gražiai įmanomas.

Kad mūsų knygos taip negarbingai nežūtų, mes, kazimieriečiai, sumanėme gana įmantrų kelią: pasiūlyti arkivyskupui metropolitui Juozapui Skvireckui paimti visas Kazimiero knygas ar nuosavybėn, ar užstatu už jo paskolintą Kazimierui didoką skolą. Tuo reikalu nuvykau su knygynų direktorium pas jį į jo Linkuvėlės dvarelį. Radom arkivyskupą giliai susirūpinusį, net susiraukusį, labiau mažakalbį nei paprastai. Kiek galėdamas iškalbingiau bei įtikinamiau išdėsčiau reikalą. Arkivyskupas nesutiko prisiimti to biznio. Supra-

tau: jis tikis, jog Lietuva netrukus atgaus nepriklausomybę, o arkivyskupas — savo skolą be riziko, be nuostolio. Pora metų vėliau teko iš jo lūpų girdėti, girdint ir būreliui kitų kunigų, kad, girdi, ne per ilgai trukus ateis Amerika ir padarys visoj Europoj tvarką (į ką aš pareiškiau: neateis ir nepadarys!).

CRESCENDO

Ko reikėjo, be abejo, tikėtis, įvyko: rusai bolševikai negaišdami suėmė visą eilę asmenų, kurie jiems atrodė ar ypač pavojingi, ar kuo itin nusikaltę komunizmui, ir sukimšo juos į kalėjimus.

Štai skambina man iš Šiaulių mano seserėno Eduardo Vojevodskio žmona kūkčiodama: ką tik suėmė mano Eduardą — meldžiu, gelbėk, jei kuo gali! — Padėti niekuo negaliu. Jei bandyčiau, tai jo padėtį vien tik pablogin̄čiau! nes juk mes, kunigai, bolševikų nuomone, pikčiausieji liaudies priešai. Taip ir išvažiavo žmogelis į Kazachstaną šaltkalvio amato mokytis, ko ir išmoko, berods, visai pakankamai.

Dar vis „tebepirmininkavau" Kazimiero draugijoje. Bet buvo aišku, jog netrukus bolševikai paims ją į savo globą.

Vieną sykį užėjau į mūsų knygyną Laisvės Alėjoj. Liūdnai sėdžiu susikuprinęs kėdėj. Ir štai užėjo ir Vytautas Sirijos Gira, poeto ko-

munisto Liudo Giros sūnus, mano pažįstamas nuo jo vaikystės. Pamatęs mane tokį suniokotą bei sugurusį, gailestingai priėjo ir ėmė guosti: Suprantu, suprantu, tie didingi įvykiai Jus slėgte prislėgė; bet nenusiminkit: mano tėvelis yra partijoj įtakingas žmogus — jei bus reikalas, kreipkitės į jį, jis mielai užtars!

Nei kreipiaus, nei būtų galėjęs padėti: juk buvo vien bolševikų iškamša, už virvelių tampoma iš užų kulisų.

Taip niekas ir nepadėjo, kai vieną rytą atėjo pas mane jau minėtasis Kežinaitis su mūsų draugijos optikos skyriaus vedėju žydų kilmės ponu Kleinu ir pasisveikinęs su tam tikra užuojauta pareiškė: Laikai persimainė ir visa padėtis su jais: lig šiol Jūs buvote š. Kazimiero draugijos pirmininkas; pats gerai suprantate, kad dabar nebegalite juo būti; tad pranešu, kad esate pašalinamas iš tos tarnybos, ir Jūsų vietą bei pareigas tuoj pat iš Jūsų perima šis štai pilietis draugas Klein.

Tai pranešęs, draugas Kežinaitis mandagiai atsisveikino ir pasišalino, palikęs mudu su buvusiuoju mūsų tarnautoju Kleinu pasitarti ir aptarti, kas reikiant.

Tas Kleinas buvo įdomus asmuo. Kad būtų kiek aukštesnis išaugęs, būtų galėjęs būti senovinio hebrajo aristokrato tipas. Veidas subtiliai semitiškas, juodais plaukais, tamsiai rudom akim, tvirtai, net agniai žiūrinčiom, ilgoka kumpa nosim, bet harmonizuojančia su visuma, atitinkamai ilgokas bei nebukas smak-

ras. Bendras įspūdis — mintingo aukštesnės kultūros žmogaus tipas. Ir tikras žydas aristokratas.

Ir taip žiūrim į viens antrą buvęs mano valdinys į buvusį savo viršininką ir šis — į buvusį savo valdinį, rimtai, mintingai, įvertinamai, suprantamai. Ar reiks kokių formalumų, patikrinimų, perteikimo aktų ir t. t. Jis — ne. Aš: kaip pats žinote, nūn yra labai sunku skubiai susirasti butą, tad gal leisit man čia dar pagyventi kurį laiką? Jis: taip — vieną savaitę. Aš: ačiū! Ir stojuos atsisveikinti.

Taip mandagiai ir išsiskyrėm. Ir daugiau gyvenime nebesimatėm. Ir, tur būt, nebesimatysim.

Bet savaitė praskris, kaip kregždutė viršum upelio. O tada kur pasidėti? Kur sukrauti savo privatų knygynėlį, kuris jau buvo išaugęs didokas? Kur perkelti rakandus, kurių tarpe būta ir vertingų vienetų, kaip štai A. Aleksandravičiaus darbo rašomasis stalas ir bufetas (iš prof. kan. Antano Aleknos palikimo), eilė paveikslų, originalių ir reprodukuotų, dvi man brangios didelės palmės, o kas itin miela — brangus prancūzų Erardo pianinas, kuriuo skambindavo prof. Aleksandras Kačanauskas ir Aleksandra Dirvianskaitė, džiugindami mūsų Maironio ratelį.

Reikia kuo greičiausiai susirasti bent šiokią tokią pastogę, kur bent laikinai prisiglausti. Tad kreipiaus į kunigų seminarijos rektorių prelatą Praną Penkauską, kad leistų man

tam kartui, kol susirasiu pastovų butą, dabar, atostogų metu, apsigyvent seminarijoj, kurioj tuščioj klierikų celėj. Jis mielai sutiko. Vienuose senuose mūruose, visai netol Kazimiero rūmų, gavau leidimą giliam namų rūsy susikrauti baldus ir kitką, ką rūsys gali priimti ir saugiai palaikyti kurį laiką. Kur pavietojau paveikslus bei palmes — nebeatsimenu. Taip pat kur padėjau Erardą. Vėliau paskolinau jį Vainių šeimai, dėkingas už jų pagalbą, o palikęs Lietuvą ir visai padovanojau, nes ponia Genė ir dukros yra muzikės.

Negaišdamas pasisamdžiau vežimuką su vienu arkliuku, sukrovėm mano knygas bei rankraščius ir pajudėjom nuo Kazimiero į seminariją. Nežinia kaip ir iš kur susirinko aplinkui būrelis moterėlių, liūdnom minom besekančių varganą mano exodą į nežinomą ateitį. O jos pradžia buvo nelabai sklandi: blogai sukrautos knygos pakeliui ėmė veržtis į laisvę, slysti nuo viršaus iš vežimo į gatvę. Moterėlės pastebėjo mano bėdą ir, matyti, nežinojo, ką daryt, ar skubėt pagalbon, ar bijot raudonsiūlių. Aš susigėdęs ėmiau graibyt savo turtą ir kraut atgal į vežimą. Bet jos vis tik nesiliauja slydę žemėn. Tačiau šiaip taip įsigabenom į seminarijos kiemą ir iki antrųjų rūmų, kur gilumoj. Ten iškraustėm knygas į koridorių, o paskui aš pats palengva pernešiojau jas koridoriaus gilumon, šalia seminarijos bažnyčios. Sau gyventi pasirinkau tuose rūmuose, kur šalia Trejybės bažnyčios, apačioj po knygynu

bei didžiąja aule. Kambarys didelis, keturiem klierikam gyventi, dviem langais į kiemą, į saulę. Kad ir trumpam čia apsigyvenęs, ramiau atsipūčiau: vis tiek rami salelė bei valandėlė rūpesčių jūroj. O tuo tarpu lėtai teiravaus aplinkui, ar neatsirastų kur man koks butukas ar bent vienas kambarys? Nieko negirdėti — viskas maskolių užimta.

Tame kambary begyvenantį aplankė mane buvęs prezidentas Aleksandras Stulginskis. Ta pati ruda barzdikė bei ūsiukai. Tos pat gudrios primerktos akutės. Ta pati satyriška šypsena. Visai nenusiminusi išvaizda. Praktiškas, išmintingas vyras. Klausia mane: Kaip manai? daugis nūn bėga per žaliąją sieną į Vakarus. Baugina žmones tie suėmimai. Nors niekuo, kiek nusimanau, nesu nusikaltęs bolševikams, bet juk buvau vadinamosios dabar buržuazinės Lietuvos prezidentas. O tai naujajai valdžiai, berods, atrodo nusikaltimas proletarinėms masėms. Tad kaip? ar man bėgt ten į Vakarus, ar pasilikt čia?

Aš nesvyruodamas griežtai patariau bėgti, jei jis mano galėsiąs Vakaruose badu nemirti. Jis prisipažino įstengsiąs. —Tad bėk, būtinai! kategoriškai pareiškiau aš. — Bet, bet — susvyravo Stulginskis — mano čionykščiai geri pažįstami komunistai, kuriems esu kuo padėjęs, man pataria nebėgti: girdi, mes jus užtarsim. Ir nieko blogo man neatsitiksią; priešingai, jie net parūpinsią man kokią gerą tarnybą. Aš, žinoma, grioviau tą optimistinę seno bi-

čiulio pažiūrą į komunizmą ir jo pasitikėjimą komunistų pažadais. Bet Stulginskis vis svyravo ir pagaliau pareiškė: gal ir reikėtų bėgti. Na, bet dar su anais savo komunistais pasikalbėsiu.

Tuo mudviejų anas pasikalbėjimas baigės. Ir po kiek laiko sužinojom, jog jis su žmona ir dukra(?) suimti ir į Sibirą išvežti, vyras skyrium nuo žmonos. Vadinas, anas mudviejų pasikalbėjimas buvo paskutinis mudviejų gyvenime. Dabar A. Stulginskis yra paleistas iš tremties ir turi tarnybą netoli Kauno.

Vieną dieną žiūriu pro savo langą — štai bežingsniuojąs rusų bolševikų karininkas, bene dviejų kareivių lydimas, mano rūmų durų link, žvalgydamasis, matyti, kokios gyvos dūšios ieškodamas. Supratau, jog jis ne be reikalo, ir tai negero, atėjo, o šiuose mūruose atostogų metu žmogaus nė kvapo. Tad, nors tai ne mano reikalas, einu sužinoti, ko jis ieško.

Priėjau, klausiu: gal kuo galiu Jums padėti? O jis:

— Mūsų Raudonoji armija, kuri jus išlaisvino iš buožių vergovės, yra reikalinga butų. Tad mūsų intendantūra pavedė, tarp kitų, ir man butų ieškoti, ypač apžiūrėti jūsų seminarijos pastatus ir, jei tiks, juos rekvizuoti. Kol kas apžiūrėsim šiuos mūrus. Tad prašom man juos aprodyti.

— Tad eime! — nenoringai atsakiau aš. Probėgom apžiūrėjom pirmąjį aukštą. Tikrai nebeatsimenu, ar lipome į antrąjį, kur, šalia

kambarių auklėtiniams, dar buvo didžioji salė ir biblioteka su apie 90 tūkstančių tomų. Na, ir mano nekviestasis svečias skubinas jau kitur. O aš į jį visą laiką žiūriu smalsiai, kaip katinas į kokią žiurkę: įdomu iš taip arti matyti paslaptingos raudonosios armijos karininką. Dar būtų įdomiau įsitikinti, kiek jis turi intelektualinės kultūros. Iš viršaus atrodo gana padoriai: gana aukšto ūgio, lieknas, tiesus, smulkiu veidu, marškinių tipo uniforma, gana dailiai liemeniui pritaikinta. Pakankamai mandagus. Veizėjau į jį, veizėjau, ir kilo noras jį paegzaminuoti, kiek jis turi kultūros. Tad visų pirma ėmiau į šneką, kur tinkant, įpinti kurio nors rusų poeto kurį gražų posmą (mes buvome rusų gimnazijose daug gražių kūrinėlių atmintinai išmokę, kurie ir po tiek daug metų tebežėri atminty). Na gi, tas maskolius bolševikas atsiliepia, toliau cituodamas! Na, neblogai!..Pajudinus kurį ten technikinį dalykėlį, mano raudonarmietis ima ir mane egzaminuoti: žinoma, kaip kunigui tamsuoliui, kurs tokių dalykų tikriausiai nežino, ima man profesoriškai aiškinti kokį dalyką (kurs, beje, man nuo senų senovės žinomas). Pavyzdžiui, kažkaip užkliuvome geometrinę rombo figūrą; jis ėmė man aiškinti, kas tai per viena. O aš jam padėjau praplėsti savo žinias, paaiškindamas, iš kurios klasikinės kalbos tas vardas paimtas. Beatsisveikinant aš jam prisipažinau, jog man būtų labai įdomu plačiau ir giliau pasipažinti su raudonosios armijos atstovais. O jis man: Ma-

tau, jog jūs, dvasininkai, ne visai tamsūs asmens!.. Aš vien nusišypsojau, nė nepadėkojęs už tokį gražų komplimentą.

Panašų, ne labai palankų komplimentą kiek anksčiau jis pasakė ir mūsų tiems seniems mūrams: menkos čia būtų mūsų kariams patalpos! Aš jam į tai:Ką gi! labai senas pastatas. Bet mums, atsilikėliams, jis dar visai priimtinas. Tad palikit jį mums, o patys tuoj pasistatykit naują modernų pastatą: juk jūs — tokie dideli statytojai! O jis į tai: Taip, mes statom daug ir greit. Tačiau net ir mums ne viskas įmanoma taip lengvai bei greitai sukurti: juk tam, kaip, tur būt, ir jūs pats numanote, reikia ne vien daug išlaidų, o ir daug darbo jėgos, o ypač laiko!..

Jis išėjo, nepalikęs mums nei vilties, nei nusiminimo. Praėjo galelis laiko, o bolševikai vis dar neatima iš mūsų tų mūrų. Vadinas, galiu dar čia pagyventi.

O vis tiek okupantai paėmė tuos rūmus savo raudonikei meilužei-raudonajai armijai, o man teko išsikraustyti kitur. Gerai dar, kad tam kartui prelatas Pranas Penkauskas, rektorius, leido man apsigyventi kituose rūmuose, kur susijungę su senovine seminarijos š. Jurgio bažnyčia, antram aukšte, talpioj, šviesioj celėj.

Tik štai vieną popietę, kai valandėlei prikritau silstelėti, girdžiu koridoriuje garsius balsus ir neką tylesnius batų kulnų kaukšėjimus. Atsiveria durys, ir kyšt pora įtartinų ci-

viliokų, panašių į „tovariščių“ valdininkus.

Taip nemandagiai pažadintas, lygiai nemandagiai, nes piktai, klausiu: Kas jūs ir ko norit?! O jie man: Nieko, nieko, mes tik paveizėti. — Ir nužingsniavo toliau. Na, manau sau: jau žvalgosi! tur būt, netrukus ir tuos mūrus paims!.. Reiks ir man tuoj uoliau žvalgytis po miestą, ieškant pastogės.

Ir ėmiau klausinėt bei ieškot. Bet kur tau? Nėra ir nėra vietų!

Vieną dieną, pervargęs beieškodamas buto, grįžtu Laisvės Alėja į Senamiestį. Tiek pervargęs, jog nebeturiu jėgų žygiui baigt. Netol tėvų Marijonų rūmų, štai, atidara žydiška krautuvė. Užeisiu pasilsėti, nors dar niekuomet nesu čia buvęs. Ir užėjau. Bepatarnaujanti mikli žydaitė mergiotė. Silpstančiu balsu paprašiau, kad leistų pasilsėti. Ji mandagiai leido. Tad sėdaus ir patylom ilsiuos. Po valandėlės ji švelniai sako: Suprantu ir užjaučiu. Spėju, jog Jūs taip pavargęs, beieškodamas buto, ar ne?.. Žinot ką? Gal truputį keistas bus mano patarimas: iš tikro šaltinio žinau, jog tikrai turi išnuomojamą butą savo viloj NN gatvėj ponas ministeris pirmininkas Mečislovas Gedvilas. Tikrai patariu nueit pas juos tenai ir pasiteiraut, ar jie neišnuomotų jums buto, nes juk turi tuščią! Nebijokit: juk gyvo nesuvalgys!

Atsistojau, padėkojau už gerą širdį ir pasisakiau tuoj eisiąs pas Gedvilus, o kol kas — sudiev!

Taip buvau susierzinęs dėl to nesėkmingo ieškojimo, taip viduje įsiutęs, jog būčiau nuėjęs buto pas patį velnią, ne tik Gedvilą.

Ir nuėjau. Besą netoli — iš Kęstučio gatvės kažkurioj skersinėj padorioj gatvelėj, mažam sodely, tolėliau nuo gatvės. Namelis dviejų aukštų, medinis, švarus. Įsikvėpęs giliai oro dėl drąsos, pakurstęs siustą, ėmiau ir užkopiau į antrąjį aukštuką neseniai nudažytais laipteliais (visa miniatūriška, dailu ir švaru). Dešinėj durys su lentele, kurioj įspausdinta Mečislovas Gedvilas. Kairėj tokios pat durys be įrašo. Vadinas, dešinėj reik spūstelėti mygtuką. Kokios bus pasėkos? Gal tas bolševikų komisaras pamanys, jog aš noriu jį pašiepti bei paerzinti, ir duos man pastogę... aname gelsvame kalėjime?.. Bet aklas siustas dar galingai banguoja: tegu būna, kas bus! Ir paspaudžiau slėpiningąjį baugųjį mygtuką. Neatsiliepia. Vėl skambinu. Vėl nieko. Dar ir dar. Nieko. Na, tad spūstelėsiu kairiąsias duris. Ten, berods, gyvena Gedvilo motina (teko, mat, nugirsti, kad tas Mečys gyvenąs su motute). Paskambinau — nieko. Taip padariau kelis kartus, tačiau niekas neatsiliepė. O tuo tarpu siustas išdūko, o atsigavo protas: Kvaily, kvaily! lindai į kobros olą! Džiaukis, kad tuo tarpu jos ten nebūta, ir bėk kuo skubiausiai šalin, kol tavęs nepastebėjo ir nesuėmė enkavediečiai!

Paklusau proto balsui ir grįžau į Laisvės Alėją. Bene kaip tik tuokart, eidamas pro Ožeškienės gatvės intaką į Laisvės Alėją, susitikau

buvusį krikščionių demokratų švietimo ministerį, vis tokį pat galvą truputį į pečius įtraukusį blondiną, jaunuolišku veiduku, naiviom akim ir šypsneliu, draugišką, geraširdį žmogų. Sustojom, įsišnekėjom. Prisipažinau nesėkmingai ieškąs gyventi kambario. Ir jis prisipažino ieškąs padoraus įnamio, kad valdžia neįkištų jam kokio bolševiko. Buvęs pareiškęs norą jaunas jėzuitas Rimkevičius, gražiai išsilavinęs, malonus, elegantiškas kunigėlis; bet, girdi, mano reikalas yra opesnis, tad jis, Jokantas Kazys, mielai aną savo kambarį užleidžiąs man, ir man belieką vien gauti leidimą įsidanginti tenai. Džiugiai padėkojau ir pasižadėjau ryt nueiti į tą komisariatą gauti leidimo.

Tad anksti rytą išvykau pėsčias į tą rojaus obuolių palocių gauti aukso kortelės, kur man leistų nutūpti pas Jokantus (jį patį su žmona ir augintine).

Ilgiausia eilė ankstyvų prašytojų jau bestovinti gatvėj prie rojaus durų. Gąste nusigandau: kiek tatai valandų teks laukti, kol prieisiu prie aukštojo geradario stalo! O juk mano pūslė silpna ir tikrai neištvers tiek ilgai, ypač jei imsiu būgštauti, kad neištvers. Tuokart tikrai teks laikinai palikti eilę. O grįžęs ar beįsisprausiu į buvusiąją savo vietą? Juk žmonės pasakys: nei tavęs matėm, nei pažįstam — eik, stok į eilės uodegėlę!

Tačiau ką veiksi? Reik iš karto stoti į tą uodegėlę! Tegu daros, kas tinkama!

Eilė vis dėlto juda, nors ir labai palengva. Kaip ištverti tą nuobodulį?! Kad būčiau bent kokią knygą ar laikraštį pasiėmęs. O ir kojos kaip ištūrės? Juk per pirmąjį Pasaulinį karą, bėgdamas iš Tėvynės į Smolenską, gavau išstovėt vagone nuo Panevėžio iki Vitebsko ir sugadinau letenas su kulkšnim visam amžiui.

Tačiau keista! Nebuvo nei taip jau nuobodu, nei taip skaudu kuriuo nors atžvilgiu. Gal žmogus, opiam reikalui esant, suranda savy netikėtus ištvermės rezervus. Tad apie dvyliktą priešpiet ne vien įsirioglinau pro duris į vidų, o net ir viešpaties stalo link. O tas viešpats besąs visai ne biesas, kaip buvo galima tikėtis, o dargi visai žmogiškas, užjaučiąs kito varginga padėtį. Ir įvyko antras netikėtas stebuklas: tas ponas, bolševikas ar nebolševikas, pasigailėjo manęs, beveik šešiasdešimtmečio, visai apleipusio, ir pakvietė už krotelių sėstis šalia jo stalo! Aš labai susivaržiau: kaip tatai? Aš sėdėsiu, o kiti turės stovėti! Ir taip stoviu, nežinodamas, ką daryti. Supratęs mano jausmus, viešpats nusišypsojo ir pakartotinai paprašė, kad eičiau ir sėsčiaus. Tad, padėkojęs ir vis dar neįmanydamas susivokti, sėdaus. Sėdžiu ir stebiuos. Ir nedrįstu nė pažvelgt į stovinčiuosius.

Galop išgirdau ir savo pavardę. Tad stojaus ir išdėsčiau viešpačiui savo reikalą. Jis maloniai sutiko ir parašė reikiamą leidimą.

Tartum sparnuotom kojom išskridau į gatvę ir — pas Jokantus.

Jie begyveną Ožeškienės gatvėj dešinėj, nedideliam mediniam namely. Radau juos namie (be augintinės). Jokantas supažindino mane su savo gražesniąja pusele, kuri pasirodė besanti dukart talpesnė už savo Patį, briunetė, pietų lenkų ar ukrainiečių tipo, jaunystėj gal buvus tikra gražuolė. Džiugiai pasipasakojau, kaip dailiai man pasisekė butų komisariate. Dabar tik reiks man pas juos parsidanginti. Tad nebegaišdamas išsiskubinau į seminariją pranešti naujienos administracijai.

Ši atkalbino mane, kad nesikraustyčiau taip toli nuo seminarijos: rudenį susirinks vėl klierikai, turėsi darbuotis ir valgyt seminarijoj, tad tektų kasdien keliskart ateiti čion ir grįžt į savo butą. Tai Jūsų amžiuj jau nebelengva. Palūkėkit truputį — sudarysim profesoriams mažučius butelius tuose rūmuose, kur prie gatvės, šalia seminarijos bokšto, kur gyveno rektorius ir buvo įtaisytas bažnytinio meno muziejus, tad praneškit Jokantui, kad gaunat butą seminarijoj su šiluma ir šviesa ir maistu (viskas nemokamai), o sutartąjį kambarį pas jį užleidžiat tėvui Rimkevičiui. Taip ir padarėm: aš pasilikau seminarijoj, o tas mielasis jėzuitukas, lyg katinėlis, apsigyveno pas Jokantus, iki 1941 metais bolševikai išvežė Jokantą su šeima vieną iš pat pirmųjų aukų į tolimąjį Sibirą. Kur tuokart pasidėjo Rimkevičius, netyrinėjau.

Vadinas, bolševikai paėmė pirmuosius seminarijos rūmus ir pradėjo savotiškai tvarky-

tis. Vieną rytą einu į katedrą laikyti mišių. Žvilgt į tuos rekvizuotuosius rūmus—gi nebėra viršum durų didžiulės statulos — nekaltai pradėtosios švč. Mergelės. Tą statulą už tūkstantį rublių buvo Peterburgo parodoj nusipirkęs aa. vyskupas Cirtautas ir padovanojęs seminarijai. Dabar jos sudūžę liekanos beguli ant žemės aplink įeinamąsias duris. Matyt, šią naktį ją nuvertė bolševikai. Ji buvo laimėjusi parodoj premiją. Barbarai... Bet tas vardas rusams nebaisus: jie iš viso žodžio „barbaras" neturi; jie turi vien „varvarą", tad barbaras jų neliečia...

Kuriems galams jie vartojo tą mūsų pastatą, taip lig šiol nežinau. Raudonųjų karininkų ar kareivių ten neteko matyti. Gal jie ten įsiveisė, kada mes likom išvaryti ir iš visų kitų seminarijos patalpų. Bet anuomet net nepastebėjau, kad kokie darbininkai būtų ten darbavęsi, valydami anuos rūmus raudonųjų tikslams. Tik vieną sykį mačiau tarpdury semitiško tipo proletarą, kuris mane, einantį pro šalį, palydėjo tokiu pilnu paniekos ir neapykantos, tokiu piktdžiugišku žvilgsniu, jog ir aš neištūrėjau neparodęs jam ne visai krikščioniškos minos.

Kada apsigyvenom naujai pritaikytuose profesoriams rūmuose prie gatvės, susilaukėm kito negando: bolševikai nedarbo dienom ėmė ruošti seminarijos sodely vakarais bei naktimis savo šalininkams pasilinksminimus. Nebeatsimenu, kiek jų buvo suruošta ligi orams

pabiurus. Mums, profesoriams, buvo nemiga. O klierikams bus elgesio pavyzdys!

Peralkusios raudonųjų karių bei nekarių minios, kaip tikri plėšrūs skėriai, ėmė godžiai glemžti, patys naudoti ir į plačiąją Matušką siųsti už tuos popieriukus rublius įvairias prekes, kurių buvo pilna krautuvėse, ypač ištaiginius daiktus savo Katiušom puošti. Tas pat buvo ir maisto išteklių likimas. Miestams pasidarė nekokios perspektyvos: juk ūkininkai protingai ėmė taupyti bei slėpti savo valgomąjį auksą, nes nežinia, kas bus rytoj. Tačiau sumanus ir energingas seminarijos prokuratorius kun. Petrošius vis dar sugebėjo rasti užtenkamai produktų seminarijai maitinti. Tad kol kas žiūrėjom į ryt poryt dar su viltim. Bet kas bus toliau, kai bolševikai viską suims į savo nagus?

Viena smulkmenėlė. Jau veikiai mūsiškiai naujieji bolševikai ėmė užgaulioti kunigus žodžiu ir veiksmu gatvėse, autobusuose ir kitose viešose vietose, nekalbant apie pajuokos, šmeižtų, plūdimų laikraščiuose ir per radiją, viešų prakalbų ir visokio kitokio purvo marias. Todėl daugumas kunigų, norėdami išvengti tokių skaudžių dalykų, o ir pasislėpti nuo bolševikų akių, įsitaisė proletariškus drabužius. Atsimenu, tai padarė ir seminarijos rektorius Pranas Penkauskas. Miniu jį vien dėl to, kad ta metamorfozė man atrodė ant jo šaunaus stoto ir vertingo asmens tokia komiška, ypač ta jo šikindriskinė kepuraitė. Aš kažin dėl ko

vis neprisiruošiau panašiai persirengti. Gal nemėgstu madų mainimosi. Gal stipriai prisirišu prie tam tikros drabužių rūšies. Tad ir toliau, kaip buvau pratęs, vis nešiojau savo sutoną visur ir viešai, iki 1941 m. pavasario, kada prasidėjo trėmimai į Sibirą. Bolševikai nebūtų leidę tremiamam dėvėti sutono. Tuokart įsigijau porą pasaulietiškų eilučių ir greit prie jų pripratau. O kol kas taisiaus vis kunigiškai. Teatruose ar kinuose nemalonumų nesusilaukiau. Tik autobusuose ir gatvėse kartais. Sakysim, sykį važiuoju autobusu. Jis pilnų pilnas. Nėr kur sėstis. Ir niekas nė manyte nemano tau savo vietą užleisti. Tik štai, kaip Pilypas iš kanapių, kyšt kažkoks proletaras, išverstom, krauju patekėjusiom akim, kad ims mane keikti, plūsti, koneveikti tą kunigužį, tą buožę, tą siurbėlę, tą vargšų mulkintoją bei išnaudotoją!.. Visas autobusas nutilo. Kuo nešoka manęs tas komunistų herojus, kaip įsiutęs piktgaidis, kapoti, draskyti. Konduktorė, matyt, norėtų akiplėšą malšinti, bet bijo. Kai užpuolikas išdūko ir nutilo, vienas nebejaunas žydas, kuris prieš tai ramiai sau sėdėjo, ūmai stojos ir paprašė mane sėstis į jo vietą. Nebesusivokdamas, kaip čia priderėtų pasielgti, nuoširdžiai padėkojau ir susigėdęs sėdaus. Keletą mėnesių vėliau buv. Malūnų gatvėje, kur veda iš senamiesčio į Meno mokyklą, teko išgyventi toks gabalėlis: prieš bolševikmetį buvau Meno mokyklos kapelionu. Kasdien eidamas ten ta Malūnų gatve, susipažinau su tenykščių gyvento-

jų vaikučiais ir karštai su jais susimylėjom — pamatę mane einant, jie bėgte bėgdavo pas mane, sveikindavos, glausdavos, čiauškėdavo. O keletą mėnesių bolševikams papūtus visas propagandos dūdas, tie pat vaikučiai nebeatbėgdavo pasiglamonėti, o, pvz., imdavo mane šaudyti kietom sniego gniūžtelėm. Keistas dalykas: panašūs negandai manęs kažkodėl skaudžiai nejaudindavo, dargi teikdavo savotiško pasitenkinimo. Gal dėl to, kad mūsų Viešpats prieš 2000 metų mums pranešė: kaip mane persekiojo, taip ir jus persekios.

Kaip minėjau, teatrą bei operą lankiau dažnai, kaip seniau lankęs. Didžių permainų iš pradžių nebūta: beveik tie patys veikalai, o visai tie patys artistai. Lengvai bei veikiai operos ar dramos, o ypač baleto nesukomunistinsi. Visą laiką uoliai lankiau kiną. Čia komunistinimo procesas daug lengvesnis, tad ir pasireiškė tuoj pat. Bet įdomu: nors rodomų bolševikinių paveikslų propagandinė banga buvo galinga ir nuolatinė, ji paliko mus, lietuvius, abejingus bei šaltus, tad visai nebuvo pavojinga. Tačiau supratome, jog ilgainiui bei palengva jinai ims veikti bei gadinti jaunimą ir tamsiąją ar moraliai sugedusią dalį visuomenės.

RINKIMAI IR DAR KAI KAS

Tik ką paėmę Lietuvą, rusai bolševikai paskelbė mums ir pasauliui tuoj suorganizuosią

pirmus Lietuvoj tikrai demokratiškus rinkimus į pirmąjį tikrai laisvą bei demokratišką liaudies seimą.

Paskelbė tai paskelbė, suorganizavo tai suorganizavo. Tik, deja, nei tuose rinkimuose, nei tame seime nebuvo teisės, lygybės, demokratybės nė kvapo.

Rinkimai įvyko liepos mėnesį. Mums, kunigams, iškilo visu grėsmingu ryškumu problema: eit ar neit balsuoti? Eisi balsuoti — bus nemažas žmonėms papiktinimas; neeisi — negausi ant savo paso antspaudo, kad balsavai, tad prireikus negausi kortelės, leidžiančios tau pirktis ko nors ar buto gauti, ar ko kito. Galvojau taip: gal leistina balsuoti: juk žmonės ir patys susipras balsuoti taip, kad jų balsas negaliotų, ir lygiai supras, kad ir kunigai taip pat pasielgs. Tad ryžaus atlikti tą pilietinę „pareigą".

Mūsų miesto gale rinkimams atlikti buvo paskirta Rotušė. Ten buvo paruoštos rinkikams būdelės, kur jie turėjo įmest į užrakintą dėžę savo riktinių sąrašą. Kiek atsimenu, gavome po du kandidatų sąrašus ir po voką. Įėjau su tom reikmenim į mano eilei skirtąją būdelę ir susirūpinęs ėmiau liūdnai skaityti kandidatų sąrašus. Pirmoj vietoj pats bolševikų visagalis dievas Stalinas, antroj Dekanozovas ar Pozdniakovas, toliau kažkokie negirdėti tipeliai, viens kitas žydiška pavarde, viens kitas žinomas lietuvis socialdemokratas. Ką daryti? Gal perbraukti visą sąrašą, įdėt į voką ir įmest

dėžėn? O gal geriau pažymėti pažįstamuosius padorius socialdemokratus, o kitus išbraukti? Taip, gal taip bus geriau: arba tas mano popiergalis iš viso negalios, arba gal pateks į tą liaudies seimą bent vienas antras padorus asmuo. Taip ir padariau. Ir gavau ant paso antspaudą: Balsavo (ar Balsuota). Ir gėdydamasis išėjau į gatvę.

Kadangi tarp 1940 ir 1945 m. teko daug vargo, skurdo, pavojų išgyventi, buvo labai susilpnėjusi sveikata, ir anuometinių įvykių kai kurios smulkmenos, kaip štai ir tas rinkimų epizodas, yra tartum kokio rūko apsuptos. Tad atleiskit, skaitytojai, jei ir į šiuos „mano rinkimus" įsivėlė netikslumų, ir, kas aiškiau atsimenate, mano klaidutes atitaisykit. Būsiu labai dėkingas.

Vadinamasis seimas susirinko Kaune, Valstybiniame teatre, jau liepos 21 dieną. Žinoma, ir aš nuėjau pamatyt, kaip atrodo bolševikų seimas. Net kažkaip pasisekė gauti partery neblogą vietą.

Bendras įspūdis — kažkas visai svetima, ir žmonės, ir atmosfera. Pažįstamų veidų kaip ir nematyt. Net to visur esančio barzdoto vijurko Liudo Giros nesurandu. Oras tartum pilnas nepakantos, netgi neapykantos bei pagiežos senajam pasauliui ir jo atstovams.

Kadangi buvau regėjęs nepriklausomosios Lietuvos Steigiamojo seimo atidarymą, tad savaime siūlės palyginimai. Pasirodė, jog to „liaudies seimo" dienotvarkė besanti maždaug

tokia pat. Bet verčiau nesileisiu į smulkmenas, kadangi ir tą įvykį dengia tas pat minėtasis rūkas. Tačiau drįsiu atsargiai teigti, kad buvo sugiedotas Internacionalas. Iš viso pirmą kartą savo gyvenime tą komunizmo himną girdėjau, ir jis padarė man keistą įspūdį: buvau manęs, jog jis turi būti energingas, drąsus ir griežtas, o besąs (bent jo melodija) toli gražu ne toks plėšrus ar kraugeriškas, kaip rusų bolševizmas.

Kuomet buvo pasiųstas telegrafinis sveikinimas „Tautų Tėvui ir Mokytojui genialiajam Stalinui"? Buvo išrinktas laikinis prezidiumas. Kas buvo to prezidiumo nariai, dabar absoliučiai nebeatsimenu. Vienas tik asmuo, o jo tartų žodžių vienas tik ar du sakiniai vis dėlto skaidriai ir neišdildomai įsirėžė man atminty. Tai kunigbuvio, virtusio bolševiku, Liudo Adomauskio. Pirmojo Pasaulinio karo metu jis buvo kariuomenės kapelionu. Apsikrėtė kraštutinėm revoliucinėm idėjom. 1918 metais dar kunigavo vienoj mažoj parapijėlėj netoli Kėdainių. Ten jį anuomet aplankiau. Šiaipjau nieko ypatinga nepastebėjau. Pažinojau jį nuo jaunų dienų. Buvo jis toks sveikas, stiprus vyrukas, sodiečio tipas, molio spalvos veidu, mažom, primerktom akutėm, išblukusiai žydrom; gana taisyklingais bei maloniais bruožais; visuomet drąsus, rizikingas, pažangus, atvirai rėžiąs „savo" tiesą; kaip kunigas gana „svietaunas", mėgstąs linksmą kompaniją, sotų valgį ir stiprų stikliuką. Karo kapelionas pafron-

tėj su rusų karininkais galėjo gyvai ir drąsiai paūžti. 1918 metų gale, užėjęs į vysk. Karevičiaus kanceliariją, susitikau sekretorių, būsimąjį generalvikarą prelatą Kazimierą Šaulį. Kai pasisakiau apsilankęs pas Liudą Adomauską, Šaulys pasiskundė nežinąs, ką su tuo kunigioku daryti: raštu prisipažįstąs, kad esąs socialistas, betgi vienkart kunigas; teisėtai kanoniškai negalim jo pabausti ar pašalinti iš bažn. tarnybos. Aš pusiau rimtai patariau prelatui: sugalvoję kokius kanoniškus spąstelius, išprovokuokit kun. Liudą, kad prasitartų ir ką nors padarytų, ir galėtumėt kanoniškai griežtai jį sudoroti.

Ar tas prelatas, kanonistas profesorius ką darė, niekuomet jo neklausiau. Liudo Adomausko daugiau nebesusitikau. Vien tik girdėjau, kad jis kurį laiką dar ėjęs kunigo pareigas. Bet galų gale visai metęs kunigavimą ir prisidėjęs prie komunistų. Ar ir kiek jam teko pasėdėti mūsų kalėjimuose ar patriūsti Dimitravo stovykloj, anuomet nesidomėjau.

Tik štai dabar jį regiu liaudies seimo prezidiume besėdintį, nuleidusį galvą, rūsčiai susimąsčiusį. Kai atėjo jo eilė prabilti, sunkiai atsistojęs, jis tarė (cituoju jo baigiamus žodžius): Taip, daugiau kaip pusė mano gyvenimo suniokota. Dabar pradėsiu gyventi lyg iš naujo. Taip, jis pradėjo. Bet nebe ilgai gyveno. Jo vardas bent kiek garsiau neskambėjo. Ekskunigis nykte išnyko. Ir nebesužinojom, kaip jis pasibaigė: ar natūralia mirtim, ar nugalabytas.

Po rinkimų naujoji vyriausybė paskelbė, jog už komunistus balsavę 97.19% visų balsuotojų. Gal būt, tiek rinkiminių kortelių į dėžes ir buvo įmesta. Bet kiek jų buvo galiojančių? To vyriausybė nepaskelbė. Jei būtų paskelbus, būtų prieš visą pasaulį susigėdinus, kadangi vargiai ar ketvirtadalis balsavimo kortelių buvo nesugadintų.

Tačiau „seimas" pradėjo veikti. Ir dar kaip! Lietuvos „atstovai" 1940 m. liepos 22 d. nutarė prašyti Staliną, kad maloningai teiktųs priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungą, kaip integralinę tos Sąjungos dalį! Kruvinasis diktatorius per savo atstovą liepė. O jo užpakaly šmiža tūkstančiai enkavedistų, bene du šimtai tūkstančių armija su tūkstančiais tankų ir daugybe lėktuvų. Kas jiem pasipriešins? Kas net žodį priešingą tars? Ir pradėjo siautėti gūdus teroras, kuriam lygaus sunku rast.

Kai bolševikų ordos aptemdė mūsų Tėvynės padanges, mūsų šeštadieniai pas S. Čiurlionienę pakriko, kaip žydo bitės. Tačiau toj nuodingoj ir slopinamoj atmosferoj vis dar šiaip taip žydėjo kur-ne-kur kampuos senų gerų pažinių ar net bičiulystės žiedeliai. O jie buvo dvasiai tokie reikalingi, kada žmogus žmogum, net artimu, ėmei nebepasitikėti, žinodamas, jog visur tave seka, tavęs klausos nežinomi šnipai. Tad imi jaustis toks svetimas kitiems, toks susikaupęs savy, toks bugštus ir vienišas, vienišas... Tad ilgėte ilgies patikimo artimo žmogaus, susitikti, be baimės atvirai iš-

sikalbėti, šį tą sužinoti apie asmenis bei įvykius ne iš tavo paties akiračio.

Tam pasirinkau Sofiją Čiurlionienę. Artimai pasižinom nuo pat 1919 metų, kaip bičiuliai. Laikiau ją ištikima (ir dabar tebelaikau tokia, nors dabar žinau, kad ji, dar prieš bolševikams ateinant, įsirašė į komunistinį Moprą). Per pirmąjį bolševikmetį pas ją apsilankiau iš viso porą kartų. Per visą tą laikotarpį nei pas kurį kitą artimą (išskyrus vieną antrą kunigą) nesilankiau: juk kol kas jie man tokie geri, kaip aš pats sau; o kas bus, jei NKVD suims, sočiai apkuls, sumaniai paraižys ar karštai paspirgins? Ajajajai! gal jie dailiai išgiedos apie mane, ką žinodami, o priedo dar ir ko nežinodami, jei ką padiktuos jam tie chirurgai!

Vadinas, nuėjau į gerai pažįstamą vilą Žemaičių gatvės dugne. Ponia Sofija sutiko palankiu šypsniuku su liūdesio atspalviu. Kaip gi kitaip šitokiose aplinkybėse šypsosies? Tad atsilyginau jai tuo pat. Patogiai sėdomės į minkštas sėdynes ir ėmėm kalbėtis apie tuos prašmatnius laikus ir sopulingus įvykius. Skaitytojai patys suprantat, apie ką anokiose aplinkybėse būtumėt patys kalbėję. Dėl to čia bepaminėsiu du dalykus: vieną man ypač įdomų ir antrą visai lietuvių visuomenei svarbų. Tas ypač man įdomusis dalykas buvo: kuri musė įkando Nėriai, kad ji sutiko parašyti poemą Stalino garbei ir dar tokią netalentingą, tiesiog vyžą! Čiurlionienė liūdnai mane painformavo: Saliutė, girdi, atėjusi pas ją verkdama

ir atvirai pasisakiusi, kad buvus priversta atitinkamų autoritetų, o pati visai nenorėjus; bet kas buvę veikti prieš visagalę prievartą ir prieš galimas skaudžias pasėkas? Tačiau čia apie tai plačiau nekalbėsiu, kadangi plačiau esu rašęs „Nepriklausomybės saulėj“ atsiminimuose apie Nėrį.

Antrasis dalykas, kurį sužinojau tą sykį iš S. Čiurlionienės, buvo savaime daug įdomesnis bei svarbesnis ir būtų galėjęs daugeliui lietuvių būti tiesiog išlikimo klausimas, buvo šis: Sofija tartum paslaptingai pareiškė: iš tikrų šaltinių sužinojusi, kad naujoji vyriausybė žada deportuot iš Lietuvos keliolika tūkstančių įžymesnių piliečių. Aš nustebau. Negali būti! už ką? dėl ko?.. Nebent tatai valstybiniu sumetimu deportuotų į Lenkiją Lietuvos lenkų rinktinius žmones, kad Lietuva nusikratytų tuo nepatogiu elementu.

Čiurlionienė vien rankom skėstelėjo, bet nieko neaiškino.

Daug vėliau supratau, jog jai buvo tekę sužinoti apie 1941 m. birželio trėmimus. O, kad aš būčiau anuokart pasistengęs plačiau paskleisti žinią apie tą didį pavojų!.. Bet ir aš pats rimtai netikėjau, kad tai įmanoma, ir žmonės vis tiek nebūtų patikėję.

Tą vasarą niekur nevažiavau atostogų. Ir kas būtų per atostogos, kada baisaus teroro debesis grėsme užklojęs dangų. Tai tas, tai kitas žinomas asmuo bus ūmai kažkur dingęs, kaip štai salezietis kun. dr. Pranas Petraitis. O

kai nueisi į NKVD ir nedrąsiai klausi, ar leistumėte paklausti, gal žinote ar galite sužinoti, kur dingo tas ir tas? gal kas jį nužudė? tad turime jums pranešti... Ir gausi atsaką: tylėk! eik, iš kur atėjęs! ne tavo tai dalykas! jei reikės, tai sužinosi!

Taip ir laukdavome tyliai bei kantriai, kada ateis mūsų eilė dingti. Neišvengiamo neišvengsi!.. O kol kas bandžiau knygų skaityti: turėjau gana platų bei įvairų savo knygynėlį, o ir mano bičiulio žydo Balošerio viešam knygyne Laisvės Alėjoj galėjau gauti įvairiom kalbom lengvo turinio knygų iki valiai. Šiaipjau ryžaus kiek įmanoma imti daugiau rašyti, naiviai manydamas, kad gal bus galima išleisdinti keletą savo knygų ir pelnyti truputį pinigo bent dūšiai kūne išlaikyti. Lyrinių kūrinių kurti nesinorėjo, nebuvo reikiamų aplinkybių: rimties, susikaupimo, nuotaikos. Tad rašiau beletristikos, tvarkiau seniau parašytus dalykėlius ir rinkau krūvon poezijos vertimus iš svetimų kalbų, kurių buvo susirinkę gera krūva. Buvo jų tarpe lotynų satyriko Martialio labai kandžių ir tobulų satyrų eilė. Buvau pradėjęs rašyti apysaką iš einamo gyvenimo, bet nebesuskubau baigti. Sumaniau eilę satyrinės nuotaikos novelių iš gyvulių bei žmonių kombinacijos ir keletą parašiau anuomet, o baigiau gerokai vėliau. Jos paruoštos spaudai. Sudarytų bent dvi knygas. Skiriama senstelėjusiam

jaunimui ir į vaikystę linkusiam senimui. Dar nespausdinta, išskyrus „Čirikšą siaube".

Tuo tarpu darbštusis liaudies seimas „sukūrė" bolševikų partijos padiktuotą, Pozdniakovo patikrintą, Maskvos aprobuotą LTR konstituciją. Ką veiksi? Konstitucija — konstitucija, reikės su ja skaitytis, tad reikia ir perskaityti. Atsidėjęs susipažinau ir su „Didžiosios Tėvynės" konstitucija. Ne be to, kad nebūtų ten ir išmintingų dalykų, šalia labai kontraversinių. Tačiau apie konstitucijas plačiau tegu kalba žinovai. Man, katalikų kunigui, širdį kruvinai skaudėjo, kad religijai ir bažnyčiai suteikiama vien teisė egzistuoti, bet taip užgniaužiama jai kvapas, kad ilgainiui jos uždustų ir išnyktų iš gyvųjų tarpo. Kristaus mokslo skelbėjams kunigams (bolševikų vadinamiems kulto tarnautojams) leidžiama tą mokslą skelbti vien bažnyčiose per pamokslus, šnipų uoliai sekamus; vadinas, paliesti protus bei širdis vien tų, kur turės dar drąsos, nepaisydami oficialių bei neoficialių grasymų ir žalingų praktinių pasėkų, atsargiai ir nedažnai lankytis bažnyčiose. Viešai skelbti Kristaus mokslą per laikraščius, knygas, mokyklas, viešas paskaitas, susirinkimus, kongresus draudžiama: tai būtų religinė propaganda, o konstitucija tokią propagandą absoliučiai draudžia, leisdama vien antireliginę propagandą. Mokyti vaikus bei jaunimą prieš baigtus 18 metų kunigams griežtai draudžiama po dide-

lėm bausmėm. Palikta tik viena seminarija visom 6 vyskupijom. NKVD bauginimais priversdavo kai kuriuos klierikus raštu pasižadėti, kad šnipaus seminarijoj klierikų bei profesorių tarpe. Grasinimais bei pažadais ta pati NKVD prisimasino ir vieną kitą kvailą ar per gudrų jauną kunigėlį slapta rinkti žinias NKVD-ei apie kitus kunigus. Pasiųsdavo šnipų ir išpažinties atlikti, kad ta proga galėtų iš kunigų išgauti prasitarimų prieš komunizmą, prieš partiją, prieš režimą ir komunistinę valstybę. Žodžiu sakant, žmogus buvai apsuptas slaptų priešų, kurie baudės tave pražudyti. Buvo baugu net su pažįstamais atvirai kalbėtis. Žmogus palikai visai vienišas su savo mintimis. O tuo tarpu siautėjo areštai bei trėmimai, kol kas dar ne masiniai. Suimdavo tave ne dieną, o paprastai vidunakty, kad lengviau būtų užklupti tave namie nepasislėpusį. Buvai amžinai apsuptas šalto, neapsakomo teroro.

Dar vidurvasary įvyko biaurus, gėdingas, lietuvio nevertas politinis žygis: „rinktiniai" parsidavėliai, net iš buvusių įžymių lietuvių „patriotų", kaip štai Kipras Petrauskas ar sena-jauna komunistė Salomėja Nėris, išvyko į Maskvą nuvežti Kruvinajam Stabui Stalinui dovanos - Lietuvos, o parvežti užtat Lietuvai Stalino saulės, atseit, teroro su begalėm šnipų, enkavedistų, kalėjimų su budeliais bei tortūrom, trėmimų ir baimės, baimės be krašto, be dugno. Išgirdęs apie tai, žmogus nebežinojai, ar stebėtis ir netikėti, ar pykt ir keiktis, ar

dantim griežt iš skausmo, ar tik tylėt ir kentėt, nes kam gi pasiskųsi, kuo pasiguosi?

Taip šliaužė tos baugios atostogos. Galų gale atėjo mums seminarijoj naujųjų mokslo metų pradžia.

KEISTAS PIRMASIS SEMESTRAS

Pirmoji žinia: liaudies vyriausybė (skaityk: Maskva) uždarė kitas seminarijas, palikdama vienų vieną visom 6 Lietuvos vyskupijom Kaune: — tarpdiecezinę kunigų seminariją. Paprastuoju laiku susirinko rudenį klierikai iš visų Lietuvos kampų. Senutė Kauno seminarija niekuomet nebuvo turėjus tiek daug auklėtinių, net du šimtus su viršum. Kadangi bendroji seminarija buvo tikrai bendra, reikėjo atitinkamai sudaryt ir administraciją ir profesūrą, kad jose būtų atstovų iš visų seminarijų. Žinoma, pirmoji vieta turėjo tekti Kauno arkidiecezijai, kaip šeimininkei. Tad rektorium buvo paskirtas Metropolito Juozapo Svirecko pagelbininkas vyskupas Vincentas Brizgys, jaunas, energingas, inteligentingas, geros išvaizdos bei iškalbos. Pagaliau kam aš čia tiek kalbu apie vyskupą Brizgį? Juk tą visur skraidantį asmenį, tur būt, pažįsta daugumas mūsų tautiečių. Tad paminėsiu bent keletą kitų asmenų, tais mokslo metais buvusių bendrosios seminarijos administratoriais ar profesoriais.

Iš Kauno arkidiecezijos kunigų švytėjo 3

asmens: prelatas generalvikaras Kazimieras Šaulys visais atžvilgiais, prelatas Stanislovas Jokūbauskis, buvęs seminarijos vicerektorius, šventos sielos, mielos širdies ir giliai išsimokslinęs vyras; o trečiasis — prelatas, buvęs Vytauto D. universiteto vicerektorius, dr. Blažiejus Česnys, tvirto stoto, didele galva ne vien fiziškai, o ir protiškai bei moksliškai, rimta, ramia povyza, didelės vertės profesorius (dogminės teologijos), vienas iš gabiausiųjų Lietuvos vyrų. Laukėme iš jo nepaprastų savo srities mokslo veikalų, bet jis neturėjo laiko dėl kitų universiteto darbų, o poilsiui mėgdavo nueiti į aukščiausiąją Lietuvos kompaniją pasižmonėti, švelniai pakortuoti prie kavutės ir likerio. Aš jam ir kitiems tų skanskonių mėgėjams anuomet pranašavau, kad jie ilgai negyvens; bet tai nieko nepadėjo, ir mūsų galvočius prof. Blažiejus Česnys netrukus mirė (1944. VIII. 1), vos susilaukęs 60 metų. Ir Jokūbauskis mėgo, net labai, kavutę, mokėjo ją labai skaniai pateikti ir meiliai pateikti, irgi nepaklausė mano pranašavimo, o kadangi turėjo kraujo vėžiuką - leukemiją, o bolševikams antrąjį kartą vėl atsidanginus, vaistų nebuvo galima gauti, tas šviesus, kilnus ir mielas asmuo net nė nebandė bėgti draug su mumis, kitais herojais, į žavius Vakarus ir iš ten, besidžiaugiant gyvenimu, narsiai kovoti su Tėvynės pavergėjais, o sutiko pasilikti Kaune ir, arkivyskupui paskyrus, valdyti arkidieceziją, ką jis ir atliko išmintingai bei sąžinin-

gai, kol gana greit mirtis gailestingai nunešė jį į pelnytą rojų. Kiti arkidiecezijos atstovai buvo prel. Pranas Penkauskas, kan. Juozas Meškauskas, kan. Mečys Sandanavičius, kun. Zigmas Ignatavičius ir kan. Pranas Venckus, vienas iš pirmųjų mano ateitininkų Telšiuos, rimtas teologas bei svarus profesorius, beje, labai mėgęs maudytis. Jau 1918 m. vasarą jis, kaip klierikų prepozitas, nusivedė juos į Neries -Nemuno santaką paplaukioti. Plaukiojo jie, plaukiojo, išdykavo, rykavo ir nė stebėte nepastebėjo, kad vienas draugas, nors gal ir labai garsiai rykavo pagalbos, tačiau gavo amžinai nutilti. Tik vėliau draugai, o ir prefektas, pastebėjo, jog vieno trūksta. Pats Venckus man apie tai papasakojo, labai sujaudintas. Tai buvo pirmajam Pasauliniam karui baigiantis. O antrajam tokiam karui baigiantis, kaip tik 1944 m. vasarą, Venckus pats, beplaukiodamas Platelių ežere, mirtinai prigėrė mielo ežero vandens. Sukrėtė mus ta žinia, nors tiek ir tiek būta mirties žinių.

Ak, ir man atliekamam teko būti tos daugiagalvės seminarijos uodegėlės gale, tiek reikalingam, kiek nereikalingam. O! daug reikalingesnis visiems mums buvo mūsų maitintojėlis - prokuratorius, apsukrus žemaitis kun. Jonas Petrošius. Po ta sunkia ekonomo našta, dar užgulus bolševikų jungui, vargšo širdis neištūrėjo, ir jis pasitraukė į amžinybę labai reikšmingą dieną — 1944. II. 16 — dar, palyginti, nesenas, nes tik 56, o jo vietą nelinksmai

užėmė būsimasis kanauninkas Paulius Juknevičius pikčiausiu bolševikmečio ir karo metu ir sėkmingai išmaitino gausingą seminarijos vyriją! Tai tikrai pasaulinis rekordas!

Dabar reikėtų pažerti savo vertę jaučiančios Vilkaviškio seminarijos atstovus. Bet čia įsiskverbė kažkodėl rakštis: tarpdiecezinės seminarijos vicerektorium paskirtas kun. Pranas Ramanauskas, telšiškis, o ne vilkaviškiškis (atleiskit, kuo nenulūžo liežuvis!), Telšių Pliumpis, kaip nepalankūs kaimynai vadina telšiškį. Bet tas Ramanauskas visai ne koks Pliumpis! teologijos daktaras, Telšių seminarijos rektorius, būsimasis vyskupas, Sibiro kankinys. Pagaliau Vilkaviškio vyskupijai nėr ko rausti: juk tarpdiecezinės seminarijos rektorius V. Brizgys yra kilimo suvalkietis, o ir Ramanausko Telšių vyskupas Justinas Staugaitis ir sufraganas Vincas Borisevičius yra abu suvalkiečiai. Tad ramiai atsidedame tarpdiecezinės seminarijos vicerektoriui: juk tokį rimtą vyrą reikia padoriai pristatyti skaitytojams.

Prieš tą rudenį Kaune jis buvo kaip ir visai nežinomas. Betgi paskiau iš telšiškių sužinojom, jog jis klierikų buvo mėgstamas, kaip geras profesorius bei auklėtojas. O ir Telšių visuomenė jį branginusi. Savaime suprantama, 1940 metais Kauno seminarijoje iš pradžių į jį žiūrėjom, kaip kad žiūrima į nežinomą dydį, su tam tikra rezerva, šaltokai, kiek iš atsto, laukiamai. Iš viršaus jis atrodė keistokas

tipas, lietuviškas - ne - lietuviškas, lyg su semitiška priemaiša. Ilgoka, smailoka, truputį žemyn riesta nosis. Gudriai primerktos blizgančios akutės. Ironiškai šypsanti platoka burna su pesimistiškai žemyn užlinkusiom lūpų kertelėm. Bet greit apsipratom. Pasirodė beesąs neišdidus, draugiškas, pakankamai linksmas, mėgstąs juokus, pasakojąs anekdotus, gana sąmojingas vyrukas, nors tie anekdotai bei sąmojai (kiek anuomet pasireiškė) nelakūs, nenudailinti, gana kaimietiški. Ramanauskas, matyt, neblogas gyvenimo diplomatas, atsargus reikšti bet kam savo pažiūras, gyvas intelektas, blaivi išmintis. Visa tai pasireiškė palengva, gyvenant beveik bendrai, įvairiose kasdienų smulkmenose.

Daugiau profesorių iš Telšių seminarijos anuomet negavom.

Besileidžiant žemyn administracijos laiptais, tenka paliesti tokį laipsnį - prefektą, tą svarbią seminarijose „policinę" būtybę, vicerektoriaus padėjėją klierikų sekimo reikalams. Ligi tol juo buvo kun. prof. Zenonas Ignatavičius, būsimasis Romos prelatas, tvirtas vyras, didele galva, apskritu veidu, pro savo akinius žiūrįs gana palankiai į pasaulį, nuolaidžiai besišypsąs, pasiruošęs draugiškai bet kam bet kuo padėti, darbavęsis net Brazilijoj, o nūn nutūpęs Š. Kazimiero Kolegijoj Romoj.

Anuomet, 1940 m., jis man sakės savo noru pasitrauksiąs iš tos aukštesnės seminarijoj tarnybos į kokį tamsesnį užkampį (gal į kurią

ten savo giminės vaistinę, žinoma, pritariant arkivyskupui), kad taip ryškiai nepultų bolševikams į akį. Ir jis tikrai tam kartui iš seminarijos pasišalino. Tuo būdu pasilaisvino gana svarbi vieta svarbios Panevėžio vyskupijos svarbaus vyskupo Kazimiero Paltaroko atstovui. Ir į tą dvasinę policinę tarnybą buvo paskirtas kun. dr. Leonas Lukošiūnas (dabar JAV vadinasi Lumas), turėjęs svarbią tarnybą Panevėžio vyskupo kurijoj. Štai jis patekėjo tarpdiecezinėj seminarijoj: veidas — saulutė, lūpos — lyg bučiniams sutvertos, šypsnis — kerėtojo, balselis (giedant)—tartum kurios sirenos, stotas — šaunaus kaimo bernužėlio, būdas — kietas, liežuvis — aštrus ir visada pasiruošęs kirsti, narsa — kovinga, eisena — krypuojanti, bet elgsena — ne; širdis — gera, bet priešu jį įsigyti — nepatartina! Dabar šios Amerikos Vakaruos, kažkuriam užkampy klebonaująs, apsikrovęs iš viršaus, iš apačios, iš visų šalių knygomis ir įsigijęs dar daug didesnio svorio, ne vien knyginio, o ir fizinio.

Ketvirtas labai svarbus seminarijoj asmuo yra dvasios tėvas. Tuo tėvu buvo irgi panevėžietis (vyskupijos atžvilgiu) kun. būsimasis daktaras ir prelatas Vytautas Balčiūnas, tremty — Romos š. Kazimiero kolegijos dvasios tėvas. Asmuo labai tinkąs būti dvasios tėvu: aukštų idealų teorijoj ir gyvenimo praktikoj, krikščioniškai išsitobulinęs būdą, švelnutis, bet tvirtas ir energingas, griežtai bažnytinės dvasios, bet ir pažangus, giliai išsimokslinęs savo

srity, bet ir plačiau žiūrįs, uolus, bet vienkart išmintingas. Ne dyvai, kad jis niekam neįkyrėjo, nieko neįžeidė, bene jokių priešų neįsigijo, savo nuomonių nebandė niekam par force užmesti, politiniuose ginčuose mūsų tarpe kaip ir nedalyvavo.

Kas gi buvo svarbios Vilkaviškio seminarijos atstovai? Vienas nebejaunas, juodaplaukis, žilstelėjęs, antras jaunutis, šviesiaplaukis, trečias irgi jaunas, ką tik iškeptas teologijos daktaras, tamsesniais plaukais. Pirmasis — kun. dr. Mykolas Ražaitis, net amerikiečiams platokai pažįstamas, dabar jau miręs čia Amerikoj, kaip seselių kazimieriečių kapelionas šalia Filadelfijos. Antrasis — prelatas dr. Vladas Tulaba, dar gyvas (ir kaip dar! tikras vijurkas! tik dabar, sakoma, imta garo trūkti), nūn Romoj bedirbąs didelį katalikišką bei lietuvišką darbą, kaip Š. Kazimiero Kolegijos rektorius.

Ražaitis — stambus stotas, plačiais pečiais, didele galva ilgais plaukais, agnia povyza — rodos, ristikas, štai, čiups jus bei sulamdys. Bet tik pasakyk jam mandagiai „labas" ir ištiesk nepiktai ranką — jis taip geraširdiškai tau šyptels, jog vien šilta pasidarys aplink širdį. O imk su juo kalbėtis, tai įsitikinsi, kad jis turi apie ką pakalbėti ir moka šnekėti tiesiog skaniai. Viena iš jo mėgstamiausiųjų temų buvo knyga — rimta, graži, ypač reta knyga. O Tulaba buvo anais metais toks aukštas, lieknas, nedideliu veideliu, plonais bruožais, švie-

siom šviesiom akim, o kerinčiu šypsniu, pro kurį tau žybtelėdavo tokios dvi eilutės baltų dantukų, jog, rodos, lydekėlė ar laputė tau būtų šyptelėjus ir tarus: na, ką? ar bičiulystė, ar kova? Ir jis mielai stodavo į kovą (žinoma, liežuvinę, ne kumštinę, teologijos diskusijose ar politiniuose ginčuose). Jis buvo entuziastingas Anglų šalininkas, o jų tarpe ypač Churchilio ir karalienės motinos. Dėl šios pastarosios aš visai su Tulaba sutikau: ji tokia glotni-miela, tikra kurapkėlė; o dėl Churchilio, to kovos buldogo, turėjau didelių klaustukų, nors tuo laiku dar nebuvo visai aišku, kaip jo eroj Anglų tauta nuvažiuos giliai žemyn nuo savo aukšto kalno. Na, bet Anglai, atrodo, juo vis tiek patenkinti ir net didžiuojas.

Iš mūsų kauniškių buvom toj mišrioj manažerijoj, kaip jau minėjau, penki labai įvairūs vyrai. Čia platėliau paminėsiu juos paeiliui pagal kunigystės amžių: aš, Juozas Meškauskas, Morkus Morkelis, Mečislovas Sandanavičius ir Sakalauskas (vardo nebeatsimenu).

Apie save visai nekalbėsiu, nes savęs paties iš šalies nematau. Užtat norėčiau truputį paglostyt likusiuosius.

Meškauskas, neaukštas, neplonas vyrukas, su plačia natūralia viršugalvy iškarpa nuo kaktos iki užpakalio. Gyvas, judrus idealistas socialinis veikėjas, lygiai susidomėjęs politika, vis kažkur skubąs, vis su kuo nors sąmokslininkiškai besitariąs ar bediskutuojąs, bičiulių mylimas, priešų palankiai toleruojamas. Buvo

jis ilgą laiką seminarijoj apeigų ir bene dvasiškosios iškalbos profesorius, vienkart dvasios tėvas (turėjo prirašęs pundus konferencijų) ir praktinis ceremonijų meistras. Tose srityse buvo pasidaręs tikru specialistu ir daug nusipelnęs mūsų bažnytinei kultūrai. Drauge su daugeliu mūsų pasitraukęs į Naująjį pasaulį, prieš keletą metų pasitraukė į Amžinąjį. Vertingas, mielas žmogus.

Morkelis, be kitų dalykų, ilgai dėstė seminarijoj lietuvių kalbą bei literatūrą ir visuotinę literatūrą. Ilgai darbavos š. Kazimiero draugijos valdyboj. Čia turėjau užtenkamai progos su juo pasižinti ir suartėti. Buvo tai vyras aukštaitis iš stuomens ir iš liemens, bent 250 svarų, trykštamai pilnas gyvybinių sulčių, kaip persirpusi avietė, ir kaip mažne kiekvienas stipruolis, ramaus bei taikaus būdo, lėtos elgsenos, tik mąstysenos skubios bei lanksčios, nors liežuvio negreito, betgi patepto gera doze sąmojingo jumoro. Lengva ir miela buvo su juo darbuotis ir jo saikingų bei išmintingų patarimų ir sumanymų girdėti bei priimti. Manau, jog priešų jis kaip ir neturėjo (išskyrus save patį, kaip ir kiekvienas toks tipas), o aibes draugų, net bičiulių. Ypač jis būdavo brangus kompanijoj: linksmas, sąmojingas, anekdotininkas, neatsisakąs užkąsti ir lašo paragauti. Ir jis, mielas, jau miręs Kaune.

Dabar – Sandanavičius, visai skirtingas tipas nei Morkelis. Kiek žemesnis už šį, žymiai plonesnis, galvą truputį įtraukęs į pečius, kak-

lą palenkęs į priekį. Eina neskubom, rankas susikišęs į palto kišenes, skersom žvilgčiodamas į šalis bei į viršų. Veidas plonų, bajoriškų bruožų, labai taisyklingas. Lūpos labai formingos, mėgstą sarkastiškai šieptelti. Specialistas kananonistas teoretiškai bei praktiškai, nes ilgai darbavęsis metropolijos kurijoj ir bene dėstęs seminarijoj teisę. Tikrai dėstė lotynų kalbą. Iš kai kurių smulkmenų pastebėjau, jog jis gerai apsipažinęs su klasikinės lotynų kalbos plonybėm. Ilgokai buvo jis mūsų š. Kazimiero draugijos valdyboj, pasižymėjo šviesiu, praktišku protu, buvo naudingas išmintingais patarimais. Lengvai sukalbamas bei sugyvenamas. Atsargus kalboj, nes neblogas diplomatas. Mokėjo gyventi su aiškia elegancija, panašiai į Ražaitį, ir buvo tam tikro laipsnio arbiter elegantiarum šnekoj, elgsenoj, visam gyvenime. Ir jis jau miręs laimingose JAV.

Galop jauniausiasis, bent kunigavimu, iš mūsų mokomojo būrelio — kun. Sakalauskas. Tai buvęs šaltkalvis, vėliau geležine valia išėjęs mokslus, ne vien teologinius, o ir gamtos-matematikos, ir dėstąs mažesniojoj seminarijoj tuos mokslus. Tai nedidelio ūgio, bet plačių pečių vyrukas, tamsiai rudu, su keliom giliom išilginėm raukšlėm veidu. Pasiryžėlis, karštuolis, ištvermingas. Mėgstąs gamtos mokslus ir jos filosofiją. Mąstąs. Rašąs. Nekenčiąs diktatorių. Visokio žiaurumo priešas. Humanistas. Ir geras, mielas žmogus. Ar bėra gyvas? Mat, jo liežuvis buvo karštas bei drąsus.

Mūsų maitintojėlių – ekonomų kunigų Jono Petrošiaus ir Povilo Juknevičiaus čia nebeužkabinsiu, nes juos kitur teko gana atsidėjus pačiupinėt, o šį pastarąjį teks dar savo kely ar bent atminty susitikt.

Beje, kuo neužmiršau paminėti dar vieno įdomaus tipo tame margame būrely, būtent, jėzuito tėvo Fulsto, vokiečių kalbos mokytojo seminarijoj. Didelis, sunkus vyras, trumpakaklis, pečiūkas, pailgu, blyškiu, lapės tipo veidu, gudriom, aštriom akutėm, kuriose šelmiški velniūkščiai žaidžia. Linksmas, sąmojingas, barstąs įdomius kultūringus anekdotus. O vis dėlto tai buvo rimta lingvistinė pajėga ir puikus mokytojas. Kiek gero padarė nacių okupacijos metu, gal papasakosiu, jei beturėsiu jėgų parašyti apie šio mūsų team'o vargus bei darbus nacių laikais.

Galite lengvai įsivaizduoti, kokia kamšatis susidarė bolševikų pusiau sumažintose mūsų patalpose, kai josen sugūžėjo žymiai daugiau klierikų, nei pirmiau būdavo. Teko visiems neklierikams iš jų rūmų išsinėšdinti, tad ir man. Kur gi pasidėti? Pasigailėjo naujasis prefektas Leonas Lukošiūnas, kuriam teko trikambaris senovinis vicerektorių (inspektorių) butas po tokių vyrų, kaip štai Kriškijonas, Pacevičius, Paltarokas, Penkauskas, Jokūbauskas. Geraširdis Lukošiūnas iš trijų savo kambarių užleido vieną man, siaurą, šalinį, ilgą, drėgną, bet, laimė, nešaltą. Kiti profesoriai šiaip taip susitalpino nedidukuose profesorių namo

kambariuose sodely, Maironio rūmuose ir naujajame rektorate.

Pradėjome mokslo metus, be perstogės griaudžiant revoliucijos terorui: kasdien kas nauja — ten buvus krata, tas buvęs tardomas, tie suimti ir įkalinti, tas ir tas dieną ar naktį dingęs ir gana. Kai kurie kunigai bei klierikai buvę pakviesti į GPU ir verčiami po grasymais pasirašyti, kad atlikinės šnipų pareigas. Kitas klierikas, grįžęs iš GPU ir pasirašęs, kaip liepiamas — ateina pas vicerektorių ir verkdamas pasipasakoja. Bet kas dabar daryti? Tikėti juo, kad jis nuoširdžiai gailis ir tikrai nešnipinės? O kiek čia esama tokių, kur pasirašė, o nepasisakė vicerektoriui? Tad susidarė labai kebli padėtis: profesorius stovi prieš auditoriją, kurioj gal yra keletas šnipų. O čia jį šnipas ar nešnipas klausia provokuojamus klausimus. Tenka atsakinėti, bet kaip atsakyti, kad išvengtumei pavojaus? O ir dar: ar pašalint iš seminarijos rimtai įtariamuosius? Juk atsikeršydami bolševikai gali uždaryti ir tą pačią paskutiniąją seminariją. Taip tatai po Damoklo kardu laukdavome neaiškios rytdienos ir rektorius vysk. Brizgys ir vicerektorius Ramanauskas.

Tačiau reikėjo gyventi bei veikti. Tad šiaip taip tvardėmės, dantis sukandę, ir darbavomės, kol vėl koks perkūnas trenks. Profesoriai ir viršininkai susirinkdavome bendriems pietums bei vakarienei senajame valgomame profesorių kambary, klierikų rūmuose. Čia tatai

bevalgydami vienkart ir papolitikuodavome, kartais gana karštai, kadangi ne visų būdavo viena nuomonė: ar teisingai pasielgė Vokietija, pradėjus karą su Lenkija dėl vokiečių gyvenamų teritorijų, dėl vokiškojo koridoriaus bei vokiškojo Dancigo? Kas būtų mums geriau, ar kad Vokietija, ar kad Anglija su alijantais nugalėtų?Ar bus karas Hitlerio su Stalinu, ir ar bus bolševikai išvyti iš Lietuvos ir tt.

Taip prasistūmėme vargais negalais lig 1941 m. sausio 6 d., kada buvo rinkimai į aukš--čiausiąją USSR tarybą. Ryžaus — kaip bus, taip bus — į rinkimus neiti. Tik kas bus, jei ateis ragintojai? Juk jie spirte spiria eit atlikti gražiausios piliečio pareigos, ir jais nusikratyti labai sunku. Jau pats bandymas nusikratyti pavojingas: bus pranešta kur reikiant, ir būsi įrašytas į valstybės bei liaudies priešus.

RAGINTOJŲ APSILANKYMAS

Laimė: per kiaurą dieną pasisekė šiaip taip išsisukt neužkluptam. Bet kas bus, jeigu jie ateis vėlai vakarą? Juk bolševikai — nakties paukščiai ir geba savo žygius atlikinėt naktimis. Gal nenakvot namie? Bet juk ir svetur taip pat gali užklupti. Tad pasilikau vakarą namie. Tuomet gyvenau naujuosiuose rektoriaus rūmuose, kur stovi tarp žinomojo seminarijos bokšto ir šv. Trejybės bažnyčios. Tai buvo antrajam aukšte, rektoriaus bute. Tame

viename bute susimetę gyvenome prel. Pranas Penkauskas, kun. dr. Mykolas Ražaitis, kun. Ladas Tulaba ir aš, o didžiuliame bokšto kambary, apsikrovęs knygom, prel. Stanislovas Jokūbauskis.

Vakaras. Pusė vienuoliktos. Kas rengias gulti, o kas jau miega. Aš skaitau bene Gabriele d'Annunzio raštus.

Tik štai apačioj prie įeinamųjų durų rėžiamai sučerškė skambutis. Kas ten taip vėlai ir ko? Na, ne mano reikalas. Ir skaitau sau toliau.

Tuo tarpu, matyt, durininkas juos įleido. Sakau „juos", nes laiptais aukštyn lipa keli, gana garsiai kalbėdamies.

Po valandėlės mūsų bendrojo prieškambario durys atsidarė, ir nekviestieji lankytojai su kažkuriuo mūsiškiu šnekas čia pat prie mano durų.

Jei būčiau buvęs gudrus, būčiau nieko nelaukdamas šmukštelėjęs į lovą: juk gal net bolševikų ragintojai nesiverš į tavo kambarį, kai miegi, juoba netemps iš lovos, kad eitum naktį balsuot (vėliau sužinojom, jog vis dėlto kai kur tempė, net ligonius, o paskiau laikraščiuose skelbė: koks, mat, sovietinių piliečių entuziazmas). Bet tas nelemtasis žmogaus smalsumas! O be reikalo kaltinamos tuo vien moterys... Štai aš, vyriškosios padermės atstovas, visai nevyriškai pravėriau duris ir smalsiai žvilgterėjau: kas čia?

O čia bestovį du nepažįstami: vienas bol-

ševikų karininkas, antras civilis aiškiai lietuvišku veidu. Kas juos įleido, jau išmintingai pasišalinęs iš kovos lauko (tur būt, Jokūbauskis, nes jis mėgsta namie sėdėt ir naktimis ilgai studijuot). Tad nieko neveiksi — tenka jau pačiam kreiptis į svetelius, klausiant, ko ieško. Civilis sako man lietuviškai:

— Mes norėtume su Jumis pasikalbėt rinkimų klausimu.

— Kodėl, būtent, su manim? Čia daugiau žmonių gyvena. Bet jie, manau, jau miega: juk taip vėlu.

— Niekis. Kol kas mes pasitenkinsim Jumis.

— Tad prašau į saloną.

Įėjom. Užžibinau elektrą. Sėdomės prie staliuko — karininkas šalia manęs, civilis toliau. Tai atėjo dviese, manau sau, kad būtų pašnekesio liudytojas — kad galėtų mane paskiau, jeigu įsišoksiu, neapsiginamai įskųsti. Reikia būt atsargiam! Gal prisiminiau ir tai, ką buvo pataręs advokatas profesorius Antanas Tumėnas: Nesileist į platesnes kalbas, taupyt žodžius! Taip arba ne, ir gana!

Tad būsiu atsargus. Bet veikiai pasirodė, kad lengviau pasiryžt, nei ištesėt.

Valandėlę stebiu savo svečius. Karininkas - lieknas, liesas, kokių 35 metų vyrukas, nerusišku veidu, be mongoliškų ar ugrosuomiškų priemaišų, ryškiais, tauriais bruožais. Civilis už jį žymiai žemesnis ir jaunesnis, šiaurės arijiečio veidu, inteligentiška išvaizda, greičiausiai lietuvis.

Kiek patylėjus, rūgštokai mandagiai klausiu lietuviškai:

— Kuo turiu ponams patarnaut?

Į tai atsiliepė karininkas rusiškai:

— Ar negalėtume kalbėtis rusiškai?

— Prašom — atsakau sausai.

— Gerai. Tad prie reikalo: ar jau atidavėte savo balsą šiuose rinkimuose?

— Dar ne.

— Tad eikit greičiau balsuoti: juk jau tuoj galas!

— Jau per vėlu, tuoj pusiaunaktis, reikia eit gulti.

— Dar ne per vėlu: biurai užsidarys tik pusiau dvyliktos, dar turite daugiau nei pusvalandį, o lig rotušės — ranka pasiekt.

— Nesinori. Jaučiuos nekaip. Pavargęs. Seniai jau reikėjo lovoj gulėt. Ryt reiks anksti keltis.

— Tai ne pasiteisinimas. Dėl tokių nesvarbių priežasčių sąmoningas pilietis neturi teisės praleist neatlikęs tokios svarbios pilietinės pareigos.

— Atsiprašau, turiu teisę: nei konstitucija, nei įstatymai neuždeda man čia jokios pareigos.

— Pareiga pareigai nelygi. Sovietiniam krašte sąmoningam piliečiui dalyvauti rinkimuos yra jo socialistinės sąžinės pareiga.

— Na, matyti, aš nesąmoningas pilietis ar mano sąžinė per daug kieta.

— Bet supraskite, juk toji pareiga yra

vienkart ir brangi kiekvieno piliečio privilegija, o tokia privilegija nesinaudoti yra Jums patiems nuostolis!

— Na, ką gi! Aš sutinku tą nuostolį iškęsti.

— Vadinas, boikotuojate sovietinę valstybinę santvarką?

— Ne boikotuoju, tik neturiu noro šį kartą ana gražiąja privilegija naudotis. Atleiskite. Nebeverskite. Esu nevykęs pilietis. Miego noriu. Taip vėlu.

— Argi mes, bolševikai, ne tiesą sakome, kad Jūs, kulto tarnautojai, žiūrite vien savo kišenės intereso! Štai dabar Jūsų elgesys aiškiai tai patvirtina!

Tai buvo man jau perdaug. Įsižeidžiau. Dabar pajutau, kaip šiokiu atveju yra sunku nepaleisti vadelių savo savimylos žirgui, kuris tave nuneš velniop. Bolševikai tardymo metu panašiomis provokacijomis išgauna daug. Ach, Tumėnai, Tumėnai! kad tu čia būtumei!

Tačiau dar šiaip taip susivaldžiau ir gana ramiai sakau:

— Atsiprašau, jeigu Jums priminsiu, kad Jūs — svečias, o aš — šeimininkas, tad Jūsų atžvilgiu beginklis. Leiskit paklausti, dėl ko taip skaudžiai mane įžeidžiat? Juk Jūs dar mūsų nepažįstat.

— O, ne! Mes Jus pažįstame!

— O iš kur mus pažinote?

— Na, sakysim, mūsų universitetuose profesoriai taip sako!

Jis visai savim patenkintas. Aš į jį veiziu (o akys man, tur būt, aštrokai spinksi), ir man ūmai susiformavo mintis: ne! jis nėra studijavęs jokiam universitete: jo galvosena ir kalbėsena nerodo jį esant tikrą inteligentą, vien agitatorių. O ir jo rusų kalba ne per gera. Tad drąsiai ir nemandagiai rėžiu (ir pats jausdamasis jau pradedąs važiuoti nuo kalno žemyn):

— Atsiprašau, bet universiteto Jūs nesat lankę ir profesorių nesat klausę!

Matyt, įspėjau. Jis nepaneigė, bet gana ramiai kalba toliau:

— Kad Jums, kulto tarnautojams, labiausiai rūpi kišenės interesai, tai teigia ir Markso su Engelsu bei Lenino su Stalinu raštai!

Tą kozirį išmetęs, jis nuodingai skonisi, lyg sakyte sakytų: na, ką? ką į tai beatsakysi?!

Tumėnai, Tumėnai! Kad tu čia būtum!.. Bet jo nėra, o mano siustas jau gerokai atpalaidavo vadeles. Marksas - Engelsas, Leninas - Stalinas! tie akiplėšiško agitatoriaus keturi evangelistai! tas aukščiausias buko bolševiko argumentas!.. O juk jis tų savo šventų evangelijų nėra nė skaityte skaitęs! Šioj akimirkoj aš esu tuo beveik įsitikinęs. Gal ypač dėl to, kad ir pats nesu skaitęs, išskyrus Stalino „Leninizmo kausimus“, o šiaip savo žinias apie komunizmą esu sėmęs beveik išimtinai iš nekomunistinių, dargi nesocialistinių laikraščių bei knygų, o socialistinių laikraščių buvau prenumeravęs kelerius metus prieš pirmąjį Pa-

saulinį karą vien Novaja Žizn ir Novyj Žurnal dla vsiech. Kad tas vyrukas nėra savo bolševikinių evangelijų skaitęs, gal dar ir dėl to man šovė į galvą, kad juk ir kitas evangelijas savieji neką teskaito. Todėl, nors ir ne be rizi-ko, drąsiai pateigiau:

— Atleiskite, kad taip stačiai sakau. Bet juk Jūs Markso - Engelso - Lenino - Stalino nė skaityte nesate skaitę! Tad kaip galite teigti juos apie mus taip manant?

Bolševikas nepaneigė mano spėjimo. Gal būgštavo: O kas žino? Gal tas popo kipšas mūsų klasikus yra atidžiai skaitęs ir mane sugaus bemeluojant? Tad nė nebandė išsimeluoti, o pradėjo mane pult iš kitos pusės, vartodamas kitą bolševikų trafaretą:

— Žinoma, kaip Jūs sutiksit eiti atlikti pilietinės pareigos sovietinėj socialistinėj liaudies respublikoj, Jūs, kuris juk esate, kaip paprastai jūsiškiai, liaudies priešas!

Aš tuo tarpu buvau jau kiek atsipeikėjęs: Ką darau? Juk save patį žudyte žudau! Tad atsakiau sveteliui į tą neteisingą ir kvailą priekaištą gana ramiai:

— Atsiprašau. Ir vėl turiu su Jumis nesutikti: mes ne tik nesam liaudies priešai, bet dargi esam jos bičiuliai. Paklauskite pačią liaudį — ji jums pasakys, ką ji laiko savo bičiuliu, o ką priešu.

Čia ir vėl susisgribau įsišokęs, per aiškiai pasakęs, ir žvilgterėjau į liudytoją, į aną civilį. Bet jis ir žiūrėt į mus nežiūri, tartum nė nesi-

klauso, o antsikvempęs ant stalo, sklaido albumą. Žvilgterėjau į karininką, tas neatrodo kiek labiau įkaitęs ar supykęs: matyt, jam tokios dvikovės su buržujais ne naujiena. Tai jo ypatinga jėga, nes jis gali, mane ramiai erzindamas, išgauti neatsargių prasitarimų. Ir jis, kaip niekur nieko, taip sakant, su patepimu deklamuoja seniai nuvalkiotas, žiovautinai nuobodžias frazes, net nebe juokingas, bet iš esmės mus įžeidžiančias:

— Sutinku, taip gal būta seniau, kad liaudis jus laikė savo bičiuliais. Gal dar ir dabar tebelaiko: juk jūs taip ilgai ją mulkinot ir, reikia jums pripažinti, giliai apmulkinot. Bet taip neilgai bebus. Patys pamatysit: mes atversim liaudžiai akis, ir ji sužinos, jog jūs esate pikčiausi jos priešai, o bolševikai — geriausi bičiuliai.

— Labai abejoju, ar tai jums lengvai pasiseks: juk jūs vis dėlto mūsų liaudžiai esat vien atėjūnai iš svetimo, priešingo krašto, kurio ji iš senovės giliai nekenčia. O mūsų kunigija yra tos pačios tautos darbo liaudies vaikai. Darbo žmonės kunigijai yra artimi, savi, juos ji myli, ir jie ją myli. Tuos prigimtus kraujo bei jausmo ryšius kažin ar jums pasiseks nutraukti!

Jaučiuos vis giliau grimstąs į pavojingą klampynę. Bent giliau nebebrisiu!

O karininkas man:

— Savaime suprantama, pasiseks! Ir tai gana veikiai. Mūsų perauklėjamosios priemo-

nės visur pasirodė besančios labai sėkmingos. Senojoj Rusijoj būta daug įvairių tautų, kur kita kitos nemėgo. Būta socialinių klasių, kur kita kitos nekentė. O dabar? Klasės išnyko, o tautos suartėjo. Štai aš, ukrainietis ir dvarininko sūnus, esu nūn SSSR pilietis ir jos proletariato narys ir galiu sėkmingai darbuotis joj visur, ir visos tautybės bei visi piliečiai manim pasitiki, nes mato many brolį ir jų interesų gynėją. Taip bus ir čia.

— Žinoma, žinoma! Švietimas, įtikinimas, perauklėjimas. Visa laisvai... Sakykite, o kiek NKVD ir Raudonosios armijos vyrų rems čia tą laisvę?..

Ir pats tuoj savo klausimo išsigandau: dabar tai jau tikrai galės mane įskųsti kaip šnipą. Bet karininkas, lyg niekur nieko, pabraukdamas, diplomatiškai rėžia:

— Bus tiek, kiek būtinai reikės tai laisvei apginti nuo jos priešų!

Atmosfera jau labai įsielektrino. Jauste jaučiu: juo toliau, juo bus blogiau. Kaip čia tą pašnekesį nutraukti?..

Mano laimei, pasigirsta prie durų griežtas skambutis. Atsiprašęs savo lankytojus, išėjau į priemenę. Mano kankintojai paskui. Gal galų gale paliks mane. Atidariau įeinamąsias duris, o ten bestovįs prel. Jokūbauskis, susirūpinusiu veidu, su kažkokiu popierium rankoj — ką tik atnešė iš kurios ten valstybinės įstaigos (vis tas nelemtas bolševikinis paprotys atlikinėt reikalus ir naktimis). Pasirodė dar kažku-

rie mūsų gyventojai. Imu iš Jokūbauskio tą raštą, žiūriu — ogi tai komunistinės vyriausybės pranešimas kunigų seminarijos vadovybei, kad ji turinti per 48 valandas visiškai išsikraustyt iš likusiųjų seminarijos rūmų (viena pusė buvo jau pačioj pradžioj atimta). Išsikraustyt su klierikais ir manta. Pirmoj akimirkoj man net galva apsisuko. Vadinas, galas mūsų darbui! Juk kur dabar surasti tokias dideles patalpas, kada, priplūdus čion rusų bolševikų, žmonės negali niekur nė butelio susirast ir gyvena susislėgę, kaip sardinės dėžutėse? Ką daryti? Laiko tiek maža duota, jog nors pirštus krimsk. Bet reikia ką nors sugalvoti. Negalima nė valandėlės gaišti. Reikia tartis. Bet pirmiausia reikia nusikratyti tais neprašytais svečiais. Tad, metęs į šalį visus švelnius pasiryžimus, griežtai kreipiuos į bolševikus:

— Ar žinote, ką skelbia šitas dokumentas? Jūsų valdovai įsako mums neišpildomą dalyką: per 48 valandas išsikraustyti iš seminarijos rūmų ir užleisti jūsiškiams. Juk tai reiškia tiek pat, ką ir išmesti mus į gatvę žiemos viduj!

Karininkas bando teisinti vyriausybę:

— Niekis, niekis! Jums, be abejo, bus užleistos kokios kitos patalpos.

Aš jau nebedarau jokių ceremonijų:

— Jūs patys gerai žinot, jog tai vien tušti žodžiai! Kiekvienas butas prikimštas žmonių, kaip maišas šieno. Labai prašau atleisti, bet turiu kalbėt atvirai: mes čia kuo greičiausiai turim sugalvoti, ką daryti — kiekviena valan-

dėlė mums brangi. Nebegalime su Jumis čia šnekučiuotis apie rinkimus. Pagaliau Jūs patys turite suprasti, kad už tokią vyriausybę, kuri su mumis taip elgias, balsuoti negalim. Tad būkit geri palikit mus: tikrai mes dabar turim svarbesnių reikalų!

Juodu pagaliau ryžos eiti. Kiek atsimenu, juodu netarė nei do svidanija, nei proščaite nei karininkas, nei civilis, juoba šis, kurs per visą pasikalbėjimą taip ir liko nė žodeliu neįsikišęs. Man tik žymiai vėliau atėjo į galvą, kad jis atėjo ne tiek kaip liudytojas, kiek kaip vertėjas, jei nebūtų buvę galima susikalbėt su mumis rusiškai.

Išlydėjau juodu į laiptus ir atsisveikindamas pridūriau:

— Tikėkit manim, man labai gaila, kad mūsų pašnekesys išėjo toks šaltas ir kad mes negalėjom pasekt jūsų raginimu eiti balsuot. Kol kas mes dar nesame pakankamai pasižinę nei apsipratę su naujuoju režimu. Lig sekančių rinkimų būsim geriau pasižinę. Tuokart, tikiuos, ir Jūsų raginimas bus sėkmingesnis.

Sunkiais žingsniais, girdžiu, jie lipa toliau žemyn. Tik ūmai automatiškai užgeso laiptų elektra. Girdžiu, mano karininkas suriaumojo, it įžeistas liūtas: jam, matyt, pasirodė, kad mes tyčia užgesinom elektrą jam paerzinti (vyras iš tariamai aukštos technikos krašto nežinąs, kad taip tyčia žmonių patogumui įrengta). Skubiai puoliau prie artimojo mygtuko įniršusio liūto numalšinti.

Galų gale apačioj trinktelėjo durys. Dėkui Dievui! Išėjo. Pasilikę tariamės, ką daryti, naujai didelei nelaimei užgriuvus. Bet ką čia vidunakty taip ūmai sugalvosi! Ryžomės atidėti klausimą rytojui: juk rytas už vakarą sumanesnis. Tad nuėjom gulti su sunkiu sielvartu.

Ryto metą, kiek galima anksčiau, pranešta apie bolševikų smurtą arkivyskupui: juk jis yra tikrasis seminarijos šeimininkas. Bet ką jis, vargšas, padarys? Juk štai neseniai, gruodžio 8 dieną, bolševikai išvarė ir jį su visom įstaigom iš jo pastatytųjų naujųjų rūmų. O vis tiek pirmiausia tai jo reikalas ginti seminariją. Jis aukštai stovi, jam plačiau viskas matyti — gal ką sugalvos.

Grįžtu po š. mišių. Sutinku seminarijos globėją rektorių vyskupą Vincentą Brizgį. Jis man praneša, kad arkivyskupas su juo nutarę patys šią pat dieną kreiptis į aukščiausiuosius viešpačius: jis, Brizgys, su vysk. Borisevičium eisiąs pas liaudies komisarų pirmininką draugą Mečį Gedvilą, pats arkivyskupas būtų turėjęs vykti pas patį Maskvos įgaliotinį Lietuvai Pozdniakovą, bet esąs nesveikas, tad turėsiąs tai atlikti aš su kanauninku Juozu Meškausku, nes mudu moką rusiškai. Še tau, Jurgi, ir kepurę (nors aš visai ne Jurgis)! Verčiau jau būčiau nemokėjęs maskoliškai! Tas uždavinys man tikrai per sunkus, nes drąsumu aš niekuomet nesu pasižymėjęs. O čia teks līst į pat liūto urvą. Pirmoji mintis buvo kaip nors

išsisukti. Bet tuoj supratau tai esant neįmanoma: reikalas labai svarbus mums visiems, nėra laiko ieškoti kito asmens — reikia paklusti vyskupų valiai ir daryti; kas galima. Tad sutikau.

LIŪTO NARVE

Apsivilkom savo gana puošnia uniforma, sėdom į autobusą ir, susirūpinusiais veidais, plakančiom širdim, nuvykom. Ar besugrįšim? Tuokart to nė nepagalvojau.

Aukščiausiasis Lietuvos valdovas, nuo kurio pareina mūsų seminarijos likimas, kurio vienas mostas gali mudu mest į kalėjimą ar net visai nušluot nuo žemės paviršiaus, gyveno tuokart buvusioje Laisvės alėjoje, nūn Stalino prospekte, anapus Įgulos bažnyčios, netol Vytauto kalno, modernioje gražioje viloje (numerio neįsidėjau). Sargybos prie įeinamųjų durų, rodos, nebuvo. Į priemenę patekom be sunkumų. Atitinkamas valdininkas, atsiklausęs, kas ir ko, nuėjo pranešti viešpačiui.

Neilgai teteko laukti. Šventųjų šventosios durys atsivėrė, pro jas išėjo lauk kažin koks nedidelis, nedrūtas vyrukas, dar nesenas, bene blondinas, nedideliu, apskritu, bebarzdžiu, beūsiu veidu, gana paprastu, kaimietiškai lietuvišku, gal su trupučiu velikorusiško ar totoriško elemento (tur būt, Sniečkus, pagalvojau), o po jo duryse pasirodė anas pats valdininkas ir tarė mudviem: Prašom.

— Na, prasideda! — kniošterėjo man. Gerai! bent pasibaigė tas sunkus laukimas. Kas bus, tas bus, bent greičiau bus tas slogutis pro šalį!

Įžengėm į liūto olą. Tai besąs ne per didelis, aukštas, šviesus kambarys, bene dviem dideliais langais priešais duris ir normaliu rašomuoju stalu palei langą; o užu stalo — jis! tas galingasis! ne per stambus. Sėdi prie stalo, kairiu petim į lango pusę, truputį antsikvempęs ant savo popierių. Pirmiausia šoko į akis ta didelė apskrita galva, ar plika, ar labai trumpai nukirpta — kažkas beveik balta, tik ne žilo balčio — vyras dar nesenas, pačiam gerajam amžiuj. Pakėlęs veidą, trumpučiukai dėbtelėjo į mudu ir, tuoj nuleidęs akis (taip jog aš nebūčiau galėjęs pastebėti jų spalvos, jei ir būčiau tam dalykui pastabus), trumpai paprašė arčiau ir sėstis (neatsimenu, ar buvo pasveikinamai atsistojęs). Sėdomės. Trumpoj tylos valandėlėj mostelėjau žvilgsniu per tą veidą: apvalus, visas skustas diplomato veidas, bet ne įprastas europiško tipo, tik rytietiško, tikrai rusiško, ne aristokratiško inteligentiško, tik kokio paprasto nuskusto darbininko kur nuo Volgos. Apskritai priminė man jauną Šaliapiną, irgi buvusį Volgos darbininką, ir, keistas dalykas, Winstoną Churchill'į, numetus šiam nuo kupros kokius 40. Ne tikras panašumas, vien tipas. Ir vis laiko jis akis nuleidęs, pirštuos plonas pieštukas, prieš jį ant stalo popieriaus lakštas, lyg tartum viešpats rengias

viską užsirašyti, ką mudu pasakysim. Nebeatsimenu, ar jis kaip nors, trafaretišku klausimu, paragino mus kalbėti, ar aš pirmas pradėjau, jam laukiamai tylint. O kalbėtoju, tuo gyvuoju gramafonu, teko būti man, gal dėl to, kad aš vyresnis (žinoma, tai nekokia kvalifikacija). Kan. Meškauskas pasirinko svarbesnę pareigą — prižiūrėti gramafoną, užsukti spyruoklę, jei ims per anksti baigtis, ar įstatyti adatą į tikrąją rievę, jei bus išklydusi ar ims kartotis. Beje, plokštelę turėjau susidaryti aš pats. Iš vyskupų gavau tik apskritą nurodymą: bandyk apgint seminariją nuo iškraustymo ar bent išgauk ilgesnį terminą. Susidariau apskritais bruožais planą, o konkrečiąsias smulkmenas palikau konkretiems momentams diktuoti, taip sakant, ką bėgamoji situacija įkvėps. Tad prabilau į viešpatį maždaug šitaip:

— Visų pirma, sveikiname Tamstą, išrinktą vakarykščiuose rinkimuos Lietuvos atstovu į Vyriausiąją SSSR Tarybą.

Ponas Pozdniakovas šyptelėjęs pareiškė, kad dar nesą tikrai žinoma, ar jis išrinktas, ar ne. Aš pasiskubinau pasipriešinti: negalį būt jokio abejojimo, kad jis esąs išrinktas, ir traukiau toliau:

— Mes, Lietuvos respublikos piliečiai, turim dabar teisę žiūrėt į Tamstą, kaip į savo globėją ir tėvą, kuriam mūsų reikalai yra jo širdies reikalai, kuriuos tad jisai stengsis visom jėgom ginti.

Ponas įgaliotinis to neneigia — tyli, nulei-

dęs akis, ir kažką daro su pieštuku, bene kažką rašo popieriuje. O aš kalbu toliau:

— Ir mes, Lietuvos katalikai bei jų kulto tarnautojai, esam Lietuvos respublikos piliečiai, vadinas, irgi Tamstos, kaip krašto atstovo, globotiniai, kurių reikalai irgi Tamstai nesvetimi ir kurie turi teisę tikėtis ir tikrai tikis, kad jų reikalus Tamsta nuoširdžiai ginsi.

Ponas įgaliotinis ir to neneigia — tyli, nuleidęs akis, neperregimu veidu ir kažką daro pieštuku — bene ką užrašinėja paskiau mums pasakyti. O aš pradėjau apie patį reikalą:

— Vienu tokiu reikalu mes šiandien kaip tik ir kreipiamės į Tamstą. Šiąnakt, apie pusę dvyliktos, gavome iš vyriausybės įsakymą per 48 valandas palikti vietinės kunigų seminarijos rūmus ir perduoti juos Raudonosios armijos vadovybei. Tamsta, gerbiamasis Įgaliotini, gerai žinai, kaip sunku yra nūnai net paprastą mažą butą kur rasti, o tokiai didelei įstaigai, kaip kunigų seminarija, ir visiškai negalima rasti. Ir dar užleisti seminarijos rūmus karinei vadovybei tai reikštų likviduoti paskutinę mums vyriausybės paliktąją kunigų seminariją, paskutinę galimybę paruošti kulto tarnautojų bent minimumą. O juk, pagal SSSR konstituciją, turim teisę praktikuot savo religiją, vadinas, turėt ir kulto tarnautojų. Tuo tatai reikalu mūsų arkivyskupas ir atsiuntė mudu pas Tamstą. Pats arkivyskupas negalėjo atvykti, nes negaluoja.

Čia Pozdniakovas atsiliepė pirmą kartą:

— Man rodos, aš čia nekompetetingas. Čia Lietuvos sovietinės respublikos vyriausybės dalykas.

Ką į tai sakyti? Manau, tiesą, ypač kad ji šiuo atveju negali būti viešpačiui nemaloni. Tad ir drožiu:

— Labai atsiprašau draugą Įgaliotinį, kad kalbėsiu visai atvirai ir stačiai. Juk vis tiek mes čia visi tai žinom: Lietuvos sovietinės respublikos tikroji vyriausybė esi Tamsta, drauge Įgaliotini! Ką Tamsta Liaudies Komisarų Tarybai ar jos pirmininkui draugui Gedvilai įsakysi, tai jie išpildys. Užteks, jeigu Tamsta paskambinsi kur reikiant telefonu, ir mūsų reikalas tuoj bus mums palankiai išspręstas!

Matyti, mano atvirumas nepasirodė ponui Įgaliotiniui nemalonus. Jis gana šviesiai nusišypsojo, nepakėlęs akių, ir klausia:

— Tad ko, būtent, Jūs norėtumėt Jūsų rūmų sekvestravimo atžvilgiu?

— Jeigu tik kaip nors galima, kad visai nebūtų sekvestruoti; o jeigu jau tai visai negalima, tad kad būtų mums leista pasilikti tuose rūmuos lig patogesnio kraustymuisi metų laiko, ar bent kad būtų mums išsikraustyti skirtas ilgesnis terminas.

Čia aš pasirodžiau silpnas besąs diplomatas – derėtojas: būtų reikėję paskelbti vien tik aukščiausiąjį užsiprašymą ir jį visom keturiom ginti. O aš pačiame pirmame užsiprašyme jau nurodžiau oponentui – malonės teikėjui ir lengvesnes išeitis. Žinoma, jis pasirinks iš kar-

to pačią mažąją nuolaidą. Mane gali pateisinti ta aplinkybė, kad nebuvo buvę laiko gerai apsigalvoti. O ir ėjom pas poną Pozdniakovą mažne be vilties iš viso ką nors laimėti.

Jis, vis nepakeldamas akių, klausia:

— Sakykit, ar daug turite krašte vienuolynų?

Aš nustebau, kodėl jis ūmai apie tai klausia. Niekuomet nebuvau suskaičiavęs, kiek esama Lietuvoj vienuolynų. Tad taip jam ir atsakiau ir nurodžiau, kad lengvai galima tai sužinoti iš vyskupijų vadinamųjų direktorijų–žinių knygelių. Jis toliau klausia:

— Kaip Jums rodos, ar nėra čia perdaug vienuolynų? Ar nebūtų verta jų skaičių sumažinti?

Ot, tai tad jau tikrai bolševikiškai. Čia nė nebenustebau. Tuokart nė nepamąsčiau, kad gal jam atėjo į galvą: ar nebūtų galima, panaikinus kokį vienuolyną, įkurdinti ten mūsų seminariją? Ramiai atsakiau, kad vienuolynų pas mus ne perdaug, nepalyginti mažiau, negu kituose katalikiškuose kraštuose. Ar būtų galima jų skaičių net dar sumažinti, to negaliu tiksliai pasakyti. Tai vyskupų dalykas, ir geriausia būtų dėl to su jais tartis.

Čia viešpats peršoko prie kito dalyko:

— Sakykite, ką manote daryti, kad daugelis Jūsų kolegų, laužydami konstituciją ir kitus galiojančius nuostatus, moko vaikus bei jaunimą, dar nesukakusį 18 metų, tikybos dalykų bažnyčiose, klebonijose ir privačiuose namuose?

Padėtis biauri. Ką atsakyti? Faktų nepaneigsi. Ir įstatymai aiškūs. Negi pareikši: tame punkte konstitucija ir įstatymai neteisingi — mes jų nepripažįstame ir nepripažinsime! Tad atsargiai sakau:

— Teikis Tamsta mūsų draugus suprasti: jiems nūn yra susidarius visai nauja ir paini padėtis. Nuo jaunų dienų jie buvo šventai įsitikinę, kad pačiai religijos esmei priklauso vaikus krikštyti, mokyti juos būtiniausių tikėjimo tiesų, kiek tai jiems prieinama, ir pratinti juos melstis į Dievą, kurį jie jau tiki. Beveik 2000 metų Katalikų bažnyčia to laikos, tai vykdo. SSSR konstitucija leidžia piliečiams praktikuoti religiją, o čia esminiuose dalykuose vėl neleidžiama jos praktikuoti. Tad ne dyvai, kad vargšai nebežino, kaip čia besutaikinti tas priešingybes, tad ir elgias vienas taip, kitas kitaip. Pagal Bažnyčios įstatymus, jie buvo pratę religinėj srity įsakymus ar draudimus gaut iš savo dvasinės vyriausybės, o čia dabar gauna iš civilinės. Tad ir susidarė painiava, kurią būtinai reikia kaip nors išpainioti. Tuo tikslu reikėtų Tamstai, gerbiamasis Įgaliotini, susisiekt su mūsų vyskupais ir bendrai su jais surasti tinkamą išeitį.

— Bet iš viso Jūsų dvasininkija yra priešingai nusistačius naujosios santvarkos atžvilgiu ir, kiek įmanydama, su ja kovoja, — kaip niekur nieko šaltai traukia toliau viešpats, atsargiai rinkdamasis žodžius, vis nuleidęs akis, tartum sekdamas popieriuj savo užsirašytuo-

sius punktus. — Aš stebiuos, kaip Jūsų daugelio nesuprantama padėties. Prašom tai įsisąmoninti: SSSR paėmė Lietuvą g a l u t i n a i ir laikys ją t v i r t a i ! Keista, kad kai kurie jūsiškiai bando tam priešintis. Prisimenu Krilovo pasakėčią „Dramblys ir šunytis" (Jūs žinote?). Katalikų bažnyčia (atsiprašau, ne ta visapasaulinė, o Lietuvos) ir SSSR! Kuo ta kova baigsis, savaime aišku. Ir neklaužados susilauks bausmės — nuo kalėjimo iki... imtinai!.

Paskutiniuosius žodžius jis tarė itin tvirtai, netgi su sutūrimu, bet įtemptu įkaičiu, tik tuoj vėl atlyžo ir mandagiai ramiai tarė:

— O kas liečia Jūsų reikalą, aš paskambinsiu draugui liaudies komisarų pirmininkui. Jūs nūn galite vykti. Prašom pasilaukti prie Jūsų vyskupo kanceliarijos telefono — aš netrukus pranešiu, kaip galutinai bus išspręstas Jūsų reikalas.

Atsistojome. Ir jis atsistojo ir palydėjo mus iki durų. Prisipažinsiu, jis padarė man žymiai geresnį įspūdį, negu buvau tikėjęsis. Tad atsisveikinant, pasiduodamas (kaip dažniausiai) įspūdžiui bei jausmui, neapgalvotai ir nediplomatiškai išdrožiau didžiajam ponui:

— Teikis Tamsta atleisti mano atvirumą. Bet negaliu susitūrėti nepasakęs, kad Tamsta man pasirodei tikras europietis.

Kan. Meškauskas, kaip grįžtant man sakės, tiesiog išsigandęs: ką galėjęs pamanyti ponas Pozdniakovas! Juk galėjęs įsižeisti. Bet man tuokart neatrodė, kad būtų įsižeidęs.

Kai jau ėjom pro duris, mūsų likimų lėmėjas teikės dar pasakyti komplimentą:

— Turiu Jums pasakyti: Jūs klasiškai kalbate rusiškai.

Maskva nūn perėmė Paryžiaus įprotį. Seniau, kai prancūzas norėdavo pasakyti komplimentą svetimtaučiui, sakydavo: Jūs prancūziškai kalbate tobulai.

Komplimentas — komplimentas, o ne liudijimas. O ką, jeigu viešpaties europietiškumas toks, koks mūsų rusiškas kalbėjimas?

Važiavova namon pakilia nuotaika. Turėjova šiokios tokios vilties.

Kan. Meškauskas nusiskubino į senuosius vyskupų rūmus, pranešė, kam reikiant, apie mūsų žygį pas Pozdniakovą ir atsisėdo prie telefono laukti jo paskambinant...

Neilgai teko laukti. Pozdniakovas paskambino: padarė priekaištą, kodėl, girdi, mudu pasakiusiu jam, kad arkivyskupas negaluojąs ir todėl negalėjęs pats pas jį atvykti, o štai pas draugą Gedvilą nuvykęs, dargi su kitu vyskupu palydovu? Kan. Meškauskas pasiskubino jam paaiškinti, kad ten nuvykęs ne arkivyskupas, o tik jo padėjėjas su Telšių vyskupu (juodu, rodos, buvo specialiai Gedvilos pakviesti tartis dėl tam tikrų bėgamųjų reikalų). Tuokart Pozdniakovas pareiškė: seminarijos rūmų klausimas esąs taip išspręstas: jie sekvestruojami Raudonosios armijos reikalams, o mums išsidanginti terminas pratęsiamas dar 12 valandų...

Še tau, boba, ir paršelis!

Vadinas, rusų kalbos klasikai iš tikrojo europiečio tiek teišgavo!..

Šiandien, po beveik 26 metų, esu linkęs manyti, jog iš anų dviejų ponų gal ne rusas tą dieną buvo mūsų reikalui toks kietas, o lietuvis, kuriam gal buvo stipri pagunda pasirodyt geresniu kataliku už patį popiežių. O gal svarstykles mūsų nenaudai nusvėrė Raudonosios armijos galiūnai, ir mums pirma gal reikėjo pabandyti jų širdis suminkštinti, o tik paskui kreiptis į Pozdniakovą?

Vadinas, seminarijai buvo galutinai įsakyta išsikraustyti.

Na, ką gi! Esama galvų, atsirandama ir idėjų. Esama valios, esama ir pastangų. Reikalas ieško ir randa išeitį: susitarta su ilga eile Kauno katalikų, kad jie priims klierikus pas save gyventi, o profesoriai paskaitas skaitys savotiškose auditorijose: Katedros zakristijoj, Švč. Trejybės bažnyčioj, studentų bažnytėlėj, prel. Čėsnio salone ir kitose panašiose patalpose.

Virtuvę profesoriams įsitaisėme prel. Čėsnio bute. Turėjo jis su visu tuo vargo! Bet ištūrėjo, vis plačiai vaišingai šypsodamas. Šyptelk, brolau, danguje, atsiminęs tatai!

Sunku buvo profesoriams susirasti butus. Tiems, kurie nesuskubo įsprūst į Maironio rūmus ar į prof. Vl. Jurgučio buv. butą, teko gerai prisiskambint telefonu ar pabėgiot po miestą. O man senam kur dingti? Iš visų mano

gerųjų pažįstamų turi didoką butą tik du asmens: tai seni mano bičiuliai pp. Vytautas ir Unė Graičiūnai. Paskambinau — jie tuoj sutiko mane priglausti. Tad parsidanginau į jų butą Purickio triaukštėj dėžėj, kur gyveno ir Putinas, Vytauto kalne. Bet pastebėjau, kad šeimininkas, valstybinis tarnautojas, būgštauja, kaip pažiūrės į tai bolševikai, kad jis priglaudė kunigą. Tad ėmiau ieškoti kur kokio kambariūkščio. Kiek laiko buvo belikę nuo žygių į tolimas paskaitas ar bažnyčią, ar pas Čėsnį valgyti, išlandžiojau užkampius, kokių nebuvau nė sapne regėjęs, Vytauto kalno pašlaitėse, po senus laužus, ieškodamas įkandamo buto.

Kur ten rasi! Ar kambarys nieko vertas, ar šeimininkai bijo kunigą priimti, ar kaina man per aukšta. Galų gale iš tos nevilties skambinu menininkui Ignui Šlapeliui, buvusiam Kauno Meno Mokyklos direktoriui, su kuriuo buvau 12 metų darbavęsis toj įstaigoj ir gerai susigyvenęs. Manau sau: tai geras ir išmintingas vyras, gal man duos kokį vykusį patarimą. Jis turėjo Žaliajam kalne, beveik prieš Saulės rūmus, nedidžiukę baltą dailią vilą aukštai virš Ukmergės plento.

Stebuklas! Jis su žmona, šaunia amerikiete Laura Karužaite, nepabūgo bolševikų ir išnuomojo man mažutį atliekamą kambarėlį, kur augo jų duktė, kur tarp sofos (lovos), komodos ir rašomojo staliuko, mažo, kaip žaislas, beliko vietos vien krasei pastatyti ir pa-

čiam šiaip taip į ją įsispraustі. Ir pradėjau kasdien laipiot į tą savo Kalvarijos kalną ten ir atgal — į bažnyčią, į paskaitas, pietų, vėl į paskaitas, vakarienės, sukardamas kasdien po kokius dešimt kilometrų. O buvau jau netol 60. Pavasarį maniau daugiau nebeįstengsiąs.

Ir vis tas netikrumas, kas bus rytoj. Ir vis toji baimė vakare gult einant: ar rytoj tuo pat laiku būsiu dar namie, ar jau kalėjime?

Bet, sukandę dantis, darbavomės — kas bus, tas bus! Ir taip vargais negalais baigėm mokslo metus ir išleidom klierikus atostogų. Džiaugėmės pasilsėsią ir rudeniop naujom jėgom vėl imsiąsi dirbti vargingąjį darbą. Nežinojom, kad liaudies komisarų pirmininkas Mečys Gedvilas esąs pranešęs vysk. V. Brizgiui, jog po atostogų nebebūsią mums leista toliau dirbti mūsų darbo. Nenorėdamas sugadinti mums atostogų, vyskupas to mums nepranešė, iki Dievo bausmė sugriaudė viršum bolševikų galvos, ir jie tam kartui negalėjo įvykdyt ano savo sumanymo.

Bet tuo tarpu buvo beužeinąs visiems lietuviams daug didesnis pavojus — masinis išvežimas į Sibiro neaprėpiamus plotus sunkių darbų dirbti ir žūti tuose be kapų kapuose.

Atėjo baisiosios birželio vidurio dienos bei naktys, pasigirdo visur verksmas, pasiliejo nekaltų aukų ašaros. Niekas nežinojo, kuri naktis jam lemta. Tad kiti kasnakt vis kitur nakvojo; kiti nakvodavo kur lauke kokiuose krūmuose, o kiti rezignuotai pasilikdavo namie:

kas lemta, lemta — neišvengsi! Ir aš numaniau, jog anksčiau ar vėliau suims ir išveš ir mane, tad nė nebandžiau slapstytis. Mano šeimininkai Šlapeliai išeidavo nakvoti kažkur ar pas pažįstamus, ar atšlaitėse po atviru dangum. O aš palikdavau namie.

Vieną naktį, gal po pusnakties, išgirdau prie vartelių skambutį, nervingai, net piktai traukiamą. Kadangi esu viloj vienui vienas, reikia ristis iš lovos ir eit pažiūrėt, kas ten. Prieidamas klausiu, kas ir ko norit. Atsako kažkoks vyriškas balsas grūmojamai: Neklauskit, o tuoj atidarykit!! Supratau, jog bolševikai ir tai oficialūs. Tad atidariau. Tamsoj regiu bene du asmenis. Vienas klausia: kas čia gyvena? —Vila Šlapelių. Bet jų nėra namie. Nėra namie nei jų įnamių Balių Lukošių su dukrele. Esu čia vienas, įnamis kun. Mykolas Vaitkus. Mano piktasis lankytojas tuo pasitenkino ir su savo draugu nuėjo savais keliais. O aš pasilikau susimąstęs: ką tat reiškia ir kas tie chamai gali būti? Tik vėliau iš prityrusių sužinojau, jog bolševikai iš anksto kurią naktį apsilanką sužinoti, ar numatytieji išvežti į Sibirą nakvoją namie, kad būtų tikra, jog bus galima juos naktį suimt ir išvežt. Vadinas, mano eilė buvo jau čia pat. O gal ir Šlapelių. Lukošiams negrėsė pavojus: jie juk buvo žinomi bolševikai. Šlapeliui pavojus nebuvo visai aiškus. Bet man, vienam iš „pikčiausiųjų liaudies priešų“, buvo skirta tremtis. Tai man vėliau, kai jau atėjo naciai, vienas iš buv. Kazimiero

d - jos darbininkų progai pasitaikius pasakė, kad, girdi, mūsų spaustuvės komunistinis komitetas sprendęs, tarp kitų, ir mane išveždint į Sibirą birželio 24 dieną (tikriau — naktį). O Hitleris kaip tik 22 dieną, anksti rytą, užpuolė bolševikus visu frontu. Taip ir išlikau.

PERSILAUŽIMAS

Birželio 21 d. šeštadienis buvo kiek ramesnis, nei šeštadienis prieš savaitę. Nors naktiniai ir dieniniai suėmimai, pakrovimai į sunkvežimius ir vežimai į geležinkelio stotį, į gyvulinius vagonus vis dar ėjo savo ruožtu, bet jau buvo ne tokie dažni bei siaubingi. Pagaliau žmonės jau lyg kiek apsiprato ir praktiškesnieji ėmė ar kruopščiai ruoštis galimam išvežimui — rinktis tinkamo maisto, drabužio, pinigų etc., arba ieškoti, kur saugiau pasislėpti, arba bėgti per žaliąją sieną į Prūsus.

Mano geras pažįstamas buv. švietimo ministeris Kazys Jokantas su žmona ir augintine stropiai ruošės tolimam žygiui ir, kada atėjo jų eilė, kaip man teko girdėti, prisikrovė pilną sunkvežimį visokių gėrybių ir išvažiavo į... gyvulinį vagoną. Ar jų gėrybes buvo leista paimt į vagoną, labai ir labai abejoju, o jei ir leido, tai ar toli jie jas nusivežė? Juk bolševikams svarbu buvo pasisavint žmonių gerybes, paimtas su su savim ar paliktas namie. Įsivaizduoju, kaip

pralobo bolševikų komisarai bei menkesnieji valdininkėliai. Ir platusis pasaulis nesipiktino, net nė nesužinojo. O kai naciai bei jų vietiniai pakalikai taip pat darė su paimtuoju vargšų žydų turtu, tai viso pasaulio lapės lojo.

Visa (neišmintinga) priešybė Jokantų ruošimuisi buvo mano apsileidęs nesiruošimas: vietoj sutono vien tik pasisiūdinau pasaulietišką eilutę, o nei pinigais, nei šiltais drabužiais, nei ypač reikiamu maistu nesirūpinau: kažkodėl pasitikėjau bolševikų administracija — negi ji duos mums pakeliui nuo bado ar troškulio žūti ar nuo šalčio Sibire amžinai užmigti! O nelaimingųjų patirtis parodė, kaip žmogžudiškai toji administracija jais nesirūpino ar iš blogos valios, ar iš neapsižiūrėjimo bei neprisiruošimo, ar iš nesugebėjimo.

Vadinas, birželio 21 d. šeštadienis rado mus su pp. Šlapeliais truputį ramesnius. Kad pp. Lukošiai ramiai nuėjo gulti, tai savaime suprantama. Kad aš pasilikau namie, irgi suprantama, kadangi filosofavau šitaip: kam tuščiai rūpintis bei kankintis dėl neišvengiamo kentėjimo ir tuo vien prailginti bei padidinti savo kančią? Tad ir šį kartą kūdikiškai atsidaviau Dievo valiai ir gana ramiai atsiguliau į siaurą savo gultą. Bet ir pp. Šlapeliai kažkodėl šią naktį pasiliko namie.

Apie dvyliktą nakties dar pro miegus nugirdau kažkur ten žemyn Žaliuoju kalnu moteriškus verksmus, vaikų klyksmus, rūpestingus bei sopulingus vyriškus balsus. Vadinas, vėl

kažką išveža. Bet ne mus. Ir ne kaimynus. Tad gal šį kartą mūsų neapsiaus. Ir vėl ėmiau migti.

Tik štai apie apyaušrį ūmai pabudino mane kažkokie keisti dundesiai bei bildesiai — lyg perkūnų spyriai, lyg patrankų šūviai, lyg bombų sprogimai. Viršum Linksmakalnio, viršum aerodromo. Ir lyg gaisrų pašvaistės pro langus žėruoja. Kas tai? Karas? Ne, negali būti! Nejaugi Hitleris būtų toks beprotis, kad pultų Rusiją, kai dar toli gražu nėra baigęs karo Vakarų fronte! ir susidarytų sau karą dviejuose frontuose, ko jis taip pirmiau bijojo ir vengė?!.. Ne, negali būti! Čia, tur būt, vien kokie nors bolševikų armijos manevrai. Tad galiu dar pamiegot.

Ir bandau. Bet giliau užmigt nebeįmanoma, kada ten, ana, toks triukšmas, toks gaisras. Tad keliuos ir einu prie lango. Nejau tai iš tikrųjų Hitlerio karas su Stalinu?.. Ne! negali būti!.. O vis dėlto?..

Beįeinąs pas mane Šlapelis, atsikėlęs iš lovos. Ir žmona. O paskui ir Lukošius, tas cinikas, tas kritiškai nusiteikęs visur ir visad. Ir jie be galo nustebę. Svyruoja. Tačiau stipriai linksta, kad tai, atrodo, tikrai karas. Ir aš imu manyti, kad taip. Ir širdį ima pripildyti naivus džiaugsmas. Gal dabar vokiečiai išstums tą raudonąjį priešą, gal išgelbės mus nuo Sibiro, nuo žiaurios mirties...

Tik Lukošius susirūpinęs: gal naciai paims

viršų?.. Ką jie padarys mums, bolševikams ir bolševikuojantiems?..Baisu ir pamąstyti!..

Atėjo man laikas eiti š. mišių laikyt į galingą senelę katedrą. Pakeliui jokių ženklų, kad karas čia pat, jokių panikos žymių. Atrodo, kad bolševikų režimas dar laikos visu pastovumu. Nematyti didesnio kariuomenės judėjimo, nei gatvėse daugiau milicininkų bei enkavedistų. Tik jų veiduos žymu nepaprastas rimtumas. Vis dėlto kažkas svarbu čia verda.

Katedroj viskas kaip įprasta — ta pat didinga rimtis bei tyla, tas pat nedidis būrelis maldininkių, zakristijoj tie pat mišių laikytojai ir patarnautojai.

Po mišių einu į Čėsnio butą arbatos. Vis tie pat veidai: tas pat vicerektorius gudriu „gaspadoriaus" veidu, sarkastišku šypsniuku, tas pat baltaveidis karštas politikas Tulaba, viską bežinąs, viskuo besidomįs. Visi kalba apie tikrą, jau prasidėjusį karą. Turėjau ir aš, Tomas netikėlis, įsitikinti.

Kol kas iš vokiečių pusės tepasirodydavo vienas kitas lėktuvas. Neką tenusimaniau apie lėktuvų funkcijas karo metu. Tačiau vieną kartą man teko gauti akivaizdinę pamoką, kaip kaujas tie oro skraiduoliai. Atsitiktinai pastebėjau, kaip keli bolševikų aeroplanai užpuolė vieną vokiečių naikintuvą ar ką. Na, manau, tu, vyruk, esi jau žuvęs!.. Bet ne! jis kažin kaip išsiraitė bei išsisuko ir nuskrido Prūsų link. Rusai dar bandė vytis, bet atsiliko.

Atsidėję skaitėm rusų laikraščius ir klau-

sėmės įvairių tautų radijo žinių, ypač vokiečių ir bolševikų. Vieni ir antri gyrės pasisekimais. Buvo minimos mūsų visų žinomos ir brangios vietos, upės, miestai. Atrodė, jog bolševikai šiaip taip laikos. Nenuostabu: teko anuomet girdėti, kad tokioj mažoj Lietuvos teritorijoj bolševikai jau prieš karą sukoncentravę didžiulę armiją, ar ne 200 tūkstančių vyrų, ir jų vyriausiuoju vadu paskyrę vieną iš įžymiausiųjų savo generolų — Semioną Konstantinovičą Timošenką. O juk visi žinojome, kad rusų kareivis yra labai gera medžiaga karo reikalui. Jis reikalingas vien geros mankštos, tinkamos technikos ir buklių vadovų. O to jie jau pakankamai turi. Ar jie turi galimybių laimėti? O vokiečiai? Šie parodė, ką galį, beregint apsidirbę su lenkais bei prancūzais. O bolševikai ką? Ar jų vadovybė aukšto lygio? Kurią čia dieną mudu su Laura Šlapeliene radome viename iliustruotame žurnale eilę vokiečių ir eilę rusų bolševikų generolų. Įdomu, kokį įspūdį padarė jai, moteriai, tos dvi eilės generolų, nacių ir bolševikų? Jos nuomone, tie vokiečių generolai tai vakariečiai, intelektualai, žmogiškais veidais; o tie bolševikai - rytiečiai, bulviaveidžiai, ar teisingiau — katinveidžiai, gyvuliškais veidais; katrie nugalės? Ponios nuomone, turėtų nugalėti anie žmogiaveidžiai. Ir jos moteriška nuovoka kuo neįspėjo.

Kad bolševikams nesiseka, tai aiškiai pastebėjom bene trečią dieną, birželio 24, kada komunistai buvo nutarę mane į Sibirą ištara-

banyti. Visais keliais iš Užnemunės ėmė slinkti besitraukiančios „nenugalimosios" Raudonosios armijos daliniai, kuriems pasisekė ištrūkt iš geležinio vokiečių glėbio.

Lygiagreta ėmė bėgti, kone viską palikę, vien savo „Katiušas" pasiėmę, bolševikų valdininkai bei jų pakalikai. Betgi, nelaimei, dar suskubo išsivaryti draug ir dalį suimtųjų nekomunistų, apie 100 vargšų, kuriuos kone visus sušaudė Červenėj (išliko gyvi apie 30).

Pagriebti siaubo, ėmė bėgt iš Kauno ir iš kitų Lietuvos miestelių dalis žydų, kur buvo prisidėję prie bolševikų ar vien jiems buvo palankūs, ar net ir visai nekalti žydai. Daugelis, kur turėjo automobilius, išdūmė patogiai; o tie, kur neturėjo autų ar net negalėjo gauti arklių, bėgo pėsčia, susidėję į kuprą visa, ką turėjo vertingesnio. Man buvo gaila tų vargšų. Aš anuomet negalėjau tikėti, kad vokiečiai ims masėmis žudyti žydų kilmės žmones, ir bandžiau sutūrėt ir nuramint kai kurias grupes bėgančiųjų, kad nebijotų ir grįžtų namuosen. Bet tos siaubo apsėstos akys, tie išblyškę, mirtinai rūstūs veidai nė regėte manęs neregėjo, nė dėmesio nekreipė. Vargšai, jie geriau suprato ar nujautė, kas juos ištiktų, jei jie čia pasiliktų, tad skubiai žygiavo į Rytus, nors ir nujautė, kad ten gal teks žūt nuo sunkaus darbo ir skurdo užfrontėj ar fronte nuo kulkos ar bombos, užtat ten neteks mirti nacių užmušamiems, o patiems teks nacius mušt ir žudyt.

Pasitraukdami bolševikai atliko du sprog-

dinamus žygdarbius: susprogdino geležinkelio tiltą ir Aleksoto tiltą. Buvo paruošę visa, kas reikalinga sunaikinti ir trečiajam — Vilijampolės tiltui. Bet atsirado jaunas drąsuolis, karininkas lietuvis, kuris išgelbėjo tą svarbią susisiekimo priemonę, paaukodamas savo gyvybę.

Atėjo diena, kada nacių kariuomenė turėjo iškilmingai įžygiuot į apytuštį Kauną. Tai buvo popietė. Kai kas norėjo sutikti vokiečių karius mandagiai, net su gėlėm, dėkingi už tai, kad vokiečiai išgelbėjo juos nuo bolševikinio košmaro bei pražūties ir padėjo Lietuvai išsilaisvinti vėlei (bet ar ilgam?). Ir aš nuvykau pasižiopsoti, nors ir be gėlių: juk tai pritinka vien gražiajai lyčiai. Kiek ten tos lyties buvo, tiek, o šiaipjau žioplių prisirinko. Ėjom Did. Vilniaus gatve Laisvės Alėjos link. Prie Prezidento rūmų tvoros, kur ji užsisuka į buv. Seimo gatvę, begulįs išsitiesęs lavonas, matyt, bolševikinio pogrindžio vyrų sniperių nušautas. Bet niekas juo nesidomi ir eina pro šalį nugalėtojų pasitikti. Tik štai iš vieno namo dešinėj, iš antro aukšto, šūvis. Paskui kitas. Tačiau niekas nekreipia dėmesio: negi į tave šaudys! už ką?.. Ir eina sau ramiai nacių trijumfininkų pasiveizėti. O tie ten šaudytojai tegu sau šaudo: tur būt, kokie bolševikuojantieji žydukai.

O pirmosios vokiečių kariuomenės gretos štai iš Laisvės Alėjos jau įplaukia į Vilniaus gatvę. Iš smalsuolių būrio pasigirsta Wilkommen! brave Deutsche Armee! Wilkommen!

Wilkommen!.. O gal ištrūko kai kam ir neapgalvotas Heil Hitler!.. Ponios bei panelės prasiveržė su gėlių puokštėm ir padalijo jas praeinantiems kareiviams ir raitiems karininkams. Šie gana maloniai priėmė. Į tuos kareivas bene niekas nebešaudė. Kur tie daliniai nužygiavo, nežinau, net nesidomėjau. Grįžau namo, džiaugdamasis, kad kol kas Sibiras nebegresia. O nežinojau, kad iškils kitų Sibirėlių grėsmė— Auschwitz, Dachau, Soldau, Stutthof ir kiti.

Aukščiau paminėjau, kad tą dieną kažkokie slapukai Vilniaus gatvėj šaudė pro langus į gatve einančius, o šaudė iš šautuvų. Kitą dieną Ukmergės plente į žygiuojančius vokiečių kareivius į šiaurryčius šaudė jau nebe iš šautuvų, o iš kulkosvaidžio ar kulkosvaidžių bolševikų partizanai. Tuokart ir aš kuo nežuvau. Įdomu bent man pačiam tai prisiminti.

Tuokart dar tebegyvenau Igno Šlapelio viloj, Žaliajam kalne, netoli Saulės rūmų. Buvo, berods, priešpietės. Iš lėto traukia į kalną Ukmergės plentu pavargę vokiečių pėstininkai, pilnai apsiginklavę. Ir štai tratatata į juos iš kulkosvaidžio, iš kažkur ten, tartum nuo Saulės rūmų. O aš veiziu į tai visa ir į tuos Europos nugalėtojus, tokius paprastučius, ir žvilgt ta kryptim, iš kur, atrodo, į juos šaudo, į Saulės rūmus. Tikrai: iš ketvirtojo aukšto pro langą, kur žiūri miesto link, su tuo tratata atitinkamai žybčioja ugnelės. O man kas? Veiziu sau ir gana. Tegu tie vokiečiai patys pasirūpina!.. Ir pasirūpins.

Tačiau kas čia tatai?Įeina šeimininkas su būreliu apsiginklavusių mūsų partizanų, mano visai nepažįstamų, agniai bei rūsčiai žiūrinčių, ir vienu nebejaunu, gana kresnu vokiečių kareiviu ar karininku, nežinau. Šlapelis labai negandingas. Žvalgaus į juos labai nustebęs. Partizanai karščiuodamies, piktai mostaguodami, ulba per kits kitą čia man lietuviškai, čia vokiečiui vokiškai, kad, girdi, jie tikrų tikriausiai matę, kad iš mūsų vilos kažkas šaudę į vokiečius!.. Aš, dar nenujausdamas viso pavojaus, gana ramiai stengiuos išaiškint karštuoliams, kad jų kaltinimas visai nepagrįstas: juk aš — katalikų kunigas ir žinomas bolševizmo priešas, pačių bolševikų vadinamas „liaudies priešu". Bet tai nieko nepadeda: mano patriotai sukilėliai aklai teigia ir teigia, jog jie tikrų tikriausiai savo pačių akimis regėję, kad šūviai kritę kaip tik iš čia!

Palydovas vokietis žiūri čia į vienus, čia į antrą ir nieko nebenumano. Tad kreipiaus išimtinai į jį: atrodote subrendęs ir išmintingas vyras — meldžiu, pagalvokite: nejaugi aš, pats bolševikų priešas ir jų laikomas bolševizmo priešu, aš, senas katalikų kunigas, ir šis mano šeimininkas, menininkas, senas patriotas, visad buvęs komunizmo priešas ir visų kaip toks žinomas, tad nejaugi mudu būtume čion įsileidę bolševikų partizanus šaudyt į jūsų praeinančią kariuomenę?!

Vokietis, kresnas, nebejaunas vyrukas, at-

viru, geru veidu vyrukas, sako man maždaug taip: Atrodo, taip, jūsų tiesa. Tačiau mes turim patikrinti. Tad veskit, parodykit visas patalpas!.. Jūs eikit pirmas, o mes paskui!

Einam. Patikrinom pirmąjį bei antrąjį aukštą. Nieko. Lipam į pastogę. Kišu pirmas galvą. Truputį bugštu: nejaugi ten kas būtų pasislėpęs ir imtų šaudyt? Betgi nieko. Tad dar nusileidom į namų rūsį. Vokietis pašvitino elektrine lempele. Ačiū Dievui — tuščia. Tad grįžom į parterį palengvėjusia širdim ir šviesesniais veidais. Netgi mūsų cerberiai partizanai atlyžo. Vokietis plačiai nusišypsojo: Nieko neradom. Tad jūs laisvi. Leben Sie wohl! Ir jis tingiai kilstelėjo du pirštus prie savo šalmo ir išėjo, lydimas partizanų, kurie styrina lauk, kaip musę kandę.

Karštoj įtampoj buvau pamiršęs, kad mačiau kulkosvaidžių ugneles žybčiojant iš Saulės rūmų ketvirtojo aukšto, prieš įsiveržiant į mūsų butą partizanams su vokiečiu. Dabar, jiems nuo mūsų išeinant, prisiminiau ir sakau vokiečiui: Jei jums įdomu, pasižvalgykit po Saulės rūmus ana ten ketvirtajam aukšte: iš ten mačiau blykčiojant kulkosvaidį jūsų kolonų link, prieš jums į mūsų namą ateinant.

Nežinau, ar uolieji slapukų gaudytojai ėjo ten patikrinti. Vis tiek nebebūtų radę: anie šaudytojai ne tokie durni, kad duotųs sučiumpami, kaip... didvyriai.

Tik dabar mudu su Ignu pajutom, jog

esam apsčiai suprakaitavę ir jog keliai kažkokie silpni... Ir tik dabar supratom vos - vos išvengę mirties. Tylom pažiūrėjom į viens antrą. Ir nieko nepasakėm.

NACIŲ LAIKO TRUPINIAI

Vieną dieną einu seminarijos link. Šv. Trejybės mūro pasieny guli lavonas. Vokiečių kareivis. Nesustodamas apėjau aplink ir nuėjau į seminariją. Sekantį kartą einu pro buvusiojo lavono šalį. Jo nebėra: užkastas čia pat pasięny. Dar kitą kartą einu pro šalį: betriūsią šalia duobės keletas vokiečių. Priėjau, sustojau: iškasę lavoną ir bebandą jį, matyt, perkelti kitur. Veiziu. O čia man vokietis pusiau piktai: Los! Gehen Sie ihre Wege!.. Skubiai paklusau.

Vieną kartą einu nuo Žaliojo kalno Ukmergės plentu žemyn. Tik žvilgt — gi mano senas senas pažįstamas iš Meno mokyklos laikų (vokiečių kalbos mokytojas) Alfons Scholz, filos. daktaras, o dabar štai vokiečių kariuomenės uniforma apsivilkęs, diržu tampriai persijuosęs, daug kresnesnis. Norėjau žmoniškai pasisveikint, bet jis nenorom linktelėjo ir nuėjo savais keliais. Ir aš abejingai savais. Didelio čia daikto. Vėliau sužinojau, jog jis esąs nacių paskirtas mūsų bažnytinės provincijos bosu bažnytiniams reikalams. Dar kiek toliau išgirdau jį esant iš tarnybos pašalintą, kadangi esąs įgudęs pilnus stikliukus versti dug-

nu aukštyn. Jo vieton esąs nacių pastatytas kitas (su kuriuo teks man kiek pasižint, o ir jums vienkart). Apie tą dr. Scholzą keletas žodžių.

1929 metais buvau paskirtas kapelionu į Meno mokyklą (paveikt ją, kad nebūtų tokia revoliucinga; lengvas uždavinys, ką?). Ten radau vokiečių kalbos mokytoją tą tatai daktarą Scholz. Jis beregint sukibo su manim. Mat, geras katalikas, studijavęs net katalikų filosofiją, manęs likti kunigu. Jo tėvas buvęs Silezijos katalikų Centro vadas, ir sūnus jam toj organizacijoj padėjęs žodžiu bei darbu. Todėl dažnai ir plačiai pasikalbėdavome. Kol Hitleris nebuvo pradėjęs kurstyti klaipėdiečių vokiečių prieš lietuvius, Scholzas sėkmingai darbavos Meno mokykloj. Mokytojas jis buvo praktiškas ir gabus, ne vien kalė mokiniams į galvas atskirus žodžius bei gramatikos dėsnius, o ir, daugiausia, pratino juos kalbėti bei rašyti vokiškai. Man teko dalyvauti bene poroj egzaminų: tiesiog nustebau, kiek tie jaunuoliai pramokę tos nelengvos kalbos. Mes rusiškose valstybinėse gimnazijose, rodos, tiek nepramokdavome, net per septynerius metus.

Kai prasidėjo mūsų rimta kova su Hitlerio Vokietija, žinoma, vien ekonominė, kai vokiečiai liovėsi valgę mūsų lietuviškąsias žąsis ir mes gavom patys jas suvalgyt, o eksportui bei importui ėmėm ieškoti rinkų kitur, atsakėm vietas Vokietijos piliečiams. Tad ir Scholzui teko palikti tarnybą Meno mokykloj. O Hitleris atstatytiesiems savo valdiniams įsakė susirast

darbo bet kur, tik ne grįžt Vokietijon, nes ten ir taip su tarnybom labai striuka. Tad kas buvo daryt Scholzui? — Tiesiai atviras kelias į Gestapo būčį. Taip ir pasidarė mano Alfonsas naciu ir Gestapo nariu.

Tačiau apie tai sužinojau daug vėliau, kada vokiečiai iššlavė bolševikus ir atsisėdo Lietuvoj. O kol kas tik kartais paklausdavau save: kur nūn tas mūsų Scholciukas, grakščia figūra, dailiu pailgu veiduku, kiek miglota išraiška, šviesiai žydriom akim, nedrąsia šypsena? Du tik kartus jį mačiau iki antrojo karo. Vieną kartą jis kažkodėl apsilankė pas mane su vienu tarnautoju iš Spaudos fondo, p. Vaitiekūnu, su kuriuo jie esą sukibę, kaip du vabalai, ypač prie pilno ar tuščio stikliuko (bent tas buvo bepalikęs daktarui Alfonsui šiokią tokią paguodą). Antrąkart Scholzas apsilankė pas mane karo metu, bolševikams dar tebetriūsiant mūsų Tėvynėj. Hitleris buvo sudaręs sutartį su Stalinu dėl vokiečių kilmės asmenų repatriacijos. Ir Scholzas gavo leidimą grįžt į Faterlandą. Tad atėjo atsisveikint su manim į seminariją: dailiai naujai apsitaisęs, švarūs, gerai išprosyti viršutiniai marškiniai, šviežios petnešos. Pasodinau vyruką, kur begalėdamas. O jis atsileidęs, nykščius už petnešų užsikišęs, saugiai bei ramiai šneka apie padėtį ir mane apie mano nuomones klausinėja. Aš surizgęs. Kas jis nūn? Kam tarnauja? Nepasitikiu. Bijau. Bandau jam atsakinėti neaiškiai, išsisukinėjamai. Jis tai jaučia. Priekaištaujamai, liūdnai taria:

— Vadinas, nepasitikite manim? Gaila, gaila...

— Meldžiu, supraskite mane! Jūs pats žinote, kodėl aš toks atsargus.

— Suprantu, suprantu. Bet dėl manęs Jūs klystate.

Atsisveikinome padoriai. Išeidamas jis sako:

— Išvažiuoju visam. Išvažiuoja daugelis. Paliksit vienų vieni, lyg atskirti nuo viso pasaulio glaudžia kinų siena. Tad sudie, sudie!..

O vis tiek teko dar pasimatyti. Atėjo lemtingoji 1941 m. birželio 22 d. To mėnesio gale ar liepos pradžioj visai nelauktai pakvietė mane prie telefono ponia Laura: kažkoks vokietis nori su Tamsta kalbėti...

Nulipau žemyn, paėmiau triūbelę: Hello. Hier Hochwuerden Vaitkus.

— Pardon. Hier Herr Paul Mueller, der Vertreter der deutschen Regierung fuer kirchliche Angelegenheiten Litauens.

Vadinas, nacių vyriausybės pastatytas ant mūsų dvasininkų viršininkas bažnytiniams reikalams. Nemažas viešpats. Tad klausiu jį (vis vokiškai, ir jis kalba su manim, žinoma, vokiškai, o čia jums tą mudviejų pašnekesį atpasakoju lietuviškai):

— Kuo galiu Jums, Herr Vertreter, patarnauti?

— Turėčiau su Jumis pasikalbėti įvairiais abiem mūsų pusėm rūpimais klausimais. Ar galite ir kuomet galite suteikti man interview?

— Prašom. Ar šiandien, ar rytoj, ar vėliau — kada Jums patogiau.

— Tad rytoj, tuo pat laiku.

— Gerai.

NEPAPRASTAS VIZITAS

Antrą dieną, labai punktualiai, tuo pat laiku atvyko pas mus Herr Paul Mueller. Ponia Laura atvedė jį į antrą aukštą lig mano durų, o pati pasišalino. Įleidau didžiulį svečią (didžiulį ne vien rangu, o ir augumu) į savo mažiuką kambariūkštį, kur jis atrodė beveik lyg milžinas dėžėj. Aš jam siekiau vien ligi smakro. Jis pasisveikino su manim nacišku rankos pakėlimu, bet taktingai, be Heil Hitler. Grakštus stotas taikliai pasiūtoj šviesiai rudoj uniformoj. Nedidelė galva ant harmoningų pečių. Apvalus, dailus, bet neįdomus sveiko paprasto vyro veidas. Blondinas šviesiai žydriom akim. Tikra nordische Rasse. Į jo pasveikinimą atsakiau bene paprastu vokišku Mohn (sutrumpintu Morgen) ir, atsiprašęs už komunistinius buto trūkumus, paprašiau sėstis į vienintelę krasę, o pats sėdaus į savo divoną - lovą. Abu valandėlę žiūrėjova į viens antrą: aš nustebusia mina, jis truputį susivaržęs.

— Kaip vakar telefonu Jums pasiaiškinau, turiu pasiinformuoti iš Jūsų kai kuriais klausimais, kur svarbūs abiem mūsų pusėm. Kad Jūsų paaiškinimai būtų tikrai mum vi-

siem naudingi, prašau Jus kalbėti visai atvirai ir drąsiai.

Čia aš pasijutau, tartum į karštą vandenį mestas. Kalbėt drąsiai ir atvirai?.. O ką aš žinau, kas tu toks? Greičiausiai nacių šnipas!..

Tą mano abejojimą, susirūpinimą ir baimę ponas Mueller, žinoma, tuoj pastebėjo. Jis šyptelėjo ir ėmė mane raminti:

— Suprantu Jus, suprantu. Jūs nepasitikit manim. Tačiau be pagrindo. Mes, SS vyrai, neapsimetinėjame ir nemeluojame. Toks mūsų tvirtas nusistatymas. Tuo būdu daug daugiau galima pasiekti. Žinoma, ką Jūs man pasakysit, pranešiu į Berlyną, bet, kas man pasakė, to nepranešiu, ir niekas nesužinos. Kad taip pasielgsiu, duodu Jums SS vyro garbės žodį.

Bet kas žino, ko tas jūsų SS garbės žodis vertas? — galvoju sau ir vis dar nepasitikimai veiziu į tas šviesiai žydrias SS vyro akis, tokias ramias, tokias rimtas ir taip pasitikimai į tave veizinčias. Muelleris raminamai šypso ir vėl klausia:

— Tad vis dar nepasitikite? Gaila.

Nors netikrumas dar dūšioj rusi, betgi galop ryžtuos rizikuoti:

— Gerai, sakysiu viską nuoširdžiai. Noriu Jumis pasitikėti. Tačiau visų pirma turiu bent kiek sužinot, kas Jūs esate, šalia to, kad esate savo vyriausybės paskirtas civiliniu mūsų viršininku bažnytiniams reikalams. Atleiskit, kad paklausiu: vadinas, Jūs esate nacionalsocialistų partijos narys, SS vyras ir gal dar Gestapo narys?

— Taip, taip ir taip.

— O kuo skirias paprastas partijos narys nuo SS vyro?

— SS vyrai sudaro kovojantį partijos elementą.

— Dabar opesnis klausimas: mes, religininkai ir bažnytininkai, esame ypač susirūpinę, kaip Jūs, nacionalsocialistai, žiūrite į religiją. Tad leiskite atvirai paklausti: ar Jūs, nacionalsocialistai, tikite į Dievą?

— Taip.

— Ar asmeninį, ar panteistinį?

— Asmeninį.

— Ar sutinkate, jog Dievas yra palikęs žmonėms būtinai žinotinus dalykus, ką tikėti ir kaip elgtis, tam tikru padavimo ir švento rašto būdu, ką mes vadiname Apreiškimu?

— Taip, mes, nacionalsocialistai, tikim Dievo apreiškimą, tik ne jūsiške Padavimo bei Šventraščio forma, o kiek kitaip: mūsų nuomone, Dievas — būtiniausias tikėtinas bei elgtinąsias tiesas yra apreiškęs didžiulėj Knygoj — Visatoj: reikia tik ją skaityti, ir visa, kas tikėtina bei darytina ar vengtina, ten patogiai bei tiksliai surandama.

— Taip. Ir mes, tikintieji, sutinkame, jog Visata yra didžiulė natūrali Dievo apreiškimo knyga, iš kurios išvedame ir mūsų vadinamąją natūralinę teisę. Džiaugiuos, kad turim savo pažiūrose su Jumis kai ką bendra labai svarbiais reikalais. Gal tai mums padės kartais lengviau suprasti viens antrą ir susikalbė-

ti. Tačiau dar yra svarbių dalykų, kuriuos norėčiau mūsų tarpe nušviesti. Sakysim: mes manom, kad Dievo Apreiškimui tiksliai suprasti ir nesugadintam išlaikyti reikia paties Dievo nustatytos įstaigos su teisėtai parinktais asmenimis, kurie saugotų tą Apreiškimą, jį skelbtų žmonėms ir įtikėjusius tvarkytų dvasiniuos reikaluos bei žmones vestų tikru keliu į jų Kūrėją. Mes tą įstaigą vadinam Bažnyčia, o tikybinius žmonių vadus — vyskupais bei kunigais. O kaip Jūs?

— Mums nereikia tokių asmenų, kaip jūsiškių kunigų, vyskupų, popiežių ar specialistų teologų: kiekvienas, pagal savo pajėgumą, skaito ir supranta tą didžiąją knygą, o pagal savo gerą valią jos nuostatų laikosi. Taip pat nereikia mums nė organizuotos įstaigos, kaip jūsiškės bažnyčios, kuri jungtų ir tvarkytų mus bei mūsų pasaulėžiūrą. Tą funkciją atlieka mūsų partija: ji turi įstatus, kuriuos ir propaguoja bei saugo.

— Na, ir čia esama mūsų tarpe tam tikro panašumo. Tad galėsim kai kuriuose dalykuos susiprasti. Vadinas, Jūs čia mūsų tikybai ir bažnyčiai leisit ne vien egzistuoti, o ir veikti pagal savo kanonus bei sąžinę?

— Žinoma, leisim, kiek jūs nesikišit neigiamai į mūsų politiką bei teises. Tad galėsit laisvai eiti savo kunigines pareigas. Bet karas yra karas, todėl nebus leidžiama visiška žodžio, spaudos ir organizacijos laisvė — čia reikės iš anksto gauti reikiami leidimai, o gavus lei-

dimą, prisiimti priežiūrą, cenzūrą etc. Žinoma, disciplinos spaudimas bus didesnis ar mažesnis, destis kokia bus jūsų visuomenės taktika bei taktas.

Pasiaiškinę mum rūpimuosius principinius klausimus, perėjome prie smulkmenų. Ponas Muelleris ėmė klausinėti, kiek vyskupijų turime, kiek jose tikinčiųjų bei kunigų, bažnyčių, kiek vienuolijų bei vienuolių. Aš, žinoma, negalėjau suteikti jam tikslių žinių ir patariau kreiptis į vyskupų kurijas, kad pateiktų jam vadinamąsias direktorijas, tų dalykų žinynus, ten jis rasiąs apsčiai sau reikiamų tikslių žinių.

Berods, dar tą pat dieną mano „bosas" nuo bažnytinių klausimų nukrypo kiek į šalį: paklausė, kaip aš manau apie karo meto rekvizicijas bei maisto kainas: ar visus žemės ūkio produktus rekvizuoti ir nustatyti visiems žemas kainas, kad tų daiktų reikalingiesiems visiems būtų prieinami bei įperkami?

Tuo savo klausimu Muelleris pastatė mane į visai keblią padėtį. Lengva pasakyti savo nuomonę. Bet ko ji bus verta? Juk nesu specialistas ekonomistas. Tad ryžaus taip ir prisipažinti ir leisti man pareikšti savo nuomonę, kaip privatinę nespecialisto „nuomonę". Bosas sutiko. Tad ir pareiškiau:

— Aš manau, kad, jei visiems ūkio produktams nustatytume pastovias žemas kainas, ūkininkai jaustųs, o ir tikrai būtų nuskriausti, kai kitų reikmenų kainos laisvai kiltų. Kaimie-

čiai būtų priversti stot į ekonominę opoziciją, susidarytų galinga juodoji rinka okupacijos bei viso krašto nenaudai. Tad geriausia būtų nustatyti pastovias neaukštas kainas tik tam tikram kiekiui produktų, kiek tenka rekvizuoti okupacinei armijai, o ir miestų gyventojams maitinti, o likusią žemės ūkio produktų dalį palikti laisvą.

Tuo šios dienos pasikalbėjimą ir baigėme. Muelleris dar kartą pasižadėjo savo pranešime centrui palikti mano pavardę neminėtą. Bet pasisakė turįs dar svarbių klausimų ir paprašė leisti jam ateiti dar rytojaus dieną pasikalbėti. Aš, žinoma, sutikau, ir tam kartui atsisveikinom.

Jam išėjus, ponia Laura pareiškė man, kad tas ponas esąs šaunus vyras. Taip ir man atrodė. Tik vis domėjaus sau vienas, kodėl Muelleris, būtent, į mane kreipės? Kas jam būtų pataręs? Vėliau mėklinaus, kad Alfons Scholz. Mat, juodu su Muelleriu abu kilę iš Silezijos ir, būtent, iš Oppeln (bent bosas, o Scholziukas, berods, tik nuo Oppeln). O dr. Alfonsas mane gal geriau pažino, nei ką kitą iš lietuvių tarpo.

Antrą dieną Paul Mueller punktualiai ir lygiai šauniai pasirodė mūsų vilukėj. Jau sutikom jį jaukiau. Susėdova mano kambariūkšty, ir Muelleris paprašė mane plačiau papasakoti apie rusus bei bolševikus ir apie bolševikinę Rusiją, žinoma, ryšium su bėgamuoju karu. Pasakojau visai nesivaržydamas, o jis klausės labai atsidėjęs. Abudu aiškiai supratova, jog

mano teigimai tokiais painiais bei sudėtingais klausimais nėra moksliškai tikslūs, o vien inteligento per ilgą laiką iš įvairių šaltinių susidarytas žinyno bagažas ir galįs suteikti vien apytikrį dalyko vaizdą.

Bolševikinė Rusija, su kuria nūnai nacionalsocialistinė Vokietija kariauja, apskritai sutampa su buvusiąja carine Rusija. Bolševizmas čia bando subolševikinti visas tas daugiau kaip 120 tautų ir tautikių, kurias buvo apžioję, tik dar nesuvirškinę rusų carai. Tarp tų tautų didžiausioji ir valdančioji tauta yra didžiarusiai, apie šimtą milijonų. Toliau eina ukrainiečiai, arba mažarusiai, apie trisdešimt milijonų. Daugiau — baltgudžiai, apie dešimt milijonų, ir taip toliau, ištisas skruzdėlynas tautų tautelių.Tai galėtų būti milžiniška jėga, jei būtų vieninga ideologiniu, tikybiniu ar tautiniu atžvilgiu. Taip nėra, ir tai silpnoji Bolševikijos pusė. Tačiau Stalinas geležine ranka ir kruvinu teroru sugebėjo bei įstengė gana stipriai sucementuoti tą įvairialytę masę ir suteikti jai monolito išvaizdą. Ne dyvai: puikiai suorganizuota, vieninga, fanatiškai tikinti savo idėjomis bolševikų partija, nevengianti jokių priemonių savo idealams įvykdyti. O ji turi keletą milijonų narių ir kiek tik nori ginklų, milijoninę ginkluotą fanatišką slaptąją policiją, na, ir labai didelę gerai išmankštintą ir neblogai apginkluotą patriotinę armiją, kurioj komunistinę dvasią stropiai puoselėja daugybė vadinamųjų politrukų, Su tokia jėga bolše-

vikų vadai gali stipriai laikyti savo rankose tą didžiulę Rusijos masę.

Kare su nacionalsocialistine Vokietija prieš šią kausis trys milžiniški elementai: bolševikų milijonai, pravoslavų keletas dešimtų milijonų ir rusų kaip rusų apie šimtą milijonų, nebent tie nacionalsocialistiniai politikai pasirodytų esą tikrai genialūs politikai bei diplomatai ir sugebėtų nuoširdžiais pažadais bei faktinėm nuolaidom rimtai patraukt į savo pusę vieną ar du iš anų trijų milžiniškų elementų: bolševikų, pravoslavų ir rusų patriotų, sąmoningų ar vien jausminių.

Patraukti į savo pusę bolševikinį elementą Jūs nei norėtumėt, nei įstengtumėt: bolševikai ne tokie naivūs, kad duotųs dukart apgaunami. Jiems dabar tėra viena išeitis: ar nugalėt, ar žūt.

Juos nugalėt, net vokiečiams, bus nelengva: rusas yra gabus, apsukrus, sumanus. Jis greit iš kitų išmoksta, prisitaiko, ima kurti, net ir geriau už patį mokytoją. Jis drąsus, atkaklus, kovingas, nebijąs net mirt už savo įsitikinimus ir tautą (Rus Matuška), sugebąs suorganizuot pogrindį, pult iš pasalų, ryžtingas, net žiaurus. Bet šiaip jau, kaip žmogus, jis turi gerą širdį, linkęs pasigailėt, padėt, net susibičiuliaut. Net bolševikiškai nudažytas, jis pasilieka pirmiausia rusas, patriotas, imperialistas - užkariautojas, svajojąs sujungt su Rusija Matuška pirmiausia visus slavus Vakarų Europoj, o ir kaip Bizantijos imperijos paveldėtojai

(trečioji Roma, Ortodoksijos centras bei globėja, dargi Bosforą, Dardanelus, Konstantinopolį su Palestina, Graikija, dalim Mažosios Azijos, na, o jei Dievulis duos, tai ir dar daugiau buvusios Bizantijos imperijos dalių).

Kaip tą milžinišką rusišką - slavišką elementą padaryt sau palankesnį, net įtraukt į savo sferą toj didžiulėj kovoj prieš Bolševizmą? Tas pat, mutatis mutandis, sakytina ir apie vietines religijas.

Man rodos, jog vienintelis tam kelias yra, užėmus kurią Bolševikijos dalį, tuoj nuoširdžiai paskelbti, jog vietinei tautinei teritorijai suteikiama teisė tuoj pat suorganizuot savo nepriklausomą demokratinę valstybę, visai laisvą, vien karo metu, susitarus, kiek aprėžti karo būtiniems reikalams tąją laisvę. Tai pat pritaikyt ir religinėms grupėms bei jų bažnyčioms.

Ypač svarbu duoti suprasti visai Rusijai, kad, nugalėjus bolševizmą, jau iš anksto jai pažadama nuoširdi parama suorganizuoti savo laisvą, nepriklausomą, demokratinę valstybę su visomis gražiomis demokratinėmis visiems lygiomis teisėmis.

Žinoma, bus sunki problema, labai skaudi rusams patriotams, kad tektų išsižadėti daug jų užgrobtų teritorijų. Bet tai politikų reikalas: jie turės tą problemą išspręsti taip, kad sprendimas nebūtų rusams visai nepriimtinas nei perdaug skaudus.

Tačiau tai kiek tolėlesnės ateities klausi-

mas. O šiuo momentu ar leisti išlaisvintoms tautoms tautelėms imti organizuoti savas ginkluotas jėgas? O kas bus, jei Vokietija karą praras?.. Tad tą klausimą reiktų labai atsargiai spręsti! Ypač kad kiekvienu atveju tokios armijėlės, progai pasitaikius, gali atkreipti savo jėgas prieš vokiečius. Na, bet jūsų mandragalviai ir patys tai visa žino. O aš tik tiek pareikšiu: Lietuva privalo ginkluotos jėgos, ir toji jėga bus neutrali, nebent tatai patys vokiečiai ją prieš save išprovokuotų.

Galų gale ponas Muelleris pasidomėjo mano nuomone apie patį karą vokiečių su rusais: kokios vokiečiams perspektyvos laimėti tą karą?

Opus klausimas! Kaip čia žmogus paabejosi apie vokiečių ginklo laimėjimą? Juk jie jau pusę Europos taip greitai ir lengvai užkariavo! Tačiau, kai jau pradėjau, reikia ir užraukti. Blogiau gal nebebus. Betgi ir tas SS vyras man atrodo vertas bent šiokio tokio pasitikėjimo. Tad glostomai išdrošiu visą tiesą, kaip aš ją matau:

— Gerai, pone Įgaliotini mūsų bažnytiniams reikalams. Prašėte, kad būčiau atviras ir nebaiminčiaus. Pasistengsiu, nors šiokiais laikais tai nėra lengva. Tad vien keletą šaukštelių medaus tedėsiu į statinę deguto. Bet Jūs lengvai nuo vieną antro atskirsit.

Rusų valstybė labai plati, ir rusų ten pilna, lyg skruzdėlių skruzdėlyne: nei tos žemės neįmanoma apžioti, nei tų maskolių išnaikinti,

nei kažkur persodint, nei į tą rusų grikių košę įmaišyti tiek savo vokiškų manų kruopų, kad jie anuos grikius persvertų.

Tolesnėj ir artesnėj praeity šaunūs užkariautojai bandė rusus įmanomai nugalėt, kaip štai mongolų chanai ar lietuvių kunigaikščiai, ar švedų Karolis XII, ar prancūzų Napoleonas I, ar vokiečių Vilhelmas II. Tiesa, mongolai išlaikė rusus savo kietoj valdžioj su viršum šimtą penkiasdešimt metų, suteikę jiems gana plačią politinę, religinę, kultūrinę, ekonominę autonomiją. Gana anksti mūsų kunigaikščiai ėmė gabalais atiminėti iš mongolų Rusijos dalis ir gana trumpu laiku išstūmė totorius iš bene pusės europinės Rusijos ir valdė tas teritorijas tvirta ir kieta ranka apie penkis šimtus metų, įjungę jas į Did. Lietuvos kunigaikštijos kūną. Tiesa, gangreit mes ėmėm užleidinėt jas po kita kitos Lenkijai, o vėliau ir Rusijai (jos spaudžiami). Betgi dar ilgai didelius plotus valdėm, daug ilgiau nei mongolai. O vis tiek galų gale turėjom viską užleisti rusams draug net su savo tikrąja tėvyne.

Tačiau, kaip matome, nei mongolai, nei lietuviai neįstengėme visam išlaikyti Rusijos neigi jos suvirškinti, o galop ir patys patekom į rusų vergovę.

Kaip žinom, bandė Rusiją paglemžt ir valdyt dideli užkariautojai ar šiaipjau galingi valdovai — Karolis XII, Napoleonas, Vilhelmas II. Karolis su Napoleonu visai prakišo, o Vil-

helmas, nors pradžioj rusus ir nugalėjo, bet galutinai prakišo lošimą Vakaruose.

Visi žinom, kad anų laikų vokiečių armija buvo puiki, jos vadai geri, daugis ir labai geri, o vyriausiasis vadovas kaizeris ne į užpakalį spiriamas. Manau, kad dabartinė jūsų armija yra ne blogesnė, generolai, imant vidutiniškai, puikūs, vyriausiasis vadas, Fuehreris, už Vilhelmą II šaunesnis. Šiuo atžvilgiu Jūs turėtumėt karą su Rusais laimėti. Bet čia esama ir kitų atžvilgių: begaliniai Rusijos plotai, kelių stoka, o esamųjų blogumas, frontų ilgumas, didelis armijų aprūpinimo maistu, ginklais ir kitais reikmenimis sunkumas. Tiesa, jūsų armijos dalys yra motorizuotos, betgi... betgi ir pėstininkų yra daug. Tiesa, per kelias dienas Jūs pasiekėte rytinės Lietuvos ribas, kai Kaizerio armijos tai padarė tik per dvejus su viršum metus. Bet čia yra ne vienas bet. Paminėkim bent vieną kitą: žmonių ištekliai darbui ir kovai; žiemos šalčiai; rudens ir pavasario kelių pabiurimas; atsitraukimas krašto gilumon rusams palengvina susisiekimą su armijom ir jų aprūpinimą; kaskart lengvesnis partizaninis karas vokiečių armijų užpakaly. O ta teritorijos neaprėpiama platuma!..

Tik įsivaizduokim: sakysim, jūs visur prasilaužėt pro bolševikų liniją, einančią nuo Mintaujos per Šiaulius, Kauną, Gardiną, Liet. Brastą, Lvovą į Rumuniją. Jau priėjote kitą liniją: Daugavpilį, rytinius Lietuvos ežerus, Baranovičius, Pinską, Rovną, Černovičius, Ru-

muniją. Spėjame, kad netrukus prieisit naują liniją — Polock, Minsk, Pripiat upė, Žitomir, Vinnica, Balta, Bendery, Dniestro upė, Juodoji jūra. Eisite toliau. Rasite Vitebską prie Dauguvos, Oršą prie Dniepro, Mogilevą, toliau į Pietus Kijevą, Umanę, Pietų Bugo upę, ta upe žemyn Nikolajevą ir Juodąją jūrą.

Čia dar toli gražu ne kelio galas. Prieisitę senąjį atšiaurųjį Smolenską prie Dniepro upės. Žemyn į pietus Sož upė, Starodub, Desnos upė, Seymo upė, Poltava prie Vorlos, vėl didysis Dniepras, o prie jo Dnieprodzieržinsk ir Zaparožje, o paskui Marijupol prie Azovo jūrelės.

O ten toliau į Rytus — toji Maskva, apie kurią svajote svajojat. Ji viešpatniai sėdi prie savo Maskvos upės, prie tos linijos, kur eina nuo didžiosios Volgos upės, Okos upe, o žemyn — tykiojo Dono vaga, su Tulos miestu, su Voronežu, tolyn į Pietus, per svarbųjį Doneco baseiną, į Rostovą prie Azovo jūrelės, kur įteka Donas.

Tur būt, jūsų šaunios armijos prasiverš ir pro tą liniją. Bet kas toliau? Juk prieš akis turės naują liniją — Uralo kalnus, Uralo upę, Kaspijos jūrą ir Kaukazo kalnus. O armija bus nutolusi nuo savo krašto tarp dviejų ir trijų tūkstančių kilometrų, bus turėjusi sunkių nuostolių, vargingai beaprūpinama būtinais gyvenimui bei karui reikmenimis, o užpakaly priešingos tautos ir partizanų didmarės. O anapus tos paskutinės linijos didžiausi Sibiro

plotai, apie septynis tūkstančius penkis šimtus kilometrų puslaukinių ar visai laukinių žemių. Bepigu buvo Prancūzijoj: prirėmei jų kariuomenę prie Atlanto ar Šiaurjūrės, ir baigta. O čia? Tie neaprėpiami toliai!..

Muelleris susimąstęs tyli. Tad aš klausiu: Taigi kaip matote, ar greit nugalėsit bolševikus? - Muelleris vis tyli. Tad aš noriu jam padėti ir veidmainiaudamas sakau:

— Tur būt, per kokias šešias savaites?

Muelleris svyruodamas negriežtai atsakė:

— Taip... gal per šešias savaites. Ačiū už atvirumą. Jūsų suteiktąsias žinias pasiųsiu į Berlyną. Bet ar jie ten paisys? Lengvai sutriuškinę stipriausias Europos militarines jėgas, jie dabar manosi taip pat visa lengvai pasiekti. Na, bet man jau reikia eiti. Tad Lebewohl.

Ir tas rimtas, lieknas, beveik elegantiškas vyras išėjo.

Daugiau su juo niekuomet nebesimatėm. Matyt, aš jam nebebuvau reikalingas. O aš tyčia nebebandžiau jo susitikti: gali sugrįžt bolševikai!

Kol naciai dar valdė Lietuvą, iš saviškių nemaža gero apie tą vyrą girdėjau. Jis buvo labai glaudžiai susibičiuliavęs su tuometiniu mūsų kun. seminarijos rektorium aa. kunigu dr. Pranu Petraičiu, saleziečiu, ir, šiam užtariant, stengęsis, kiek galėdamas, padėt seminarijai ir apskritai lietuviams, ypač kunigams.

Kur tas padorus vyras dabar? Greičiausiai Anapus. Tur būt, rusai ar lenkai jį sučiupo ir sušaudė ar pakorė.

DAR APIE VIENĄ KITĄ VOKIETĮ

Okupacijos metu, kaip esu jau sakęs, stengiaus neturėt santykių su vokiečiais. Tačiau kartais tekdavo ir nenorom susitikti.

Štai kad ir su jau minėtuoju Alfonsu Scholzu. Su juo pasižinau 1929 metais, kai likau paskirtas kapelionu į Kauno Meno Mokyklą. Jau žinote, kad anas Alfonsas mokė ten vokiečių kalbos būsimuosius mūsų menininkus. Kaip jis pateko į Gestapo ir su vokiečių armija karo metu atvyko į Lietuvą, liko nacių paskirtas komisaru religiniams reikalams ir greit iš to posto pašalintas, irgi jau žinote. Tad čia trumpai sumegsiu jo gyvenimo siūlą su tolesniais įvykiais.

Kaip buvusį Meno Mokyklos draugą, jis mane ar ne dukart aplankė, kada gyvenau pas Paplauskus - Ramūnus. Vienas iš tų kartų kuo nepasibaigė man gana karčiai. Atėjo Scholzas draug su tėvu jėzuitu Fulstu.Vaišinga šeimininkė kuo įmanydama mus vaišino. Scholzas jau buvo pamėgęs baltakę ir raudonakę ir kitokias akes. Tad gana greitai pajuto tuokartinės akės galią ir ėmė netaktingai flirtuoti su šeimininke, kuri tokio elgesio nekentė, bet iš mandagumo dar griežtai nereagavo. Tad aš neiškentęs, kaip senas kunigas, piktai tariau akiplėšai:

— Liaukitės! Argi Jums ne gėda, Jūs, Toelpel!

O tas Toelpel reiškia kerėplą, kvailį ir ki-

ta panašu. Priėmėjas gali laisvai pasirinkti, ką tinkamas. Scholzas pasirinko tiksliai, ką lietuviškai reikšdavo balvonas - kvailas kerėpla. Ir įsižeidė be vieno galo. Ir kad ims siusti! Tik žiūriu, ar neteks man kokios tragedijos išgyvent. Ir bandau jį malšint: girdi, juk aš ne vokietis, ir jų kalba man gana svetima, ir visų niuansų neatskiriu. Tad neįsižeiskit ir nepykit! Ir atsiprašau kuo gražiausiai! O jei norit, tai ir pabauskit atitinkamai (tik ne per piktai!). Bet mano vokietukas vis dar nenori ar negali apsimalšinti.

Čia įsikišo tėvas Fulstas: girdi, nesiautėk, vyruži! Juk iš tikro čia pasirodei, kaip tikras Toelpel!

Matyt, Fulsto žodis ir Scholzui daug svėrė: jis gangreit išdūko, lyg pripūsta pūslė, kieno nors pradurta. Taip tatai pobūvėlis pasibaigė žmoniškai, o ir man pačiam nesusidarė negeistinų pasėkų. Netgi pasilikom geri pažįstami. Nors buvome vienkart Meno Mokyklos mokytojai, bet nūn draugais nebegalėjom būti, kadangi tarp mudviejų skirtumas pasidarė per didelis.

Scholzas dar mane aplankė bene vieną dar kartą pas Paplauskus, o man jau apsigyvenus seminarijoj, berods, vieną kartą seminarijoj. Apie politiką nebekalbėjom. Tik aną sykį seminarijoj ryžaus prakalbint jį apie tą nelemtąją nacinę žydų politiką. Buvom tiek prisiklausę apie nacių žiaurumus, jog panorau iš mūsų to naciuko gyvų lūpų sužinot, dėl ko na-

cių valdžia laikosi tokios žiaurios politikos žydų atžvilgiu. Argi jums ne gėda būt tokiems žiauriems? Juk tai sopulingai priešinga senovinei garbingai, visų priimtai krikščioniškai etikai! — Nacių etika nebe krikščioniška, o sava, — paaiškina Alfonsas. O aš vėl: Betgi toji nacių etika aiškiai nehumaniška! — O Alfonsas man šitaip: Ta etika kaip tik humaniška: būtinąją operaciją atlieka greit, trumpai, tiksliai, ir sopuliams, pasipriešinimams, kovoms galas! — O aš vis dar priešinuos: Bet kuo gi kalti vien žydai? — Mano nacis ir į tai beturįs gatavą atsaką: Žinoma, kalti ne vien žydai. Bet žydai, kaip visuma, nepalyginamai kalti: tik atsiminkim religinį indiferentizmą, ateizmą, komunizmą, socializmą, pornografiją ir šiaipjau nemoralumą literatūroj, teatre, filme, laikraščiuose ir tt. Visur žydai, savo finansų palaikomi, per savo milžinišką presą, per radiją ir kitas komunikacijos priemones tuos izmus ar sukūrė ir vadovauja, ar bent masiškai palaiko. Ir taip bus ir ateity, kol bus žydų bei jų gigantinės įtakos visose srityse. Tad nacių partija ir padarė besiprašomą išvadą.

Čia mudu ilgokai pasitampėm, nusitvėrę už virvagalio galų, kaip vaikėzai. Be rezultatų. Pasilikome abu prie savo nuomonės: aš, kaip senas dar nesvyravęs katalikas; jis gal dūšioj ir svyruojąs, nes iš geros katalikų šeimos kilęs ir pats buvęs geras katalikas.

Senojoj Daukanto (o gal Maironio?) gatvėj, dešinėj pusėj, einant iš senamiesčio į Įgu-

los bažnyčią, jau prieš pirmąjį Pasaulinį karą puikavosi nedidelė, grakšti, net liuksusinė vila, švelniai gelsvai nudažyta, su meniškai išraityta geležine tvorele bei varteliais. Ji, tur būt, buvo kurio nors pramonininko ar šiaipjau turtingo asmens nuosavybė.

Sykį Scholzas pakvietė mane ir dar ką mūsiškių pažiūrėti, kur jis gyvenąs savotiškai poniškai. Patenkintas, regimai didžiuojas. Pavaišino. Taip, tai okupanto likimas. Kai mūsų inteligentai turėjo danginėtis iš menkų butų į dar menkesnius, nacis štai kokį butą gavęs! Ir gyvena dideliame bute vienas. Tik po kiek laiko pasigyrė turįs jau žmoną, net ir kūdikį. Pakvietė vėl mus kelis pasigėrėti jo laimuže. Žmona bene sulenkėjusi kaunietė lietuvaitė katalikė. Aukštoka, kūninga, riesta nosim blondinė. Kūdikis kaip kūdikis, negražus, tik gražiai aptaisytas.

Po kokių dešimt metų, kai jau buvau Amerikoj, sužinojau, kad buvęs didokas nacių kupstas Lietuvoj, gyvenęs turtuolio viloj, gavęs iš nacių dovanų dailų namuką su sklypu pakelėj iš Kauno į Raudondvarį, rimtai sargaliojąs, o dar vėliau — suparalyžuotas gulįs kažkurioj Vokietijos sanatorijoj. Jį globojanti nauja žmona vokietė. O kur dingo ana pirmoji kūningoji kaunietė su vaikučiu?

Atleiskite: dar pora smulkmenėlių apie tą dr. Scholzą.

Jam tekdavo eiti ir grynai policines pareigas. Sakysim, kada buvo suimti ir į Štutthofą

išvežti, tarp kitų, Vladas Jurgutis, Mečys Mackevičius ir Stasys Yla, Scholzui teko suimti šitą pastarąjį. Kun. prof. Yla, kada naciai okupavo Lietuvą, grįžo iš Berlyno į Kauną, tuoj įsijungė į griežtą opoziciją prieš okupantus. Eidamas aa. kun. Lipnickio - Lipniūno pėdomis, kurias šis įspaudė Vilniuj pirmame bolševikmety, kun. Yla ėmė sakyti pamokslus Įgulos bažnyčioj, aiškiai nukreiptus prieš nacius. Žmonės stebėdavos jo drąsa. Bobelės, grįžusios po tų pamokslų, stebėdamosios sakydavo: Ar vokiečiai dar jo neareštavo?! Galop areštavo. Sužinojau, kad tą suėmimo aktą bei kratą atlikęs kaip tik Scholzas.

Sutikęs šį gatvėj, išreiškiau jam savo pasipiktinimą be ceremonijų. Kaip jūs galite suiminėti mūsų vertingus, niekuo nenusikaltusius vyrus? Juk tai neteisinga ir žiauru!

Scholzas nelinksmai, mažne liūdnai bei rimtai man atsakė: Gaila, kad tai turėjo įvykti. Jūs, lietuviai, tartum visai pamiršote, kad dabar sunkaus bei pavojingo karo metas, ir pradėjote be atodairos bei viešai pulti mūsų politiką bei taktiką, kas stipriai demoralizuoja čionykštį užnugarį. Tad verste verčiate jums priminti, kad čia dar tebėra okupacinis režimas, ir norom nenorom areštuoti tam tikrą jūsų įžymiųjų vyrų kiekį, kur labiau ar mažiau žodžiu bei veikla nusikaltę karo meto tvarkai. Gal tai sutramdys antivokietinį bruzdesį. O kas dėl kun. prof. Ylos, aš jį vertinu bei gerbiu. Bet turėjau įsakymą jį suimti. O kad

tas aktas nebūtų jam labai baugus ir skaudus, ryžaus pats tai atlikti ir padariau tai kiek galima švelniau.

Po daugel metų, kada prof. kun. Stasys Yla buvo jau čia, Amerikoj, ir aš jį čia susitikau, nepamiršau paklausti, ar Scholzas, jį areštuodamas, taip jį traktavęs, prof. Yla paliudijo, jog iš tikrųjų taip: ir kratą atlikęs labai paviršutiniškai (o būtų, girdi, galėjęs šį tą surasti!), ir elgęsis visai padoriai.

Dar viena pareigėlė, kurią dr. Alfonsas okupuotoje Lietuvoje ėjo, tai cenzoriaus funkcija.

Bene 1943 metais Antano Kniūkštos „Sakalo" bendrovė išleido mano parašytą romaną „Rytmečio žygiai", perėjusį per vokiečių nacių cenzūrą, o tas cenzorius buvo kaip tik dr. Alfons Scholz. Mat, jis mokėjo šiek tiek lietuviškai. Susitikęs jis man pasididžiavo: girdi, kaip tik jis praleidęs per okupacinę cenzūrą mano veikalą. Ir gana atvirai pareiškė nekaip tevertinąs tą kūrinį: nedidžio masto esąs tas veikalas!.. Na, žinoma! Naciai mėgo plačių užsimojimų, aukštų idėjų, valdoviško ryžto, galiūno antžmogio tipo, galybę liaupsinančius veikalus. O čia — vien paprasto jaunuolio vystymosi pradžia vaizduojama. Kaip tai galėtų užimponuoti Nietzschės - Hitlerio antžmogius nacius?

Na, dar trumpai apie vieną nacių žymesnį paukštį, su kuriuo teko akis į akį susitikti.

Antanas Kniūkšta vieną kartą sutikęs pata-

rė man nueit pas nacių atsiųstą spaudos bei spaustuvių reikalams atstovą: esąs mandagus, beveik malonus vyras, tikras inteligentas, vienas žymiųjų Leipzigo leidyklų tūzas. O juk mes, buvę š. Kazimiero leidyklos bei spaustuvės atstovai, nors bolševikų ir atstatytieji, privalome bandyt atgauti tos draugijos nuosavybę, ypač „Šviesos“ spaustuvę, kuri iš dalies priklausė ir metropolitui Juozui Skvireckui, nes jis buvo draugijai paskolinęs apie aštuonias dešimtis tūkstančių litų (po hipoteka).

Nuėjau. Neteko ilgai laukti. Be ceremonijų, labai mandagiai priėmė. To nedidelio kambario viešpatėlis besąs irgi nedidelis neuniformuotas pasaulietis, dailiai apsirėdęs, grakščiom manierom. Maloniai paprašė sėstis šalia savo rašomojo ir lygiai maloniai pasidomėjo, kuriuo reikalu aš pas jį apsilankęs. Aš dar maloniau pasiaiškinau: girdi, prieš bolševikams per prievartą mus okupuojant, Kaune buvo tokia š. Kazimiero draugija, veikusi visoj Lietuvoj. Ji buvusi gerų lietuviškų knygų bei laikraščių leidėja bei skleidėja. Atėję bolševikai ją tuoj paglemžė į savo rankas. Dabar, kai nacionalsocialistinė Vokietija bolševikus iš Lietuvos išvarė, esame tikri, kad Vokietija atitaisys aną Kazimiero draugijai padarytąją skriaudą — grąžins jai jos teisėtą turtą — rūmus, spaustuvę, išleistąsias knygas, knygynus ir tt. Kalbamajai draugijai itin esą svarbu, kad jai būtų grąžinta spaustuvė, kadangi draugija, ant jos kaip užstato, yra gavusi paskolą iš

visų mūsų gerbiamo arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko, kurią paskolą draugija laiko savo garbės pareigą arkivyskupui grąžinti. Tad prašome Jus tuo reikalu mums padėti, būtent, grąžinti mums draugijos nuosavybę ir tuo atitaisyti komunistinės valdžios padarytąją mums skriaudą.

Ponas mane išklausė ramiai, rimtai ir maloniai, kaip mandagus katinėlis, ir švelniai tarė maždaug šitokį žodį: Taip, suprantu Jus, užjaučiu ir visa širdim norėčiau padėti Jums atgauti draugijos nuosavybę. Tik, deja, nesu įgaliotas tokioms problemoms galutinai spręsti. Čia yra įpainiota aukštesnioji politika. Teks palaukti, iki baigsis karas. Tuokart taikos derybose liks išspręsti panašūs klausimai, kas kam priklausė ir turės priklausyti. Tad kantrybės. O kol kas — miela man buvo pasižinti su Jumis, ir norėčiau tas pažinias palaikyti. Tad kuria nors proga manau pas Jus apsilankyti.

Tačiau jo apsilankymo nesusilaukiau, o ir neką tenorėjau. Betgi gal jis ir apsilankė, tik manęs atsitiktinai nerado.

KAUNIŠKIAI ŽYDAI PO NACIŲ JUNGU

Kada 1941 metais naciai įsitvirtino Kaune, jie pasiskubino iki rugpiūčio 15 d. sukišti visus Kauno žydus į getą, sudarytą jiems Vilijampolėj. Įsakė žydams nešioti geltonas Salia-

mono žvaigždes ant išviršinių drabužių kairėj viršum širdies iš priešakio, o iš užpakalio — irgi kairėj, žemiau peties, ant menties. Uždraudė žydams vaikščioti šaligatviais, o vien tik gatvių viduriu. Ėmė juos iš geto varinėti pėsčius kažinkur į darbus ir grupėm išvežinėti juos iš Kauno šalin į kažkokius ten darbus, o žmonių tarpe greit pasklido gandai, kad žydus ten išveža nužudyti. Vėliau daugiur pasirodė tai esanti tiesa. Ir iš viso kaskart daugiau ėmė sklisti gandų apie masines žydų žudynes, ypač pagarsėjusiose tokių žudynių stovyklose.

Girdint, regint, galvojant apie tokius dalykus, žmogui širdį suspausdavo. Ar tai 20 amžius? Ar tai vyksta Europoj? Ar tai daro didelė garbiosios vokiečių tautos dalis? Nejaugi jiems ne gėda, neskaudu?! O kas būtų, jei kuomet kas nors jiems tai pat imtų daryti?.. Dievas yra kantrus, bet nemaršus!

Mano santykiai su žydais per visą gyvenimą buvo geri, o su kai kuriais jų tautybės asmenimis net šilti, gal bičiuliški. Mano gimtojo miestelio gyventojų daugumas, net didelis daugumas buvo žydai, tad nuo mažens teko su kaimynais žydukais vaikiškus žaidimus žaisti, drauge į jų sinagogą nueiti, o užu sinagogos mūrų jų vedybų apeigas stebėti. Palangos progimnazijoj ir Liepojos gimnazijoj, ypač šioj, kur žydų mokinių būta gana daug, mūsų su jais pažinios, nors neglaudžios, buvo džentelmeniškai korektiškos. Dvasiškose mokyklose, mokydamies krikščioniškos dorovės moks-

lo, įpratome žiūrėt į žydus, kaip į visai lygius sau žmones, o religijos srity — kaip ir į giminės. Tad įpratau, kaip kunigas, Telšiuose, Kaune ir kitur į žydus palankiai žiūrėt ir traktuot, ir tai nesudarydavo sunkumo.

Taip buvo iki pirmojo Pasaulinio karo. Atėjo komunistų revoliucija. Gyvenau tremtiniu Smolenske, netol Maskvos. Iš visų pusių teko girdėti ir laikraščiuose skaityti, jog žydai gausiai prisidėjo prie komunizmo pergalės ir kovoj su antikomunistais pasižymėjo žiaurumu. Paskiau teko skaityti jėzuito tėvo Muckermano rašinį apie savo patyrimus su bolševikais Vilniuje bei Smolenske. Ir jis patvirtina, kad rusai čekistai, gepeuistai, emvedistai nebuvę tokie žiaurūs, kaip kitataučiai, ypač kiniečiai, latviai ir žydai. Žinoma, gerai žinojau, jog ne visi žydai buvo komunistai, toli gražu. O ir ne visi žydai komunistai buvo tokie žiaurūs. Pagaliau irgi žinojau, tokiais laikais daug perdedama, daug tiesiog iš piršto išlaužiama. Na, o juk tai — revoliucija, o revoliucijų metu visur daug kančios ir kraujo išliejama, daug gyvybių pareikalaujama. Tad nelabai giliai į mintį bei širdį dėdavaus tuos siautėjimus. Tai atrodė visai mūsų lyg neliečią.

Užtat, kai baigės aplinkui karai ir Tėvynėj įsigalėjo taika bei ramybė, o žydai gavo ne vien lygias pilietines teises su lietuviais mūsų demokratiškoje respublikoje, netgi tam tikras autonomijos privilegijas — ministeriją žydų reikalams, atstovybę seime, mokyklas, visišką

religinę bei kultūrinę laisvę, — aš nuoširdžiai džiaugiaus, sveikinau žydus, raginau nesigėdyti savo tautybės, mylėti, kultyvuoti ir vartoti senąją hebrajų kalbą, liautis kalbėjus rusiškai, verčiau jau laikytis savo jiddiš, puoselėt savo spaudą, emigruoti, kas tik galėdamas, į Palestiną ir organizuoti savo valstybę. Mat, anuomet aš sau vaizdavaus, jog Palestina esanti terra nullius, iš turkų atimta ir niekam tuo tarpu nepriklausanti, kol kas apgyventa iš dalies žydų su pabira priemaiša įvairių kitų tautelių nuotrupų, dar užtektinai nesusipratusių tautiškai nei valstybiškai. Arabų klausimas anuomet dar nebuvo iškilęs pasaulio sąmonėj. Arabai? Kame jie ten? Beje, Arabijos pusiausaly. O kame daugiau? Anuomet Egipto, Libijos, Tuniso, Alžyro, Maroko žmonės nelaikė arabų kraštais. Juk jie priklausė įvairioms didžiosioms valstybėms, ir gana. Tad savo laiku Britanijos Balfouro pažadas sionistams duot jiems Palestiną kurti ten žydų valstybei visiems atrodė priimtinas, tad ir man. Tad ir nekilo man klausimas, ar teisėtai bei teisingai išspręstas Palestinos priklausomumo klausimas. Juk didelis daugumas tenykščių gyventojų yra arabai, kur ten gyvena jau tūkstantį tris šimtus metų, tad jų valios reikėjo atsiklausti, nes Palestina jau priklauso jiems.

Vadinas, tarp pirmojo ir antrojo karo turėjau nemažų simpatijų žydams ir gražų būrelį gerų pažįstamų žydų tarpe, net du tikrus bičiulius. Ir mane ima didelė pagunda tuos ma-

no kauniškius žydus bent trumpai čia paminėti. Gal ne vienam ir skaitytojų tie asmens nebus svetimi.

Ta gatvelė, kur susispaudus tiesias tarp š. Trejybės mūrų ir Kazimiero draugijos sienų, vadinos Jakšto gatvė. Kiek tolėliau nuo Jakšto gatvės, kairėj, yra Žydų ligoninė. Ji neįmantri, bet buvo gerai sutvarkyta ir naudinga, kaip sakė visuomenės balsai. Vienas iš jos gydytojų, žydų tautybės, aukštas, gana lieknas, tamsiu veidu, mandagus ir rimtas, vadinos bene dr. Braun, atsidėjęs ir sąžiningas. Kažkaip mudu pasižinom ir visuomet, kai susitikdavom, mandagiai pasisveikindavom. — Susirgo mano sesers Vojevodskienės sūnus Vladas, šeštos klasės gimnazistas, susirgo sunkiai. Su jo broliu, prokuroru Edvardu Vojevodskiu, sutarėm įtaisyti ligonį į tą žydų ligoninę: gera ligonių priežiūra ir arti nuo manęs. Paprašiau mano aną pažįstamąjį daktarą. Priėmė. Besąs pilvo tifas, o po kurio laiko išsivystė dar plaučių uždegimas, vadinas, didis pavojus gyvybei. Tad paprašiau aną bičiulį žydą, kad leistų paprašyti profesorių Kaz. Buinevičių pasitarti. Daktaras mielai sutiko. Tad atsivedžiau į ligoninę Buinevičių, kurs gyveno čia pat užu Kazimiero draugijos namų sienos, vadinas, visai visai arti tos ligoninės. Profesorius su daktaru priėjo prie ligonio, paklausinėjo daktarą trumpai, kokia liga ir ką jis darąs šioj bėdoj. Daktaras trumpai papasakojo. Profesorius pilnai sutiko bei pagyrė ir, berods, visai netyręs ligo-

nio, išėjo. Aš, jį lydėdamas, paklausiau, kiek honoraro turiu jam įteikti. Buinevičius švelniai, lyg niekur nieko, atsakė: šimtą litų. Aš stebte nustebau. Juk tai beveik pusė mano mėnesinės Kazimiere algos! Bet ką veiksi! Profesorius geriau žino. Tad išsitraukiau piniginę ir išklosčiau profesoriui šimtą litų. Anais laikais tai buvo apie 20 dolerių. O už tą sumą Lietuvoj buvo galima šį tą nusipirkti.

Mano Vladukas ramiai ir maldingai, visai sąmoningai mirė. Paskutines apeigas jam suteikė jo kapelionas J. Dabrila, kankinys, bolševikų labai žiauriai nužudytas 1941. VI.22 draug su kunigais Jonu Petrika ir V. Balsiu. Už ligoninę užmokėjau nebrangiai.

Einant nuo Kazimiero draugijos Katedros linkui, priešpriešais mažesniųjų jos vartų, laisvos Lietuvos laikais ilgus metus veikė vaistinė. Jos savininkas buvo vienas nebejaunas, nedidelis, labai kuklus, pražilęs izraelitas, nedrąsiai mirkčiojąs, mandagiai paslaugus. Padėdavo duktė, tur būt, studijavus V. D. universitete mediciną, ypačiai gal farmakologiją. Toji jau nemirkčiojo nedrąsiai, o mandagi bei paslaugi buvo, kiek būtina. Su klijentais nesimirkčiojo, nes į juos neką ir težiūrėdavo. Pagaliau ir laiko tam neturėjo. O mudu su tėveliu tai po truputį pasimirkčiodavom, nors netyčiom nei nejučiom. O kas kita ir buvo daryti? Juk užeidavau dažnai įvairių smulkmenų prisipirkti, kur taiso (ar griauna) sveikatėlę. Taigi, seniai ir gerai susipažinome, ir būtų buvę

daug apie ką pasikalbėti. Tik bėda: lietuviškai jis nieką nemokėjo, o aš žydiškai dar mažiau; rusiškai, lenkiškai ar vokiškai jam Lietuvoj su lietuviu kalbėtis lyg ir nepritiko, tad daugiausia su viens antru bičiuliškai pasišypsodavom bei maloniai pasimirkčiodavom. Ir įsigijau įspūdį: tai geras ir malonus žmogus. O gal ir jis panašų įspūdį apie mane įsigijo. Noriu tikėtis.

Dabar eisim aukštyn, naujamiesčio linkui. Kairėj gatvės pusėj, ar prieš prieinant prezidentūrą, ar tarp šios ir Laisvės alėjos, buvo geležinių prekių urmo krautuvė su sandėliais. Ten pastoviai ir tvirtai sėdėjo sultingas, apskritutis, neaukštas vyras, bene rudu veidu ir rudplaukis. Vadinos jis Gutman'as. O besąs gargždiškis, kaip ir aš. Skirtumas vien tas, kad jis gyvenime pralobo, o ir lašinių svorio įsigijo, o aš pasilikau plikas kaip tilvikas ir laibas kaip šakalys. Bet, mat, abu gargždiškiai. Tad „toks tokį pažino ir bičiuliu pavadino". Bičiulystė ne bičiulystė, o mielos pažinios, tik jau gana platoniškos ir, taip sakant, muziejinės. Kiek šnekai temų apie Gargždų gėrybes bei grožybes ir apie visos Lietuvėlės plačias galimybes žmogui tarpti bei plisti į plotį bei svorį. Ir štai aš raginu tą Gutmaną vieną kartą: Mielasis Gutmanai, esi garbios senos tautos narys ir, žinoma, brangini jos praeitį, dabartį ir ateitį. Dabar štai ji po ilgo ilgo miego atsibunda ir ima kurti savo nepriklausomą valstybę. Nejaugi neprisidėtum ir Tamsta pats? Esi sumanus ir energingas. Ryžkis! Emigruok į Palestiną ir

prisidėk prie Izraelio ugdymo bei stiprinimo!.. O ką mano gargždiškis į tai? Ogi jis visai neherojiškai, o tikrai materialistiškai sugėdino mano izraelitiško patriotizmo entuziazmą šiokiais visai žmoniškais žodžiais: Ogi ko aš kraustyčiaus į Palestiną, kad man čia tikra Palestina! — Ką į tokį pareiškimą būčiau galėjęs atsakyti? Susigėdau, taip sakant, burną užčiaupiau ir gana nejaukiai atsisveikinau.

O dabar, dar neprieidami iki Laisvės alėjos, pereisim į dešiniąją D. Vilniaus gatvės pusę ir apsilankysim pas porą naujų savo pažintų vertingų žydų.

Prieš pat išeinant iš Rotušės aikštės į D. Vilniaus gatvę, kur ta aikštė bėga senais pamūriais Vytauto bažnyčios ir Nemuno link, niūkso sunkus senas dviejų aukštų mūrinis namas. Ten, vis-a-vis Katedros, įsimetęs žinomas popieriaus urmininkas žydas ponas Zeltzer'is, toks kresnas, plačiapetis, neaukštas vyras, didele galva, tamsiu, kietu, lyg kirviu iš skroblo išskaptuotu, veidu. Tas Zeltzeris buvo kito Zeltzerio, inžinieriaus, brolis, abu nepastumdėliai. Ar manasis Zeltzeris buvo turtingesnis už inžinierių, čia nespręsiu. Bet turėjo būti labai pasiturįs, nes per jo rankas plaukė tonų tonos popieriaus ne vien mūsų Kazimiero spaustuvei, o ir daug plačiau. Aš jį tinkamai pažinojau daugiausia per anuos „popierinius" santykius: jis buvo tvarkingas, punktualus, mandagus asmeniniuose santykiuose, nors aišku, kad jautė mus visuomet esant jo skoli-

ninkus, užtat save esant viršesnį už mus šiuo atveju. Bet tai aiškiai pajusti mums neduodavo, tik susitikus mūsų veiduose būdavo lyg rašyte parašyta: jūs esate vieni antriems pageidautini bei naudingi draugužiai - partneriai jūsų reikaluose — jis jūsų teikėjas, o jūs ėmėjai, vadinas, skolininkai, tad jis gali kartais jus skaudžiai spūstelėti. Todėl stenkitės gyvent su juo geruoju! — Panašią miną teko ir man vieną sykį ant veido, kaip kaukę, jo akyse užsidėti: paimti iš p. Zeltzerio šūsnis ar rutulius popieriaus ir prispausti krūvas knygų. Tai nesunkus ir gangreitas darbas. Bet gauti už tas knygas įdėtuosius pinigus tai sunkus uždavinys, ypač Lietuvoj, kur knygom pirktis žmonės nekąą teturėjo pinigo, o jei turėjo, tai tyčia laukdavo, iki leidėjas iš desperacijos paleisdavo savo knygas už pačius niekus. O čia po trijų mėnesių būtinai reikia išpirkti duotus p. Zeltzeriui vekselius. Tokioj padėty vieną kartą turėjau ir aš nusižeminęs eiti, lyg kad pas geradarį viešpatį, pas tą urmininką prašyti malonės, kad pratęstų skolą dar trims mėnesiams. Galit įsivaizduoti, kokia buvo mano ir jo mina: mano, kaip susigėdusio ir nusižeminusio skolininko, ir Zeltzerio, kaip pono skolintojo. Atsimenu, jo veidas buvo gana rūstus bei kietas, o manasis tartum sakyte sakė: būk mums malonus, pasigailėk, pone. Kiek pasiraukęs, ponas urmininkas nusileido. Žinoma, jis nepamiršo, jog Kazimieras yra stambus klijentas. Ir dar: jog Kaune esama ir dar kitų popieriaus urmi-

ninkų. Tačiau p. Zeltzerį gerbiau ir lig šiol vis dar gerai ir palankiai jį prisimenu, kaip išmintingai lankstų partnerį ir dorą vyrą.

Eikim dabar aukštyn ta dešiniąja Vilniaus gatvės puse į miesto centrą. Bene kiek žemiau prezidentų palociaus buvo maža rašomųjų dalykų krautuvėlė su didžiuliu izraelitu savininku Brinneriu, visai neproporcingu patalpai. Buvo tai stambus, bet nestoras, gana harmoningas vyras, amžium keturiasdešimtis, maždaug. Užeidavau į jo krautuvėlę pasirinkti europinių atviručių, nes mėgdavau turėti namie miniatiūrinį muziejėlį pačiam pasižiūrėti ir žmonėm pasiųsti. Visada gaudavau tą patį įspūdį: pajėgus fiziškai ir intelektuališkai vyras, su kuriuo verta pasišnekėti. Vyras, tinkąs būt generolu kokioj armijoj ar vadu politinėse kovose. Vieną kartą jis ir parodė man savo nagiukus, ne tiek skaudžiai, kiek naudingai, nors nenaujai. Kažkaip palietėme šnekoj žydų politinę padėtį Lietuvos respublikoj. Jis man be ceremonijų, net šiurkštokai, iškirto trumpą, bet prasmingą pamokėlę iš politikos mokslų: jūs, lietuviai, politikoj visai nepritytę, tad vaikiškai naivūs, ypač žydų atžvilgiu. Iš pradžių paėmėte išmintingą liniją: davėte Lietuvos žydams visišką religinę - tautinę - kultūrinę autonomiją ir šiaipjau visišką lygybę su kitais piliečiais. Bet toliau ėmėte pamažu tas laisves bei teises atiminėti. Ne taip elgiasi išmintingi politikai: jie savo mažumoms iš pradžių suteikia būtiną minimumą teisių, bet ima toliau to

pyrago teikti po truputį vis daugiau. Gavėjams nežinoma, kada tas palankusis procesas sustos. Taip jiems susidaro regimai pagrįsta graži iliuzija: toj Lietuvoj gera, o gal bus ir dar geriau gyventi!.. Ogi jūs ką padarėte? Gi ėmėte mums padėtį pamažu bloginti, ir susidaro mums įspūdis, jog palengva galim čia susilaukti tikrai blogų laikų... Argi nesuprantate, jog ta blogėjimo įtampa ilgainiui pasidarys mums nebepakenčiama... Ir kas atsitiks? Nejau nepažįstate žydų tautos įtakos politiniame pasauly? Ateis momentas, kad mes paspausim, kur reikiant, mygtukus, ir nepriklausoma Lietuva išnyks iš pasaulio žemėlapio, lyg visai nebuvus!..

Mano tas žydiškasis modernusis Judas Makabėjus net iškaito nuo savo proto bei iškalbos. Ir aš kone iškaitau (tik nuo kitko). Bet susivaldžiau ir tylom išklausiau to memorandumo. O atsisveikindamas atsakiau Makabėjui: Žinom, žinom ir mes. Pats mąsčiau. Suprantam ir patys... Tik kad... politiką diktuoja ne vien protas, o ir visas žmogus.

Bet eikime toliau.. Štai jau Laisvės alėja. Štai Šaričių - Marijonų bažnytėlė bei jų rūmai. Štai teatro sodas, o kiek tolėliau — pirmasis modernesnis, patogesnis bei talpesnis kino teatras. Jo savininkė — vienkart ir senojo kino Triumfo savininkė. Nebyliojo teatro metu tas teatras buvo laikomas madingu, ne dėl patalpos bei įrengimo (kur buvo visai mizernas, kaip ir kitų teatrų), o dėl talentingesnių filmų

parinkimo. Tame Triumfe ir pasižinau su ta savininke, nes ji dažnai sukinėjos aplink kasą bei priemenėj. Stambi (daugiau į plotį), įspūdinga, reprezentacinga žydė, visada mandagi bei maloniai šypsanti, matyt, buvusi gražuolė, plačiu juodom akim veidu, ne tipiškai žydišku. Betkur pastatyta, manding, gėdos izraelitams nedarytų. Tatai ji man vieną kartą ir pasipasakojo, jog statysianti naują didelį modernų kino teatrą su didoka scena, kur galėtų pasirodyti net dramos ansambliai, net koncertų orkestrai ir panašiai. Ir iš tikrųjų, netrukus pradėjo statyti. Ir ištesėjo. Į tą teatrą pasižiūrėję, ėmė statyti naujus, modernius kinus ir kiti biznieriai. Ir prieš pat antrąjį pasaulinį karą jau turėjom įvairiose Kauno vietose keletą visai padorių naujoviškų teatrų, kuriems būtų ne gėda ir čia, Amerikoj.

Kiek paėjėjus toliau ta pat alėja, kairėj, buvo kuklutė muzikinių reikmenų krautuvėlė, kuriai vadovavo du žydu smuikininku, kurie grojo mūsų operos orkestre pirmųjų smuikų grupėj, kairėj. Pažinojau juodu nuo 1918 m. rudens iki 1941 m. vasaros. Lankiau juos toj krautuvėlėj gana dažnai. Nors negalėjom vadintis bičiuliais ar draugais, bet jautėme vieni antriems šiltos simpatijos (bent aš jiems). Vieno jų, kurį laikiau toj neišskiriamoj poroj vadu, pavardę buvau gerai įsidėjęs ir atsiminiau iki šiol. Bet dabar, kai ėmiau minėti mano pažįstamus žydus, ypač Zelcerius, anoji pavardė sumišo su šia, kadangi panaši. Bet ėmė pamažu

vėl ryškėti. Nagi, bene Spilleris? Taip ir bus besą! O jo draugo pavardės niekuomet nei klausiau, nei domėjaus, tad vadinsiu jį Šešėliu, nors fiziškai jis nė kiek nebuvo panašus į šešėlį — toks rubuilis raudonikis, kresnas, su kiek riesta semitiška nosim. Šiaipjau būtų galėjęs būti vokiečiu ar, jei norėtum, lietuviu. Labiau, nors toli ne visai, į izraelitą buvo panašus tas pirmasis, nors ne visai riestanosis, tik kažkuo nelengvai apčiuopiamu besakąs esąs iz našich (iš mūsiškių), tik sutaurintas-sueuropietintas. Tai laibas, liesas vidutinio ūgio vyras, pailgu, blyškiu, bet šiek tiek aprūkusiu veidu, tamsiai rudom akim. Mažakalbis, rimta povyza, bet žydiškai protingas ir saikingai kandus, tik savo sąmojum nereikalingai nesišvaistąs. Dažnai į jų krautuvėlę užeidavau ir su jais pasikalbėdavau (berods, rusiškai) apie mūsų muzikos pasaulėlį, ypač apie įžymius dirigentus, atkviestuosius pas mus pasivaidinti. Sykį atvyko į mūsų laikinę sostinę žinomasis Britų dirigentas Couts ir bene porą sykių mūsų teatre pasirodė kaip toks. Kas be manęs tokiais atvejais! Pasigrožėjęs pateiktais veikalais, o ir pačiu dirigentu, tarp kitko ir jo išvaizda (grakštus stomuo, puikus, kaip liete nulietas frakas, estetiškai elegantiški mostai), nuėjęs pas Spillerį, pasisakiau savo įspūdžius, nelabai kritiškus. Gana pesimistiškai išklausęs mane, smuikininkas plonai sarkastiškai pareiškė: tas ponas mostaguoja elegantiškai — tai jums, publikai. O mes, muzikantai, jo nebodami, nepriklausomai gro-

jam sau ir tiek, o jis vien seka paskui mus ir mostaguoja sau, mostaguoja... Kai atvyksta čion, Kaunan, koks naujas dirigentas, mes pirma išegzaminuojam jį, ko vertas, repeticijose. Viena priemonė yra ši: begrodami kurį nors dalyką, mes, kur nereikiant, paleidžiame skersai chromatinę gamą, ir jei dirigentas to nė nepastebi, tai mes žinom, ko jis vertas, ir grojam sau, jo nebepaisydami.

Dabar nuoširdžiai paminėsiu du paskutinius savo gerus pažįstamus žydus, kurie nacių okupacijoj pasidarė man brangūs. Juos čia paminėsiu atskiru skyrium.

DU ŽYDAI BIČIULIAI

Dovydas Michel'is ir Balošeris. Michelis—italų literatūros lektorius Vyt. Did. universitete. Balošeris—didžiulės tarptautinės bibliotekos savininkas ir įžymus žydų visuomenės narys.

Su prof. Micheliu pasižinau ir suartėjau S. Čiurlionienės šeštadienių rately. Buvo tai lyg kokia intelektualų šeimynėlė. Dažni susitikimai, bendri kalbos bei literatūros interesai, gyvos draugiškos diskusijos, kultūringas santykiavimas — tai visa sulipdė mus į šiltą būrelį. Įdomu, kad Michelis, prieš nacių antplūdį, nebelaikė savęs žydu, o italu, ir nemėgo, kai kas įspėdavo ir jam pasakydavo jį esant žydą. Iš pradžių aš to nežinojau ir jam atvirai gal

keletą kartų visai natūraliai tai pasakiau, nes jis jau labai buvo į žydą panašus (nors iš bėdos būtų galėjęs būti palaikytas ir italu). Laimei, ponia Čiurlionienė mane perspėjo, ir lioviaus jį vadinęs semitų kilmės asmeniu. Bet savo pirmykštį išsišokimą nei jokiu netaktu, nei jam jokiu įžeidimu nelaikiau, nes būt žydu ar bent būt pavadintu šitaip laikiau tikra garbe.

Michelis buvo dar apyjaunis vyras, lieknas, lankstus, juodbruvis, rudom kiek liūdnom akim, maloniais smulkiais veido bruožais. Gerai išauklėtas, visuomet labai mandagus ir draugiškas. Plačiai išsilavinęs. Mokąs ilgoką eilutę Europos kalbų. Ir lietuviškai pakankamai gerai išmokęs. Buvo mūsų šeštadienių viena iš pažibų.

Dabar jį valandėlei paliksiu ir pereisiu prie antrojo mano bičiulio žydo — Balošerio.

Jis turėjo Kaune, Žydų Rūmuose, priešais teatrą, didelę biblioteką su 27 tūkstančiais tomų knygų, lietuviškų, prancūziškų, vokiškų, rusiškų, lenkiškų, daugiausia gražiosios literatūros. Už mažą mėnesinį mokestį žmogus galėjai išsineštinai prisiskaityti knygų, kiek vien telpa. O telpa daug, jei mėgsti knygą ir turi laiko.

Pradėjau Balošerio biblioteką lankyti 1919 metais, kai jo tas knygynas buvo dar senamiesty, ir jau nebepalikau, iki užėjo bolševikai. Ilgainiui susidarė savitarpio prisirišimas, niekuo ypatingu nepareiškiamas. Savininkas nebuvo ypačiai šnekus, nes ir laiko neturėjo, ir buvo

ekstra rimtas vyras. Beje, keletas išviršinių bruožų. Nebebuvo jaunas — plaukuose jau turėjo nemaža sidabro įbarstyta. Veide jau būta smulkių raukšlelių. Skystai žydrios akys žvelgė pavargusiai. Stotas jau buvo nebe status ir pajutęs savo svorį. Žingsnis sunkokas.

Knygą Balošeris mėgo ir skaitė. Stengės biblioteką papildyti naujais veikalais. Turėjo ir savo asmeninį knygynėlį rimtesnių veikalų. Sakysim, kai 1922 metais įžymus airių rašytojas James Joyce parašė savo plačiai pagarsėjusį romaną „Ulysses", kuris pakvipo skandalu po Europą bei Ameriką, taip jog moralistai cenzoriai kvalifikavo jį pornografiniu, ir Anglijoj bei Jungtinėse valstybėse (ką bekalbėti apie Airiją!) buvo uždraustas spausdinti ar platinti, žinoma, ir aš ėmiau žvalgytis, kaip ir kur jį gavus. Balošeris man pareiškė jau jį turįs prancūziškai išverstą ir pasiūlė man paimt iš jo ir perskaityti, nes pačiam pirkti per brangiai atsieitų (100 litų!). Iš kritikų straipsnių susekiau, kad veikalas esąs labai modernus, labai originalus ir talentingas, tad paėmiau ir skaičiau ir nebaigiau, nes pasirodė man neįdomus (raustu iš gėdos). Jau čia, tremty, Jungt. Valstybėse, tyčia įsigijau originalą ir ėmiau labai atsidėjęs skaityti. Ir vėl turiu karštai išrausti: tas vienas iš įžymiausiųjų pasaulio literatūroj kūrinių šiame amžiuje vėl pasirodė man įdomus vien romano teorijai, o šiaipjau skaitytojui neįkandamas bei neįdomus. Ir man. Tokia, matyt, bedantė ir besmegenė ta

mano dūšia... Bet tą knygą laikau savo bibliotekoj. Dar gal kada nors pažiūrėsiu.

O mano Balošeris ne vien tokius Joyce'us skaitė: atrodė, jog jis labai brangino ir Bibliją. Vieną kartą jis man papasakojo, kaip ortodoksai žydai šventai gerbią tą Dievo Knygą: girdi, jei jinai kuomet nukrintanti ant žemės, tai tikintis žydas pamaldžiai atsiklaupiąs, žemai nusilenkiąs, pagarbiai pakeliąs knygą nuo žemės, pabučiuojąs tą vietą, kur ji buvo nukritus, ir tuokart atsistojąs taip pat pagarbiai ir padedąs šventąją knygą į tinkamą vieta. Ir Balošeris tai visa man taip vaizdžiai, rimtai, maldingai papasakojo, jog aš giliai pajutau tos visos akcijos grožį bei religingą prasmę bei kvapsnį. Ir liūdnai galvojau: o mes, krikščionys, kaip?.. Ir dabar, po daugelio metų, tai prisiminęs, šviesiai pagerbiu tą simpatingą vyrą, kurs buvo ne vien žydų rašytojas bei socialinis vadas, o gal vienkart ir religinis mokytojas rabinas. O aš, aiškus ir atviras katalikų rabinas, kaip atrodžiau to tikrojo izraelito akivaizdoj?..

Pirmame bolševikmety aš vis dar nueidavau į Balošerio knygyną knygų. Plačiau ir atviriau nesikalbėdavome, tik apie būtiniausius dalykus. Nesiskųsdavau baisia lietuvių, ypač kunigų, padėtim. Bandydavau atrodyt ramus, net pajuokaut. Labiausiai vengdavau paliesti tą liūdną faktą, kad daugelis žydų, atėjus bolševikams, pasiskubino prisidėt prie jų prieš lietuvius. Spėjau, jog toks žydų elgesys gal yra

labai nemalonus vienam iš jų dvasinių vadų, ir bijojau jį šiaip ar taip įskaudinti.

Dabar, naciams bolševikus išvijus, nueidavau į tą knygyną ramesne nuotaika. Vargšai žydai! Po komunistais jie čia buvo itin proteguojami, o lietuviai sunkiai spaudžiami. Gi dabar, po naciais, ratas žydams apsisuko visu griežtumu iš gegužės į gruodį. Dabar Balošeris pirmas pradėjo kalbėt apie pakitusią padėtį ir karčiai skųstis žydų tautos nedalia. Aš jį guodžiau: girdi, kai bolševikai mus mirtinai spaudė, ar matėte mus liūdint ar dejuojant, ar girdėjot mus skundžiantis? Mes dar įstengdavom pašypsot ar pajuokaut. Dabar jums, žydams, atėjo valanda pasirodyt, ko esą verti. Aš laukiu iš jūsų, tokios garbingos ir tvirtos tautos narių, kad jūs sugebėsit heroiškai kentėti, net mirti!

Mano senasis bičiulis vyriškai atsakė: Taip, sugebėsim!..

Pradėjo plisti rimti gandai, kad visi Kauno žydai būsią sukimšti į getą Vilijampolėj. Jau ten naciai numatę butus bei namus, iš kur jau evakuoją gyventojus kitur. Kadangi naciai ir kitur tai padarė, susirūpinom ir aš ir Balošeris. Jis labai nenorėjo eit į getą. Manė, kad mūsų laikinė vyriausybė galėtų gal jam padėti to geto išvengti, tad ėmė mane prašyti, kad eičiau pas ministerį pirmininką: gal jis galėtų ką nors padaryti. O Balošeris dovanojąs visą savo viešąją biblioteką Lietuvos valstybei. Sutikau pabandyti.

Laikinės vyriausybės ministeriu pirminin-

ku buvo, kaip visi žinome, Juozas Ambrazevičius - Brazaitis, lietuvių literatūros specialistas, literatūros teorijos žinovas, literatūrinių studijų bei vadovėlių ' autorius, universiteto profesorius. Man jis nebuvo palankus, bet žinojau, kad yra plačių pažiūrų, tolerantas, aukštos kultūros bei mandagus ir švelnios sielos asmuo, tad ėjau pas jį mielai.

Neapsivyliau. Savo oficialiame kabinete priėmė mane tinkamai rimtai, vienkart saikingai maloniai. Paprašė sėstis. Prieš pradėdamas dėstyti savo (tiksliau — Balošerio)reikalą, dėmesingai apžvelgiau jo išorę. Jis neaukšto ūgio, lieknas, šviesus šatenas, forminga galva, nevešliais plaukais, blyškiu apvaliu veidu (beje, įdomiai panašiu į J. T. gener. sekretoriaus U-Tanto veidą), vos jaučiamu dailiose lūpose šypsniu. Laukiamai žiūri į mane . Tad imu dėstyti jam Balošerio prašymą, spiriamai, prašomai, ir pateikiu Balošerio dovaną Lietuvos valstybei. Dėl dovanos jisai nei uks, nei miks. Dovana, kaip dovana — geras daiktas. Bet priėmęs ar ilgai palaikysi? Juk naciai žydų turtą konfiskuoja. Tad taip tą dalyką ir palikom. O dėl Balošerio nenoro eit į getą ministeris pirmininkas man melancholiškai pareiškė:

— Nieko aš čia negaliu padaryti. Okupacinė nacionalsocialistų vyriausybė su mūsų vyriausybe visai nesiskaito.

Kas man beliko? Vien atsisveikinti.

Rods, kaip tik tą kartą atsisveikinant, ponas pirmininkas mane paprašė paskolinti jam

Maironio testamentą: jam tas būsiąs reikalingas, kadangi jis, Brazaitis, renkąs medžiagą savo platesnei Maironio studijai, o aš juk esąs vienas iš dviejų to testamento vykdytojų. Mielai sutikau, nes profesorių Brazaitį aukštai vertinau ir kaip mokslo vyrą bei rašytoją ir kaip žmogų. Kol kas testamentą savo globoj laikė pagrindinis jo vykdytojas prel. Pr. Penkauskas, o aš buvau vien Maironio literatūrinio palikimo globėjas. Tad pažadėjau prof. Brazaičiui gaut iš Penkausko tą dokumentą ir profesoriui įteikti. Ir dar: profesorius mane pakvietė, radus progą, jį jo bute aplankyti ir, ką vien žinau, apie Maironį plačiausiai jam papasakoti. Ir su tuo mielai sutikau.

Lengvai gavau iš prel. Penkausko Maironio testamentą paskolint profesoriui Brazaičiui. Tur būt, tuokart ir įteikiau, kai pas jį pirmą kartą apsilankiau jo bute. O apsilankiau, kada profesorius atsisakė iš to tariamojo ministerių kabineto, o nesutiko priimt iš nacių tarėjo titulo.

Begyvenąs Brazaitis Laisvės Alėjoj, tėvų Marijonų užpakaliniame butuke, prieš pat vadinamąją Šaričių bažnytukę, antrajam aukšte. Profesorius priėmė mane visai maloniai, ir atsisėdę ilgokai šnekėjom apie brangųjį Maironį. Papasakojau rašytojui viską apie poetą - žmogų, ką vien žinojau, palikdamas jo diskrecijai, ką skelbti, ko ne. Reikėjo tai padaryti, nes būsimiesiems mūsų maironistams anks-

čiau ar vėliau turėti kiek galima daugiau smulkių žinių apie mūsų didįjį poetą bus būtina.

Vadinas, iš ministerių pirmininko nieko nepešiau vargšo Balošerio naudai. Tad, ilgai negaišdamas, nuvykau su liūdna naujiena pas tą savo bičiulį. Knygyną jis jau buvo uždaręs, todėl nuėjau į jo butą. Jis tuomet gyveno Daukanto gatvėj, kairėj Laisvės alėjos pusėj, antrame mūrinio namo aukšte. Radau namie visus tris: patį tėvą, žmonelę (nebe jauną mažą moterėlę) ir, berods, dukrą, gimnazistinio amžiaus, liesą blyškiaveidę. Atsargiai, užjaučiamai pranešiau, ką į mūsų prašymą atsakė ministeris. Įsiviešpatavo slegiama tyla. Visu nuoširdumu trokščiau ką nors padaryti ar bent pasakyti. Niekas neateina į mintį, nors širdis pilnų pilna. Ir štai pasigirsta sopulingas kūkčiojimas. Tai žmona. Žvilgteriu į vyrą — asketiniame jo veide teregiu vien lūpas, kur virpa, ir akis, kur pilnos ašarų. Norėčiau pertraukti tą karčią tylą. Bet nežinau kaip.

Ūmai gatvėj, šalia šio namo, pasigirsta auto ar sunkvežimio šniokšta ir kimus sirenos riksmas. Sustojo kaip tik ties šiom durim. Pasigirdo gerkliniai vokiečių kalbos garsai. Tad gal jau... Žaibu perrėžė man sąmonę... Tą pat, matyt, suvokė ir ši šeima. Pribėgau prie lango, o paskui mane ir Balošeriai. O ten, gatvėj, jau renkas aplinkui smalsuoliai - paaugliai ir apyseniai, o šiaipjau praeiviai, ypač jauni ir viduramžiai vyrai, bėgte bėga savais keliais, nelauk-

dami bėdos. Vėl žvilgterėjom į kitas kitą ir skaitom veiduos: tad gal jau...

Bet praėjo kiek laiko, ir vis nieko mums. Paibelis žino, ką tie vokietaliai ten daro?.. Galų gale vežimai vėl sukruto ir, velniškai sirenuodami, nušniokštė kažin kur į savo pragarus.Tuokart atsisveikinau, draugiškai pataręs (nūn jau gerklė bei burna atkuto ir prasivėrė) poniai Balošerienei: ponia, nurimk ir neverk! būk tikra žydė, sek savo vyru — jis tikras izraelitas, garbingas vyras; jis nedejuoja, neverkia, gražiai tvardosi! Jūsų tauta nuo senovės yra daug kentėjusi ir ištvėrusi. Priimkit viską iš Izraelio Dievo rankos ramiai ir dėkingai! Jis jumis rūpinas — Jis jūsų neapleis. Ištversite viską.

Išėjau savo paskirties vedamas. Vargšai mano Michelis su Balošeriu... Ar kuomet bepasimatysime?

Tačiau dar pasimatėm ir tai keletą kartų. O įvyko tai šitaip. Kaip jau žinome, bolševikai buvo mus išvarę iš seminarijos rūmų visiškai. Užgriuvus naciams, mums pasisekė iš jų atgauti tuos rūmus, kur žiūri į Rotušės aikštę, ir tuos, kur kiemo gale veizi į Nemuno - Vilijos santaką, ir dar tą dviaukštį namuką sodelio kairėj, kur gyvendavo profesoriai. Naciai pasiliko sau tuos didžiulius rūmus, kur beveik bučiuojas su š. Trejybės bažnyčia. Vokiečių militarinė administracija sakėsi, kad jiem tie rūmai būtinai reikalingi, kaip etapo punktas, kur galėtų sustot pasilsėti grįžtantieji iš fronto ar

vykstantieji į frontą kariškiai. Tasgatės, ka' viena grupė išvažiuodavo, o antra atvažiuodavo, naciai atvarydavo iš geto būrelį žydų tų rūmų išvalyti. Geto belaisviai labai norėdavo patekt į tą valytojų grupę, kadangi čia darbo buvo maža, o ir tas pats būdavo atliekamas nerūpestingai, o būdavo galima čia atlikti kokį būtiną maisto ar drabužių biznelį su užnemuniečiais ūkininkais ar Kauno specais.

Taigi, vieną dieną pas mane seminarijoj beateiną... Kas gi? Nagi, mano senis Balošeris ir jaunis Michelis!.. Na, ir būta mūsų džiaugsmo! Na, ir prasidėjo be vieno galo mano klausinėjimas, o jųdviejų atsakinėjimas. Kalbėjom, tur būt, rusiškai, o greičiausiai vokiškai, ypač kad atrodė juodu neturint angelo sargo (bent tokio niekur žvilgsniu nesuradau). Pirmiausia, žinoma, pasidomėjau, ar juodu nėra peralkę ir ar priimtų mūsų valgomajam kambary mūsų bendrojo maisto. Matyt, juodu buvo tikrai išalkę, kad be svyravimo sutiko.

Vadinas, abu juodu pateko į tą kauniškį žydų getą. Michelis, kaip kalbų žinovas, nacių naudojamas vertėju - interpreteriu. Balošerį patys geto žydai išsirinkę savo administracijos sekretorium. Mat, naciai leido geto belaisviams susikurti savotišką autonomijėlę savo gyvybiniams reikalams tvarkyti su valdyba ir reikiamais jos nariais. Balošeris. valdybos sekretorius, gerai pažinojo padėtį. Buvę suvaryta į getą 37 tūkstančiai žydų. Žydai kaip žydai, finansiškai ekonomiškai susitvarkė, taip sakant, pusė

bėdos. Bet tikrovėj jų gyvenimo lygis pasirodė besąs nelygus: kas turėjo biznierio gyslelę ir litą - kitą arba kokį vertingą blizgutį, įsikūrė biznieriškai; o tyrieji inteligentai, kaip štai Michelis ar Balošeris, tie greit pradėjo skursti. Taip štai vieną kartą prof. Michelis gėdėdamasis, rodydamas savo visai begriūvančius, virvelėm suraišiotus kaliošus, ėmė mane klausti, ar negalėčiau iš kur nors jam gauti kokius, kad ir nebenaujus, kaliošus? Aš aiškiai mačiau tą rėkiamai opų jo reikalą. Bet ką galėjau jam reikiamą padaryt ar patart? Kaliošai paprastiems piliečiams buvo didelis luksus, ir vien vikrūs spekuliantai būtų galėję padėti. Bet tai būtų atsiėję brangiai, o vargšas Dovydas buvo tuo atžvilgiu pusplikis. Būtų reikėję jam būtinai ir kitų apdarų. Aš nieko neįmaniau sugalvoti, nors man labai gaila buvo to simpatingo inteligento. Laimei, mano bičiulė ponia Sofija Čiurlionienė įsikišo į Michelio bėdą: susidėjus su viena kita gailestinga poniute, ėmė rūpintis vargšu, net nepamiršo jo motutės. Kiek ji jam padėjo, neklausinėjau. O pats pasitenkindavau bent tuo, kad jį ir Balošerį meiliai priimdavau, draugiškai pasišnekėdavau, paguosdavau, net kuo įmanydamas pavaišindavau. Žinoma, ir iš jų gaudavau kai kurių informacijų apie jų geto likimą. Svarbiausia man buvo sužinoti, ar tiesa, kad naciai žydus naikiną masėmis. Prof. Michelis, kaip tikras mokslo žmogus, atsakė labai atsargiai: kiek jis apie tai žinąs, tai žinąs iš laikraščių; o pats ką sužinojęs iš pirmykščio

šaltinio, tai iš jų geto gyvenimo: vokiečiai kartkartėm iš geto paimą po keletą šimtų asmenų ir kažkur išvežą, neva darbams kuriame ten mieste; išvežtieji daugiau nebegrįžtą; ar juos ten kur sunaikiną, jis, Michelis, negalįs tikrai nei teigti, nei neigti, vien kad geto gyventojų skaičius einąs vis mažyn ir mažyn. Ir vargšas profesorius ėmė nujausti, kad ir jam ateis eilė būt išvežtam kažkur į nebūtį. Tad jis vieną kartą pradėjo rimtai mane prašyti, kad bandyčiau jam padėt išsigelbėti. Man buvo labai jo gaila. Bet juk neturėjau jokių priemonių jam išsigelbėti. Tai jam išaiškinau. Tesuradau vieną patarimą, kuris, man atrodė, galėtų būti gan praktiškas: pabėgt iš geto į Rytus pas užfrontės partizanus, o iš ten, progai pasitaikius, bandyti pasiekti pačią Rusiją. Bet profesoriui tas planas pasirodė nepriimtinas: jis nesąs komunistas. Bandžiau jį įtikinti, kad pabėgti pas bolševikus nuo mirties tai dar nereiškia, kad būtinai reiks pasidaryti bolševiku. Tačiau profesorius pasiliko su savo nuomone. Taip tas klausimas paliko atidėtas.

Čia noriu papasakoti vieną originalų mūsų susitikimą su tais dviem bičiuliais.

Štai vieną dieną jie ir vėl beateiną iš savo Vilijampolės geto. Tik šį kartą su pilku palydovu, vidutinio amžiaus vokietuku, iš senesnio rezervo, matyti, SD nariu, gerai ginkluotu. Mano bičiuliams nereikėjo nė pristatyti jo: savaime buvo aišku, kas jis ir kas jo per uždavinys. Kadangi sveteliai atėjo kaip tik pietų laiku, ir-

gi savaime buvo aišku, kad nori valgyti. Tad stačiai ir paprašiau juos visus tris į mūsų profesorių valgomąjį, o seselę patarnautoją — atnešti mums, ko jos dar turi nuo praeitųjų pietų. Jinai greit ir atbogino. Pasodinau vokietį antrajam stalo gale, Balošeriui paskyriau vietą savo dešinėj, Micheliui kairėj, pats apsisėdau pirmajam stalo gale, ir ėmėm gardžiuotis Dievo dovanom, žinoma, administracijai pritariant.

Svečių veidams prasiblaivius, kreipiaus į pilkąjį svečią:

— Jūs matote patys, kokie rimti ir simpatingi yra šie mūsų piliečiai, kuriuos čion atlydėjot. Ar ne?

— Jawohl, — ramiai teigia vokietis.

— Tad ar nušautumėt juos, jei jūsų viršininkai jums įsakytų?!

Ir laukiu jo atsako, tartum tas išspręs kokią be galo svarbią mįslę. Laukiu įsitempęs, vibruodamas. O jis, ramiai sau kąsnodamas kurį ten kąsnį, lyg niekur nieko, tartum paprasčiausią kasdienos tiesą, nerūpestingai atsako:

— Jawohl, nušaučiau.

— Bet kaip Jūs galėtumėt?! Juk tai nemoralu, neleistina, nedora!

O mano vokietalis, ramiai nurijęs kąsnį, kaip vaikui atsako, nei abejodamas, nei susigėdęs:

— Ar tai leistina, ar ne, tai ne mano galvai spręsti tokį aukštą dalyką. Tam yra kitos

galvos, reikiamus mokslus išėjusios, teisėtai mums įsakymus duodančios. O mūsų, mažiukų, pareiga tuos įsakymus vykdyti: šiaip nebūtų pasauly tvarkos!

Atsakė, kaip kirviu nukirto. Ir skaityk tu jam akademinę lekciją! Žvilgterėjau į savo žydus. Juodu irgi, matyt, aiškiai suprato padėtį. Tik jų lūpos ironiškai, kiek gailestingai šypso.

Tų dviejų simpatingų asmenų apsilankymai pas mane seminarijoj truko iki 1944 metų ir nutrūko. Paskutinį kartą juodu mane nudžiugino 1944 m. bene ankstyvą pavasarį. Klausiami, kiek dar tautiečių yra Vilijampolės gete, jie pareiškė, jog dar keliolika tūkstančių. O juk pradžioj buvo 37 tūkstančiai. Kame gi kiti?

O ir patys Balošeris su Micheliu — kur jie dingo, kad visai nebepasirodė ir visai nutilo? Gal jau anam pasauly? O gal Izraely ar net kur nors čia, Amerikoj. Kaip štai prof. rabinas Sniegas, kuris buvęs Muencheno vyriausiuoju rabinu, o dabar jau esąs Izraely. Kaip jam pasisekė ištrūkti iš Vilijampolės geto, man taip ir tebėra gili paslaptis.

Paminėsiu dar du savo pažįstamus žydus ir pereisiu prie visai kitų dalykų. Vienas tų izraelitų buvo man simpatingas, o antras galėjo pasidaryti toks, o gal ir ne. Beje, dar prisiminiau vieną ekstra (nebijokit, tai jau tikrai paskutinis). Vadinas, vienas buvo man simpatingas, tik, deja, jo pavardės nebeprisimenu.

Tai anas žydų gimnazijos matematikos mokytojas, kuris namie su savo vaikais kalbėjo hebrajiškai, o kai aš teatre prakalbinau rusiškai, jis man atkirto gražiai lietuviškai: O kodėl Jūs mane kalbinat rusiškai? Aš kalbu ir lietuviškai!.. — Kaip tai buvo nepanašu į kitus žydus Lietuvoj! Jie pakankamai kalbėjo rusiškai, daugelis net lenkiškai. O prakalbink juos lietuviškai — jie mandagiai atsakys: Ui, prostite! aš nie govoriu lietuviškai.

Anas mokytojas buvo iš tikrųjų Lietuvos pilietis. Kame jis dabar? Nejaugi naciai būtų likvidavę tą išmintingą ir simpatingą vyrą?.. Paskutinį kartą jį susitikau, kada rusai bolševikai pirmąjį kartą atsibaldė į mūsų Tėvynę. Vieną dieną Vilniaus gatve į Rotušės aikštę bežygiuoją demonstracijoj rusų, lietuvių, žydų ir priplakėlių komunistai, labai neestetiškai kumščias iškėlę, kaip grėsmę opozicijai. Apsistojau pasiveizėti prie kertinių Katedros šventoriaus vartų. Žiūriu — ogi čia ir mano žydelis - lietuvis. Pasisveikinę veizdim patylom. Neišturėjęs mokytojas sako pusbalsiu: Mat, štai kas daros!.. Aš vien sopulingai nusišypsojau. Ką čia ir pasakysi?..

Dabar antras izraelitas, kur galėjo pasidaryti simpatingas, o gal ir ne. Tai toks Apfelbaum. Jaunutis, laibutis, grakštus, elegantiškai apsitaisęs, tartum koks paryžietis, būtent, prancūzų žydas. Vokiška pavardė rodė, kad jis galėjo būti gimęs ir Lietuvoj. Pasirodė jis mums, spausdinto žodžio mėgėjams, Laisvės

aikštės kairėj pusėj, netol Įgulos bažnyčios, mažam knygynėly, Prancūzų - Lietuvių bičiulystės įkurtoj prancūziškoms knygoms bei laikraščiams skleisti. Ėmiau ten lankytis ir su tuo dabita pasišnekučiuoti ir prancūziškais leidiniais pasigrožėti, o ir šį bei tą įsigyti. Vaikinas buvo šnekus ir kartais sumaniai pasijuokdavo iš mano prancūziškų liapsusų. Bet apskritai kalbėjom, tur būt, rusiškai. Vieną kartą pasikalbėjom rimtai ir karštai, net kiek priešiškai. Jis ėmė skųstis proletarų likimu pasauly, leisdamas suprasti, kad ir Lietuvoj. Kas kita esą bolševikinėje Rusijoj. Man širdį suskaudo. Ir pradėjau argumentuoti. Girdi, žinoma, gaila proletarų, kur kenčia. Bet kodėl jie proletarai ir kodėl kenčia? Juk ne socialinės sąlygos bei kiti žmonės kalti. Apsčiai randam aplinkui proletarų nerangių, nemokšų, apsileidėlių, tinginių, kurie būtų galėję daug geriau gyvenime susitvarkyti o iš antros pusės — nemaža matome buvusiųjų proletarų ar jų padermės, kur per savo ryžtą, energiją, pastangas išsikapstė į viršų ir dabar yra ne vien pasiturį piliečiai, o visa eilė jų įkopė į pačias mūsų gyvenimo viršūnes. Ir aš tam vaikinui Apfelbaumui pateikiau akivaizdžių pavyzdžių. Tačiau jo neįtikinau. Gal ilgainiui būčiau įtikinęs, nes jis buvo to vertas, kadangi įdomus tipukas. Bet užplūdo bolševikai, ir mano gražuolis tikriausiai stojo į jų šalininkų eiles ir su jais drauge išdūmė Maskvos link, pabūgę nacių.

Galų gale paskutinis izraelitas, kuris ma-

no atminty tebešviečia neaiškios spalvos savotiškai įdomia šviesa. Deja, jo pavardę užmiršau. Maloniai pasižinau su juo prieš antrąjį karą Kauno teatre. Buvo tai jaunas, pietietiško tipo gana gražus vyrukas, tamsiu veidu, juodais plaukais, nedidelėm tamsiom akim, dailiai, net elegantiškai apsitaisęs, Europos tipo inteligentas. Išvien grožėjomės muzika, berods, ir daina, nes tai buvo bene opera. Jis prisipažino baigęs studijas Vienos universitete, berods, ir doktoratą įsigijęs ten pat. Iš visko padariau išvadą, kad tas asmuo yra vienas iš itin pasiturinčių Kauno žydų. Paskiau susitikdavom tai šen, tai ten. Ir vis jis atrodydavo toks nuoširdus ir širdingas, na, prie žaizdos pridėk, ir gana!.. Bet štai atėjo bolševikai, ir daugiau nebesusitikom. Tik po kiek ten laiko išgirdom, kad pas bolševikus iškyląs kažkurs kauniškis žydas milijonierius, esąs jau tardytojas ir pasižymįs dideliu žiaurumu. Man tik tvikst kvaila mintis: ar kartais nebus tas milijonierius anas mano geras pažįstamas?..

ŠIS TAS APIE BUTŲ SAVININKUS BEI ĮNAMIUS

Net ir tokių temų atsiminimams esama?— sarkastiškai nusistebėsit. Na, kad tie dalykai visai realūs bei gyvybiniai: be pastogės net ir atsiminimų rašytojas negali išsiversti. O savininkai čia kaip tik ir įsiterpia.

Kaip atsimenate, 1941 m. sausio 6 d. naktį bolševikų vyriausybė pranešė kunigų seminarijos administracijai, kad per 24 valandas visi, kas gyvas, išsidangintume lauk iš seminarijos. Žiaurus buvo tas įsakymas, kaip kad ir tų dienų šalčiai ir patys bolševikai. Kur reikėjo pasidėti?!

Tačiau šiaip taip apsisukom. Man pasisekė trumpam apsistoti pas neužmirštamuosius pp. Vytautą bei Unę Graičiūnus. Nenorėdamas jų apsunkinti ar net pavojaus jiem užtraukti, ėmiau įtemptai ieškoti buto. Neįstengdamas surasti, kreipiaus telefonu į seną mokslo draugą, kone nuoširdų bičiulį, buv. Meno Mokyklos direktorių Igną Šlapelį, kad patartų, kur surast kokį nors butuką. Jis davė vilties: jų dukrai išaugus, lieką̨s tuščias jos vaikystės kambariukas, kišenės dydžio. Bent laikinai Jūs galėtute pagyventi, žinoma, jei galėtute ten tilpti. Palūkėkit truputį, pasitarsiu su žmona ir Jums pranešiu. Netrukus pranešė, kad aš galįs įsidanginti.

Įsikrausčiau su būtinų būtiniausiais daiktais, kadangi kitiems vietos nebuvo: kambariukas šešetas žingsnių ilgio ir ketvertas pločio. Net lovai vietos nebuvo: sofutė tarnavo ir lova ir sėdyne. Mažučiukas rašomasis stalelis ir viena kėdė grakšti, neaukšta šėputė skalbiniams ir knygoms, o ant jos — radijo aparatas. Berods, tai ir visas apstatas. O kas liko vietos, tai kad bent apsisukti galėtum. Tačiau amžinai būsiu dėkingas savininkam, Ignui ir Laurai.

Vertingos tai asmenybės. Labai norėčiau apie juos plačiau pasisakyti, bet čia vietos nėra, nes, pradėjus apie juodu kalbėti, reikėtų plačiau pavaizduot ir visą Meno Mokyklą tarp 1929 ir 1940 metų, kada aš ten dėsčiau tikybos dalykus: juk ten būta tiek įdomių bei vertingų profesorių bei studentų. Tad apie Šlapelius ir Meno Mokyklą savo įspūdžius atidėsiu kitai progai, o čia kiek plačiau paminėsiu savo bendranamį Balį Lukošių su Praksele.

Buvo tai bene 1930 m. vasarvidis. Saulėtas sekmadienis. Sendraugiai ir jaundraugiai ateitininkai suruošė iškylą Karmėlavoj. Mažutė, judrutė, o ir jaunutė Dobužinskio mokinė tapytoja Tverskaitė, būsimoji Antano Maceinos pirmoji žmonelė, tamsiom kaip vabaliukai akutėm blyškiajam veiduke, pakvietė ir mane dalyvauti. Dalyvavau. Iškyla buvo gyva, linksma, džiaugsmu putojanti. Įvėlė ir mane į džiugų sūkurį, kurio pasėka man, seniui, buvo sopulinga — lumbago (aikčiojimus dar ir dabar girdžiu bei skaudžiai kenčiu). Pirmą sykį gyvenime ilgėliau pasikalbėjau su rūsčiuoju Ignu Skrupskeliu, kur skundės, kad vyresnieji kunigai, bent daugelis, praradę pirmykštį savo idealizmą. Jis buvo vienas iš „gyvosios dvasios“ sąjūdžio vadų.

Bet nepamirškim Balio Lukošiaus, mano kaimyno Šlapelių viloj. Anoj iškyloj jis kažkodėl labai lipšniai prikibo prie manęs ir pradėjo mandagiai ir maloniai kalbėtis apie įvairias materijas, nesigailėdamas ir komplimentų.

Tarp kitko padeklamavo rusų poeto Konstantino Balmonto „Gulbės giesmę“, tiksliau — mano tos giesmės vertimą. Deklamavo neblogai (matyt, jam tas kūrinys labai patikęs). Kad neblogai deklamavo, tai nedyvai, kadangi studijavo ne vien tapybą, o ir teatro meną, ir ateity visai šiam atsidėjo. Anuomet jis buvo dar ateitininkas.

Gal trejetui metų praslinkus, vieną vakarą Kauno teatre pertraukos metu, kairiuosiuos kuluaruos man bevaikščiojant vienam, priėjo prie manęs tas pat Balys, tas pat beveik keturkampis neaukštas vyrukas, didoka galva ant platokų pečių, atgal sušukuoti, ilgi, nešvarios lino spalvos plaukai, gana reti (anot to posakio: šeši plaukai ant pakaušio, ir tie patys pasišiaušę), trumpu plačiu veidu blyškios, nesveikos spalvos, kuri lengvai sutvyska liguistu raudoniu. Aš maloniai jį sutikau, kaip mielą anos iškylos pažintį. Bet kaip nustebau, kai jis iš pat karto ėmė mane pulti, barti, koneveikti. Žiūriu aš, žiūriu į tą iškaitusį veidą, į tas piktai blizgančias akis. Kas jam? — klausiu save patį. —Gal girtas? Būtų buvę išmintingiausia paeit šalin, ir gana. Bet iš to nuostebio nebeišmaniau, kas daryti. Taip ir iškenčiau iki pertraukos galo.

Paskiau ilgai nebesimatėm. Sužinojau, kad jis jau bolševikas. O dar daug vėliau sumojau, kad anas jo pasiutęs įsišokimas gal buvo gabaus artisto repeticija, kaip bolševikas turėtų elgtis su tokiu liaudies priešu, kaip kunigas. Gal ir taip.

Tačiau, kai likimas mudu sukišo į tą patį maišą pas Šlapelius, katiną su šunim, mano Balys pasirodė tikrovėj besąs visai sugyvenamas. Tiesa, plėšriai kritiškas, bet protingas ir net švelnus bendrąnamis.

Kaip jau esu minėjęs, Lukošius buvo vedęs Praksedą Žitkūtę, tokią liesą, blyškiaveidę, juodplaukę, bene ir juodakę, gyvą, linksmą, ne į užpakalį spiriamą mergiotę mokytoją, buvusią ateitininkę, vėliau pasidariusią bolševike ateiste.

Kol dar bolševikai buvo Lietuvoj, vakarais abu juodu mėgdavo užeiti į mano mažiuką kambarėlį pasišnekėti. Tie pašnekesiai būdavo rimtom temom. Tarp kitko — religinėm. Balys vieną kartą man pasakė tokį komplimentą (ką manydavo, jis rėždavo tau stačiai į akis, tinka tau ar netinka): Nesuprantu, kaip Jūs, rodos, išsilavinęs žmogus, galite dar tikėti Dievą su kitais priedais? Verčiau mestum šalin tuos prietarus! O Prakseda klausos, tyli ir šypso, kaip katė. Čia ir užsimezgė mum ginčas apie Dievą, trukęs apie porą savaičių. Taigi, turėjom progos gerai tą klausimą pasvarstyti. Baigiant mudviem tą dialogo seriją (nes Prakselė taip ir neįsiterpė į mūsų kalbos upelį, o vien šypsojos), aš pavartojau savo paties patyrimą: Nemanyk, kad aš, jaunas būdamas, nebandžiau nusikratyti Dievu, o ir dabar, kaip kiekvienas mąstąs žmogus, turiu kovoti su įvairiais abejojimais. Bet neįstengiau nuo Jo visagalės rankos atitrūkti: laiko ji mane ir tartum sakyte

sako: neatitrūksi! Ir neatitrūkau. Ir džiaugiuos.

Balys susimąstė. Po valandėlės man sako: O gal ir reikia tikėti Dievą. Tik bėda su tom Jūsų dogmom!

Aš jam į tai: Pagrindinę dogmą (Dievą esant) jau priėmėm. Tam reikėjo poros savaičių. Daug lengviau eis su kitom dogmom. Tik ir kiekvienai jų reiks po kiek laiko padiskutuoti.

Bet to laiko kaip tik negavom. Prasidėjo karas nacių su bolševikais, ir visus mus užgulė kitos problemos, kiti rūpesčiai. Timošenkos frontas ėmė griūte griūti. Bolševikiniai okupantai, panikos pagauti, kaip rudens medžių lapai nuo audros, leidos į kojas Rytų link, su jais ir lietuviškieji bei žydiškieji jų pataikūnai, suprasdami, jog naciai nepasigailės jų kailio. Teko ir mano Lukošiams apsispręsti, pasilikt ar bėgt? Gal neįvertindami pavojaus, Balys su Prakseda ryžos pasilikti, gal tikėdamies, kad savieji, lietuviai, jų neišduos priešams. Prakseda vis šypsojos. O Balys stipriai nerimavo: ką veikęs, ko ne, jis vis užbėgdavo į mano narvelį prie žemėlapio karo įvykių sekti ir mano nuomonės klausinėti, kaip sekas vokiečiams ir kaip laikos bolševikai. Ypač jis domėjos (ir teisingai) ir mane klausinėjo, ar vokiečiai greit paimsią Maskvą bei Leningradą. Vargšas liūdėjo, kad bolševikams taip nesiseka. O Praksė, kaip koks žvirbliukas, laikos gyvai, judriai, tartum nerūpestingai, net links-

mai ir šypso sau, tartum niekur nieko. O kas jos širdy? Ji viena težino. O gal ir Balys.

Kada vokiečiai jau galutinai okupavo Lietuvą ir gyvenimas šiaip taip apsitvarkė, Lukošius susirado kažkokį darbą Vilniuj, o žmona dar pasiliko Kaune ir apsigyveno tam kartui aklųjų mokykloj. Vieną kartą aš p. Praksedą ten aplankiau. Ji man parodė savo mokinius. Atrodė, tartum atsidūriau kažkokiam svetimam, nejaukiam pasauly. Parodė ir aklųjų knygas: lyg dideli, stori kartono lapai, kur po kita kitos tiesias smulkūs iškili puškeliai ir jų grupės, kuriuos turi čiupinėti pirštų galiukais aklieji, pajusdami tuos ženklelius - raides ir suvokdami prasmes — žodžius bei sakinius. Reikia storos tokių lapų krūvelės sudaryti visai knygai, o plačios patalpos tokiai bibliotekai!

Ponia Lukošienė supažindino ten mane su viena akląja mergaite dainininke Beatriče Grincevičiūtė. Dainos ji mokės kaip reikiant ir gerokai išsiprusino. Paprašėm ką nors mums padainuoti. Ji be ceremonijų padainavo. Balselis, nors trapus ir lyg stiklinis, betgi malonus. Vėliau girdėjau ją dainuojant Kauno radiofone. Malonu. Kaip per sapną atsimenu: bene ji giedojo ir milžiniškoj Kauno Katedroj. Ir buvo girdėti, net netol didžiojo altoriaus. Netrukus Lukošiai išsikraustė į Vilnių. Tačiau ponia Prakseda gana dažnai apsilankydavo Kaune. Beatričės aplankyti. Nepamiršdavo ir manęs. Kur juodu su Baliu nūnai? Kažkur

laikraščiuos aptikau, kad Lukošius dabar sukūręs lėlių teatrą. Manau, jog sėkmingai džiugina vaikus. Ir ne vien vaikus beaugančius, o ir jau paaugusius. Esu matęs tokių vaidinimų: jie gali būti tikrai meniški (savotiškai), įdomūs ir tikrai gražūs. Laikykis, Baly!

Lukošiams išsikrausčius iš Šlapelių, o seminarijai atgavus iš nacių savo pastatus (išskyrus vieną šalia Trejybės), ponas Ignas Šlapelis visai logiškai patarė man irgi išsidanginti ten, nes jiems, Šlapeliams, praversią patiems turėti tą mano gyvenamąjį kambariuką - kišenę: mat, jų dukrelė ištekanti už Kauno operos smuikininko, kurio pavardę irgi užmiršau. Atsimenu vien, jog jis iš viršaus niekuo ypatingu nepasižymėjo. Užtat jo pasirinktoji buvo tikra gražuolė, su mažom prisimerkusiom akytėm. Beje, ji man atrodė labai panaši į motiną, ypač, kaip spėjau, kada ši buvo tokia pat jaunutė, kaip dukra.

Tad dūšioj jau atsisveikinau su tuo savo buvusiuoju butu - buteliuku ir ėmiau žvalgytis po vargšų žydelių paliktuosius šaunesnius ar menkesnius rūmus. Ne mano nosiai ir ne mano nosiai! Man reikėjo buto su vienu kambariu, visai paruoštu tuoj pat nutūpti ir tai gal trumpam. O čia vis platūs butai, gerokai apleisti, kažkurios vokiečių įstaigos žinioj.

Žmonės sako, kad nesą beveik stebuklų. O štai vieną dieną einu gana liūdnai nusiteikęs Ožeškienės gatve į Vilniaus gatvę, ir štai prie manęs prieina augalotas, plačiais pečiais, kiek

pakumpusiais, vyras, didele galva, ilgais užpakalin sušukuotais plaukais, gudriai prisimerkusiom akim, plačia burna besišypsąs, o tas šypsnis, nors gana geraširdiškas, o vis tiek satyriškai žnybiąs.

— Atleiskit, sako, kad be ceremonijų priėjau ir užkalbinau. Esu Antanas Paplauskas, gimnazijos mokytojas. O Jūs juk kanauninkas Mykolas Vaitkus. Girdėjau, kad ieškote buto. O aš turiu didoką ir mielai užleisčiau Jums gerą kambarį. Gyvenu šalia Katedros, kairėj, mažutėj ramioj gatvelėj, gražiame inžinieriaus Seltzerio name, pirmame aukšte. Esame ten vien aš, mano žmona Marytė, jos mama ir mūsų dukrelė trejų metų Ramuna. Jei domitės, einam pažiūrėt.

Sutikau. Nuėjom. Šeimininkė, ponia Marytė, visa galva už vyrą žemesnė, gražiu lietuvišku veideliu, pusiau blondinė, žydriom akim, dideliu, inteligentingai ir tiesiai į tave veizinčiom, priėmė mudu su sau įprastu simpatingu santūrumu. Lengvai susitarėm, ir negaišdamas atsisveikinau su mielaisiais ponais Šlapeliais ir atsidanginau į naują butą, jau nebe butelį. Gangreit arčiau pasižinom ir ėmėm vakarais susitikinėt mano didžiuliame kambary, kurs buvo pirmųjų šeimininkų salonas, ir, susisėdę mano prastutėj gana aukštoj, kietoj sofoj, braukti įvairiausias bendrai žmogiškas, filosofines, pedagogines, net politines šnekas. Daugiausia kalbėdavo pats ponas Antanas, dažnai savo žinijos liūtim mane skandinte pa-

skandindamas, taip jog vos žiopčioti beįstengdavau, ką ten jau bekalbėt apie pasivijimą ir dialogą. Tebando tie, kur įstengė tiek, kiek jis, prisiskaityti bei prisimąstyti!

Stebėdavaus ne vien jo žinija, o ir gabumais. Štai sužinojau, kad jis per tris mėnesius išmokęs tiek rusiškai, jog galėjęs tos kalbos mokyti vaikus bene Marijampolės Tėvų Marijonų gimnazijoj. Panašiai išmoko anglų kalbos: aplankiau jį tremty, Vienoj, 1944 metų gale. Girdžiu, jis besimokąs angliškai (aš temokėjau vien pasakyti tąja kalba tip top, monkey biznis). O šit po poros metų, kai juos aplankiau Reutlingene, jis jau berašąs į anglų pedagoginius laikraščius ir begaunąs britinių svarų.

Labiausiai mane nustebino jo žygdarbis Vienos universitete. Kaip jau minėjau, jis Kaune gavo iš vietinės okupacinės vyresnybės leidimą vykt į Vieną padaryt doktorato. Ir nuvyko. Tai buvo 1943 metų bene vasara. Mes kauniškiai laukiame, kaip jam ten pasiseks. Savaime suprantama, manėme, kad tai paims nemaža laiko.

Tačiau, baigiantis rudeniui ar prasidedant žiemai, vieną dieną iš to stebukladario „Nietzschės“ gauname iš Vienos storą paketą. Kas ten? Gi — nepatikėsit — to universiteto suteiktas Antanui Paplauskui doktorato diplomas (ar jo kopija?). Savo akim netikėjom. Bet tos pat akys privertė tikėti. Tas pat universitetas tuoj pakvietė Paplauską sutikt priimti tos

garsingos mokslavietės lektoratą — skaityti paskaitas apie moderniąją Europos pedagogiką. Jis nesutiko, kadangi norėjo, susilaukęs atvykstant žmonos su dukrele, šalintis kuo greičiau nuo bolševikų, o kuo arčiau prie Amerikos, kur gyvena jo brolis Kanados Montrealy, o jis, Antanas, tikįsis gauti tarnybą tenykščiame universitete. Taip ir padarė.

Žmonelė kol kas pasiliko su mažyte dukryte Kaune, iki sekantį pavasarį pasibaigs mokslo metai gimnazijoj, kur ji dėstė vokiečių kalbą.

Tuo tarpu aš gavau kambarį kunigų seminarijoj, kuri jau apsitvarkė, atgavus iš vokiečių dalį rūmų. Bet dažnai apsilankydavau ir buvusiame savo bute, kur juk buvo sudėta daug mano knygų.

Taip praėjo žiema. Atėjo ir pavasaris, neramus, grasmingas. Nacių pulkai visu frontu traukės iš Rusijos gilumos, bolševikų stumiami. Rimtai būkštavome, kad šie ir vėl atšliauš į mūsų vargšę padangę. Bet ką gi! Esi dar gyvas — reikia gyventi. Tad tarp kitko pamažu nešiojau savo knygas iš Paplauskų į savo kambarį seminarijoj, trečiajam aukšte, viršuj įvažiuojamųjų vartų. Seminarijos administracijos buvo man numatytas daug patogesnis butas, būtent, kur pirmiau gyveno kun. prof. Stasys Yla, nacių nudangintas į baisųjį Stutthofą. Nebuvo galima numatyti, kada ir ar iš viso vargšas bus iš ten paleistas, tad buvo administracijai aišku, kad tą butą reikia užleisti kitam semi-

narijos darbuotojui, kurs yra opiai reikalingas žmoniško buto. O tas butas, bus jums įdomu žinot, buvo tai nedidukas pastatėlis, iš viršaus panašus į mažą kiną, tarp Maironio palociaus ir seminarijos rūmų. Ten pirmiau ilgesnį laiką gyveno Liet. Banko valdytojas prof. Vladas Jurgutis (prokuratorius kun. Jonas Petrošius man paaiškino, kad jis tą namelį pastatė tyčia Jurgučiui). Kai Jurgutis išsidangino į Vilnių, tą butuką gavo prof. Yla. Dabar seminarijos administracija sutiko jį man paskirt, tik, sako, pats jau pasirūpink iš ten iškrapštyti mergaitę kun. Ylos patarnautoją, kuri ten įsimetė ir, prašoma išsikraustyti, nenori apie tai nė girdėti: prof. Ylai patekus į nacių stovyklą, ji iš to buto neisianti šalin; ji turinti ištikimai saugoti kun. kankinio butą, kol jis sugrįš, ir tai sąžiningai atliksianti!.. Aš bandžiau ir geruoju ir piktuoju ją įtikinti, kad ji teiktųs butą palikti, nes juk aš negaliu gyventi toj viengungių dėžutėj su mergiščia. Ši vien tik gieda: Ne ir ne! neeisiu iš čia, kol grįš profesorius! — Ji, mat, gerai nusimanė, jog mano agnūs žodžiai yra vien degančios pakulos: negi panaudosiu policiją, juoba nekreipsiuos pagalbos į nacius! Pasirodė, jog ji buvus nebloga psichologė. Taip ir pasiliko jinai gražiame Jurgučio - Ylos butuke, o aš savo trečiame aukšte, nejaukiam, nors ir dideliam kambary.

Vadinas, grįžom į seminariją. Vasaros metu dar nebuvo aišku, ar rudenį vėl pradėsim darbą seminarijoj. Kaip žinome, bolševikai te-

buvo leidę visai Lietuvai vienų vieną seminariją, kurioj pabandė sutilpti visos seminarijos. Ir šiaip taip buvo sutilpusios ir judriai veikė. Bet bolševikai jau buvo nutarę nuo 1941 m. rudens semestro nebeleist jokiai seminarijai veikti.

Vokiečiams atėjus, taip ir buvom šiuo atžvilgiu nei pakarti, nei nuleisti. Leis ar ne? O gal iš viso jų nesiklaust ir pradėt veikt?

Rektorium pirma buvo paskirtas vyskupas V. Brizgys. Bet neilgam: netrukus rektorium tapo jėzuitas tėvas Stasys Gruodis, stambus juodplaukis, apyrūstis, rimtas profesorius. Tačiau jis irgi neilgai teišrektoriavo, o į jo vietą liko paskirtas kitas vienuolis, būtent, salezietis Pranas Petraitis, teologijos daktaras, krikščioniškas humanistas, europietis, plačiai išsilavinęs, labai patrauklus asmuo. Sugebėjo savo taktingumu bei mielu būdu išlaikyti gerus santykius su vokiečių okupaciniais organais ir išbuvo rektorium iki bolševikams išstumiant vokiečius iš Lietuvos, 1944 metais pasitraukė į Vakarus.

Bet tą rudenį seminarijos darbą pradėjo, vokiečių leidimo nė nesiklausdamas, bene jau rektorius Gruodis. Kažkoks ten nacių viršininkas miesto savivaldybėj atsiuntė raštą, kam, girdi, pradėjom darbą be jo leidimo. Nepaisydama protesto, seminarija varė savo darbą toliau. Nacis parašė bene dar vieną protestą. Tačiau seminarija, kaip niekur nieko, dirbo savo darbą ir gana. Daugiau protesto nebesusilaukė.

. Auklėtinių sudėtis nebebuvo tokia mišri,

kaip bolševikmety, kadangi užnemuniečiai naujai atkūrė savo seminariją Vilkavišky, o telšiškiai Telšiuose, ir mūsų kauniškė metropolitinė seminarija paliko skurdesnė, vien prisijungus Panevėžio bei Kaišiadorių savanoriams prie mūsiškės. Bendras rektorius buvo, kaip minėta, dr. Pranas Petraitis, o atstovu nuo Panevėžio vyskupijos kun. dr. Leonas Lukošiūnas, paskirtas vicerektorium. Tai buvo vyras iš stuomens ir iš liemens (bent beveik), vidutiniško ristiko išvaizda bei eisena — tikras sveikas, drūtas ir linksmas — laimingas lietuviško kaimo bernužėlis, tik išėjęs aukštus kanonų teisės mokslus Romoj, gerai išsilavinęs, stipriai gabus, miklaus liežuvio, mokąs taikliai atsikirsti ir užpulti, kuo simpatijų neįsigydavo. Veido bruožai buvo taisyklingi. Ypatingo patrauklumo jam suteikdavo lūpos — tikras bučinys. Be šypsenos bei smegenų, dr. Leonas turėjo dar vieną pliusą — gražų balsą ir jautrią muzikalią ausį: maloniai sudainuodavo, pats sau pritardamas fortepionu, įvairių bolševikiškai rusiškų dainužių. Aš net priekaištų jam sakiau, kad jis taip aistringai įklimpęs į tą gražiai sužydusį bolševikinį raistą. Juk tiek ir tokių puikių dainų yra sukurta Vakaruos, o net Lietuvoj bei Lenkijoj. O jis, mandagiai, net žavimai nusišypsojęs, kaip niekur nieko, traukdavo toliau savo dainužes. O dabar, tremty, čia JAV, jis klebonaująs kažkur ten Vakaruos, Dievo ir žmonių pamirštam užkampy, savo neneigtiną dvasios svorį nešykščiai papildęs kū-

no svoriu bei begalėm knygų. Kažin ką jis nūn bedainuoja, jei iš viso dar dainuoja?..

Buvo dar vienas Panevėžio vyskupijos kunigas seminarijos dvasios tėvu. Bet buvome beveik pamiršę, kad jis iš anos vyskupijos, kadangi jis jau prieš karą pradėjo pas mus darbuotis, kaip klierikų dvasintojas (Dieve, apsaugok — ne dvasintojas!). Lietuviai amerikonai jį neblogai pažįsta, kadangi jis su savo paskaitom, pamokslais ir rekolekcijom yra apvažinėjęs jau bene visą Šiaurės kontinentą. Ta pat nedidelė išvaizdėlė, nedidelė galvikė truputį pasidavus priekin, tartum pats stotas neįstengia pasivyti lakios, kritiškos, blaivios minties ir truputį atsilieka užpakaly, ypač nūnai, kada pats kūnas pasidarė apvalesnis bei svaresnis. Man visuomet patiko jo asketika, išmintinga, saikinga, pažangi, o visuomet išreiškiama taip aiškiai, tiksliai, patraukliai. Ir visuomet toj galvikėj pilna minčių, senų ir naujų, nes jos savininkas yra plačiai apsiskaitęs ir nuolat platina savo žinyną. Atsimenu, kada skaičiau jo doktorato veikalą (tikrai mokslinį) apie š. Pranciškaus Saleziečio mokslą apie tobulinimosi privalumą (kas mane kone išgąsdino: kas nūnai sielojasi dėl tobulinimosi būtinumo?). Tas didžiulis veikalas parašytas prancūziškai, kadangi pats š. Pranciškus Salezietis rašė prancūziškai.

Kaišiadorių vyskupijos atstovu Kauno seminarijoj nacių laikais buvo gana jaunas kunigiukas Vytautas Mankeliūnas, teologijos-fi-

losofijos daktaras, didelėm žaižaruojančiom akim, vyriškai gražiu veidu. Atrodė gabus, apsukrus, drąsus ir ryžtingas asmuo. Labai maža teteko su juo bendrauti, tad tik tiek apie jį.

Ir jau užtektų anų metų seminarijos čempijonų minėt, nesgi noris pagaliau tą okupacijos laikotarpį baigt ir dumt į tremtį nuo bolševikų. Juk jie vis artyn stumias mūsų Tėvynės link. Bet yra dar du itin įžymūs vyrai, kurie verti pagarbiai paminėti: vienas ypač už skaisčią sielą, antras ypač už didelę galvą (fiziniu ir protiniu atžvilgiu).

Pirmasis — Stasys Jokūbauskis, profesorius, buvę ilgametis seminarijos vicerektorius, nuostabiai švelnus, patrauklus, geraširdis žmogus, aukšto moralinio tobulumo ir išminties vyras. Turėjo vieną silpnybę: pavaišint savo svetelius stipria skania kavute (o ir pats ja pasiskonėti) ir pasiūlyt jiems geros markės cigarą (šį gerąjį daiktą nežinau, ar jis pats naudojo pasismilkyti; tur būt, naudojo, kad taip subtiliai vertino jo dūšelę). Turėjo jis ir antrąją jau fizinę ir daug pavojingesnę silpnybę, tiksliau ligą, kraujo leukemiją. Buvo iš kažkur gavęs ir specialių vaistų. Ir tie jį palaikė gyvą. Bet, karui užtrukus, vargšo prelato tų vaistų išteklius ėmė išsibaigti. Tėvas Fulstas būtų jam kaip nors tų vaistų partraukęs. Bet, matyt, ir Vokietijoj jų pritrūko. Tad šventajam prelatui liko vien laukti artimos mirties. Tuo tarpu mes kiti jau uoliai žvalgėmės, kuriuo leistinu ar neleistinu keliu ištrūkti iš tos

vargšės savo Tėvynės, kuriai bolševikai jau baudės užnert ant kaklo mirties kilpą. Ir metropolitas jau turėjo pajudėt Vakarų link. Tad galvojo, ką palikt savo vietoj arkidiecezijos administratorium, kadangi ir vyskupas pagelbininkas visokių regimų ir neregimų jėgų buvo efektyviai stumiamas ta pat kryptim. Tad arkiv. Svireckas paklausė tinkamiausiąjį kandidatą prelatą Stasį Jokūbauską, ar jis pasiliks arkidiecezijoj, jei bolševikai vėl atslinks, Prelatas nesvyruodamas atsakė būtinai pasiliksiąs. Tad arkivyskupas jį paskyrė eventualiu metropolijos administratorium. O kadangi šio sveikata buvo silpna, tad dėl visa ko paskyrė jam ir įpėdinį, jei vargšas leukemikas anksčiau pasibaigtų. O tuo įpėdiniu turėjo likti kanauninkas dr. Juozas Stankevičius, kapituliarinio vikaro titulu, kuriuo ir liko, 1947 metais prelatui Jokūbauskui mirus. Tiesiog tenka stebėtis, kad silpnos sveikatos prelatas dar taip ilgai išsilaikė antruoju bolševikmečiu ir kad jį bolševikai neišsvilpė kur į vaišingą platųjį Sibirą. Dievo keliai nesusekami.

Antrasis įžymus kavininkas iš aa. Jokūbausko kavos gėrėjų ratelio buvo mūsų įžymus dogmininkas prof. dr. Blažiejus Čėsnys, ilgametis V.D.U. teologijos - filosofijos fakulteto dekanas ir universiteto prorektorius, labai gabus vyras, populiarus studentų tarpe, iš kurio laukta daug, o susilaukta vien keleto gerų dogmatikos kurso užrašų ir rimtų bei gražių straipsnių įvairiuose leidiniuose.

Tiesa, kaip Peterburgo dvas. akademijos, Liublino bei Kauno V. D. universiteto profesorius, Česnys paskaitė daugybę paskaitų studentams, puikių paskaitų, iš kurių šis tas pasiliko klausytojų smegenyse (ar daug pasiliko?). Bet mes, jo draugai, ar tik to tikėjomės iš tos galingos galvos?!

Žodžiu sakant, kaip jis taikos metu buvo pratęs prezidentūroj, moteriškame skyriuj, neretai lošti kortom ir siurbčioti kavutę su rinktiniais likeriais, tai bandė atnaujinti bolševikmety bei nacimety savo Studentų bažnyčios klebonijoj, tik jau savo kuniginėj bendruomenėj, be moteriško elemento. Mėgdavau ir aš iš šalies pasižiopsoti į lošikus, net įterpti kartais savo patarimo trigrašį. Čia tai jau Blažiejus rūsčiai sudrausdavo, kam kišuos su savo patarimais, kur nieko nenusimanau!.. Bet šiaipjau prelatas, profesorius, dekanas, klebonas buvo mielas asmuo, puikiai susivaldęs, puikybę įvyniojęs į švelnutę švarią vatą, eventualų delnų šiurkštumą įmovęs į zamšines pirštinaites — ne be pagrindo žmonės jį gerbė ir mylėjo.

Kai nepasisekė man su savo patarimais kortų pasauly, o liežuvis vis niežtėjo pažert patarimų, pasinaudojau neutralesne sritim: kavos, tabako, likerių higiena (tikra hijiena!). Net pavartojau neva poetinę formą: trejetą ketureilinių strofų, kurių jokia pastanga nesugeba beiškrapštyti iš užmaršties; vien beįstengiu šiaip taip atstatyti paskutinį ketureilį: Na,

o mes, gyvieji, gersim tąją kavą, dėl kurios gardumo jie numirti gavo.

Mat, aniems kavos kulto šalininkams pranašavau tikrą ankstyvą mirtį, kuri ir mums grės, kadangi darysim tai pat, ką ir jie. Na, spręskit patys, ar toks šiaudadūšiškas perspėjimas galėjo atversti anuos tvirtus adeptus?

Nors nesu pranašas, vis tiek mano sapaliojimas įvyko: pirmas mirė kavos milžinas Čėsnys 1944 m. vasarą; antras kavos arbitras elegantiarum Jokūbauskis 1947 m., rektorius Petraitis, kasdienos humanistas, 1946 m., prelatas Penkauskas, ekonomikos praktikas, 1950 m., o inteligentiškų peniukšlių gyvybės palaikytojas kun. prokuratorius Petrošius net jau 1941. II. 16!.. Ką? ar ne graži bei įspūdinga procesija?!

NEKANTRIAI PLASNOJAM SPARNAIS

Kada bolševikų armijos ties Stalingradu visiškai sutriuškino vokiečių generolo Pauliaus armiją, jį patį su likučiais paėmę į nelaisvę, ir ėmė nebesutūrimai veržtis į Vakarus, mes čia Lietuvoj visi supratom, kad vokiečiai nebeatsispirs ir bolševikai grįš į Lietuvą ir su mumis apsidirbs pagal savo širdies troškimą, — ėmėm rimtai galvoti apie pasitraukimą į Vakarus, į Austriją bei Vokietiją, kur anksčiau ar vėliau įsiverš amerikiečiai su anglais ir prancūzais ir mus paims į savo globą.

Tad 1944 metų vasarą ir mano buto šeimininkė ponia Ramūnienė - Paplauskienė, susikrovus į didžiulį vežimą ne vieną ryšulį, pasiėmus dukrytę Ramūną ir pati susiradus vietelę įsisėsti, išvažiavo į Kauno geležinkelio stotį. Aš tik nustebęs veizėjau: kaip ta nedidukė moterėlė su tieka daiktų ir mažyte dukraite priedo per visas tas karo sunkenybes įstengs nuvykti į aną tolimą Vieną!.. Betgi nuvyko!.. Ko nepadarys ryžtinga moteris?!

Vadinas, ir mes, vargšai seminarijos įgulininkai, kasdien vien žvalgėmės (žinoma, iš tolo) po visas pafrontes, pagal savo strategijas bei taktikas svarstydami, ar vokiečiai dar čia ar ten atsilaikys? O gal dumt į Vakarus nebegaišuojant?

Gera būtų, jei žmogus turėtum savo kokį autą ar šiaipjau vežimuką su kokiu kuineliu!.. Bet čia mūsų likimas buvo susijęs su seminarijos prokuratoriaus strategija bei sprendimais. O jis vis delsė. O bolševikai tuo tarpu labai ir labai galėjo prasiveržt kur nors Lenkijoj ir atkirst nuo Vakarų visą Lietuvą su mumis drąsuoliais!.. Seminarijos arkliai turi gerą pastogę ir pilnai užtenkamo pašaro, tikrai daugiau už pačių ponų. Tad kas jiems. Negi jiems teks atsidurti blusinguose bei utėlinguose kalėjimuose ar važiuot gyvuliniuose vagonuose į pašaro gausią Sibiriją!.. Tad mes, protingieji padarai, turėjom kankintis nerimų nerimais.

Kaip tik anuo tarpu buvo įsigalėjusi seminarijos vidurky keista, nekolegiališka apraiš-

ka: atskiri asmens ar smulkučiai rateliai šnibždas savo tarpe, kaip ir kur gelbėtis, į ką kreiptis, per ką gauti leidimus ir p. Visai atsitiktinai sužinojau, kad šeduvis baronas von der Roop esąs lietuviams palankus ir davinėjąs leidimus vykt gelbėtis į Vokietiją, ir jau nemaža mūsiškių esą tokius leidimus gavę. Bet aš apie tai sužinojau vėlai. Tuo tarpu nacių nusistatymas pakitėjo: nebebūsią leidžiama bėgt į Reichą. Aš tirpte nutirpau. Reik tuoj pat eit pas tą Roopą. Gal dar bus galima leidimas gauti.

Tuoj pat ir išsiskubinau ieškot to karininko įstaigos. Suradau. Tas baronas besąs vidutinio amžiaus, liesas, neaukštas, blyškiu tipiškai šiaurvokišku veidu, kažkoks kuklus bei palankus valdininkas. Kai jam pasakiau, ko atėjęs, jis, be niekur nieko, tuoj sėdos leidimo rašyt. Vien paklausė, keliems asmenim aš norįs leidimą gauti. Rodos, paminėjo, kad jau nebebūsią leidžiama į Vokietiją visai įvažiuoti. Aš pasakiau, jog kito asmens nė turėte neturiu, tad leidimo reikia vien man vienam. Bet jis parašė dviem ar trim(tiksliai nebeatsimenu). Aš labai nustebau tokiu geraširdiškumu. Žinoma, dėkingai priėmiau ir nuoširdžiai padėkojau. Išeidamas maniau: tas popieriukas padės nepadės, o reikale turėt jį gal bus vis geriau, negu niekas.

Beje, prieš išeidamas iš pono Roopo darbo kambario, susitikau išeinantį iš kito kambario mūsų generolą Kubiliūną. Beišrodąs daug es-

tetiškiau savo civilinėj eilutėj. Trumpai pasisveikinom ir atsisveikinom visam. Tremty, Vokietijoj, jis vieną dieną ūmai dingo ir nebepasirodė. Spėjome, jog bolševikai jį pagrobė ir nužudė. Anąkart pas Roopą generolas atrodė lyg susivaržęs, lyg susigėdęs. Bet bandė maloniai šypsotis. Ar jis anuomet nujautė, kad artinas jo valanda? Tur būt, nes juk buvo protingas vyras. O kodėl įsipainiojo į rizikingą politiką? Tačiau ir paprastas gyvenimas yra pilnas rizikų. Štai žengi per tokį paprastą savo buto slenkstį, paslydai — nusilaužei blauzdą. Arba vėl: sėdi į tokį priprastą savo autą, važiuoji atsargiai, bet štai iš šaligatvio išdūksta kurio pramuštgalvio vežimas ir tau mirtinai bakstelėja į šoną. Na, bet jei net ir gyvas išlikai, vėlgi guli vakare į patogią savo lovužę ir ryto metą jau nebeatsikeli gyvas.

Tačiau kam aš čia surašiau tą nuvalkiotą pafilosofavimą? Išbraukt prieš spausdinant ir gana!..O gal verčiau tepasilieka: juk tai puikus įrodymas, jog ir rašytojas neišvengia rizikų — prirašyti nevykusių posmų.

Vadinas, jau turėjau neva leidimą įvažiuoti į Vokietiją. Bet neturėjau savo važiuojamųjų priemonių, buvau neatmezgamai surištas su seminarijos žirgais, o jų diktatorius bei visos seminarijos ūkvedys - prokuratorius, kunigas (anuomet dar ne kanauninkas) Paulius Jukněvičius dar nesijudino iš vietos. Gi mūsų daugelio širdys čypte čypė: bolševikų frontas vi-

sai netoli, ir jie greitai gali mus atkirsti nuo Vakarų bei laisvužės ir pražudyti...

Tik, kai bolševikai jau buvo ties Rumšiškėm iš vienos pusės, o iš antros ties Jonava, mūsų Cincinatas Kunktatorius, mūsų šaltakraujis strategas prokuratorius ryžos pajudėti: paskelbė mums, kad išvažiuojam Žolinių popietėj (1944. VIII. 15). Seminarija mums, savo personalui, duosianti po kiek lašinių bei džiovėsių ir vietą vežime, o mes galį pasiimti būtiniausių savo dalykų, kiek galėtume panešti, įskaitant ir duotąjį maistą!

Nudžiugo širdys. Ėmėm kraustytis. Kai žmogus pažiūri į savo daiktus, pasirodo, kad tų „būtiniausių" besą daug daugiau, nei sapnavai. O privalai pasiimti tik tiek, kad galėtum panešti, nes juk, išvažiavus į tokią tolimą bei nuotykių pilną kelionę, anksčiau ar vėliau teks paleist į rimtą žygį išlepintas kojeles bei rankeles. O ką bekalbėti apie baldus, o ypač apie mylimas knygas: jų pilna Paplauskų bute, seminarijos gyvenamajam kambary, net arkivyskupo palociaus pagrindy. O ypač opi bėda, kad net savo išspausdintųjų knygų negali pasiimti, netgi eilę rankraščių bei įdomios korespondencijos gauni palikti. O ar tą visa kuomet berasi? Juk taip atsitiko po pirmojo karo Smolęnske, kad turėjai palikti įsigytąsias knygas bei gautus laiškus ir jų daugiau nebematei, nes pasiimti negalėjai, o ir Kaune, Maironio rūmuos, kur buvo tavo butas ir tavo knygynėlis bei korespondencija, po to pat karo beveik nė

kvapo nebeužuodei, nes rusai buvo įkūrę tuos rūmuos ligoninę ir tavo palikimo nesaugojo.

Žinoma, kalte įkaliau į senąją galvelę savo patarnautojai kuprelei Albinutei Jonuškaitei, kad atkreiptų savo maloningą žvilgį ir į mano knygeles, ypač kad laikytų šiltoj globoj mano rankraščius, ir, žinoma, paaiškinau tai maldingai galvelei, kas per daiktas yra tas „rankraštis“, o kitą mano nuosavybę, jei veikiai nesugrįšiu, panaudotų savo gyviesiems reikalams.

Tad skubotai susikroviau į du sunkokus ryšulius „būtiniausius“ daiktus bei prokuratoriaus duotus valgomuosius. Pakilojau — sunkoka! Na, bet ką veiksi! Juk nuo jų pareis gal tavo brangioji gyvybėlė. Pavargęs atsisėdau pasilsėti. Nebebus nei laiko, nei jėgų atsisveikint su artimiausiais žmonėmis. Vien ponia Sofija Čiurlionienė pati paskambino: ar važiuojąs atostogų į Vakarus? - Važiuoju. Ir šioj žemelėj daugiau nei jos veido neberegėjau, nei balso nebegirdėjau.

MILŽINAI RUNGIAS

galas

VARDYNAS

TURINYS

MYKOLO VAITKAUS VEIKALAI

LYRIKA: Margumynas, Šviesūs Krislai, Liepsnelės, Nušvitusi Dulkė, Vienatvėje, Nuošaliu Taku, Aukso Ruduo, Šerkšno Sidabras, Dienoraštis.

EPIKA: Laimė, Genijus ir Meilė, Upytė, Brėkšta.

BELETRISTIKA: Iš Įvairių Pasaulių, Auštant, Rytmečio Žygiai, Čirkšas Siaube, Tvanas.

DRAMA: Žvaigždės Duktė, Vilnius Mūsų, Žaibas ir Mergaitė.

SATYRA: Rakšties Rakštys.

ATSIMINIMAI: Mistiniame Sode, Keturi Ganytojai, Su Minija į Baltiją, Baltijos Gražuolė (Liepoja), Šiaurės Žvaigždė, Per Giedrą ir Audrą, Nepriklausomybės Saulėj I, II ir III d.

VERTIMAI: Chaignono Meditacijos, Augustino Išpažinimai, Trys operos: Romeo ir Džiuljėta — Mignon —Trijų Karalių Meilė.

Daug smulkių poetinių kūrinių iš įvairių kalbų.